

't Vagevenster 36

Heemkundevereniging

BERCHS-HEEM

Heemkundevereniging Berchs-Heem

Bestuur:			
Naam/functie:	Adres:	Telefoon:	e-mailadres:
Gerard van der Linden Voorzitter	Het Reut 103 5351 TB Berghem	06 24635166	gvdl@kabelfoon.nl
Gerard Hoeks Vicevoorzitter	J. Gagarinstraat 21 5351 HA Berghem	0412 401844	fam.hoeks@planet.nl
Leo van Oorsouw Secretaris	Hoogkar 18 5351 EV Berghem	0636564914	secretariaat.hkv.berchsheem@gmail.com
Lambert van Hintum Penningmeester	Clausstraat 5 5351 CJ Berghem	06 50848587	lambertvanhintum64@gmail.com
Dora van Ravensteijn-Schraven Bestuurslid	Broekstraat 10 5351 NC Berghem	0412 401127	gerritendora@gmail.com
Gerrit Smits Bestuurslid	Broersstraat 25 5351 BP Berghem	0412 401518	smits25@caiway.nl
Vacature Bestuurslid			
Ereleden:			
Jo Hoeks- van Thiel	Herman van de Camp	Jan van der Burgt	
Werkgroepen:	Contactpersoon:	Telefoon:	e-mailadres:
Werkgroep redactie 't Vagevenster	Gerard Hoeks	0412 401844	fam.hoeks@planet.nl
Werkgroep redactie 't Tussedurke	Jan van der Burgt	0412 401183	janenjos@ditadres.com
Werkgroep straatnamencommissie	Bert Akkermans	0412 402424	ljpakker@caiway.nl
Werkgroep bijzondere bomen	Gerard van der Linden	06 24635166	gvdl@kabelfoon.nl
Beeldbank-Berghem:	Contactpersoon:	Telefoon:	E-mailadres:
Werkgroep beeldbank-foto's	Ineke Mulders	0412 402901	mulders2010@kpnmail.nl
Werkgroep beeldbank-boeken	Ruud van der Ven		ellieenruud@kpnmail.nl
Werkgroep beeldbank-bidprentjes	Jan Bon	0412 401131	p.bon@hetnet.nl
Werkgroep beeldbank-objecten	Jan van der Burgt	0412 401183	janenjos@ditadres.com
Werkgroep beeldbank-documenten	Leo van Oorsouw	06 36564914	leo5351@gmail.com
Algemene gegevens:		Bezoektijden Nieuwe Heemkamer:	
Website:	https://www.berchs-heem.nl/		Elke eerste zondag* van de maand van 11.00 tot 13.00 uur
e-mailcontact:	secretariaat.hkv.berchsheem@gmail.com		Elke dinsdagmorgen* van 10.00 uur tot 12.00 uur
Facebook:	https://www.facebook.com/beeldbank.berghem.5		Elke woensdagmiddag* van 14.00 tot 16.00 uur
Beeldbanken:	http://www.beeldbank-berghem.nl/cgi-bin/beeldbank.pl		Elke woensdagavond* van 19.30 tot 21.30 uur
Bezoekadres:	Nieuwe Heemkamer Osseweg 49, 5351 AB Berghem (voormalige kantine Berghem Sport)		Elke vrijdagmorgen* van 10.00 tot 12.00 uur
Postadres:	Secretariaat Heemkundevereniging Berchs-Heem p/a Hoogkar 18, 5351 SV Berghem		Op afspraak via het secretariaat
Mobiel:	06 36564914		
Lidmaatschap:	€ 20,00 per jaar (inning door de penningmeester uitsluitend via automatische incasso)		
Bankrekening IBAN:	NL38 RABO 0106 5168 17		(* m.u.v. de vakantiemaanden juli en augustus)

Van de redactie

Voor u ligt alweer het tweede Vagevenster van dit jaar en wat voor een. Een dubbeldik nummer dat in zijn geheel gewijd is aan het lager onderwijs in Berghem tussen 1648 en 1837.

Het is geschreven door onze “clubhistoricus” Lambert van den Heuvel, wat borg staat voor een goed onderbouwd verhaal.

We volgen de illustere voorgangers van “meester” Gielen en Geert Grosfeld in vroeger tijden, tijden waarin het onderwijs in onze omgeving onder controle stond van de Gereformeerde kerk. Zelfs in het katholieke Berghem moesten de kinderen naar een gereformeerde school. Als ze al gingen natuurlijk, want er was nog geen leerplicht en vaak werden de kinderen thuis gehouden om mee te helpen op het land of thuis.

Hoe anders was het leven van een schoolmeester destijds, die behalve onderwijzer vaak ook nog nevenbaantjes had zoals koster of grafdelver. We lezen er alles over in dit Vagevenster en krijgen een goed inzicht in de leefomstandigheden van die tijd met alle sores die erbij horen, zelfs over een verkrachtingszaak, al dan niet bewezen.

En passant leren we ook nog de oorsprong van enkele gezegden zoals “onder de plak zitten” en “een blok aan het been zijn” en we leren de oorspronkelijke pechvogel kennen.

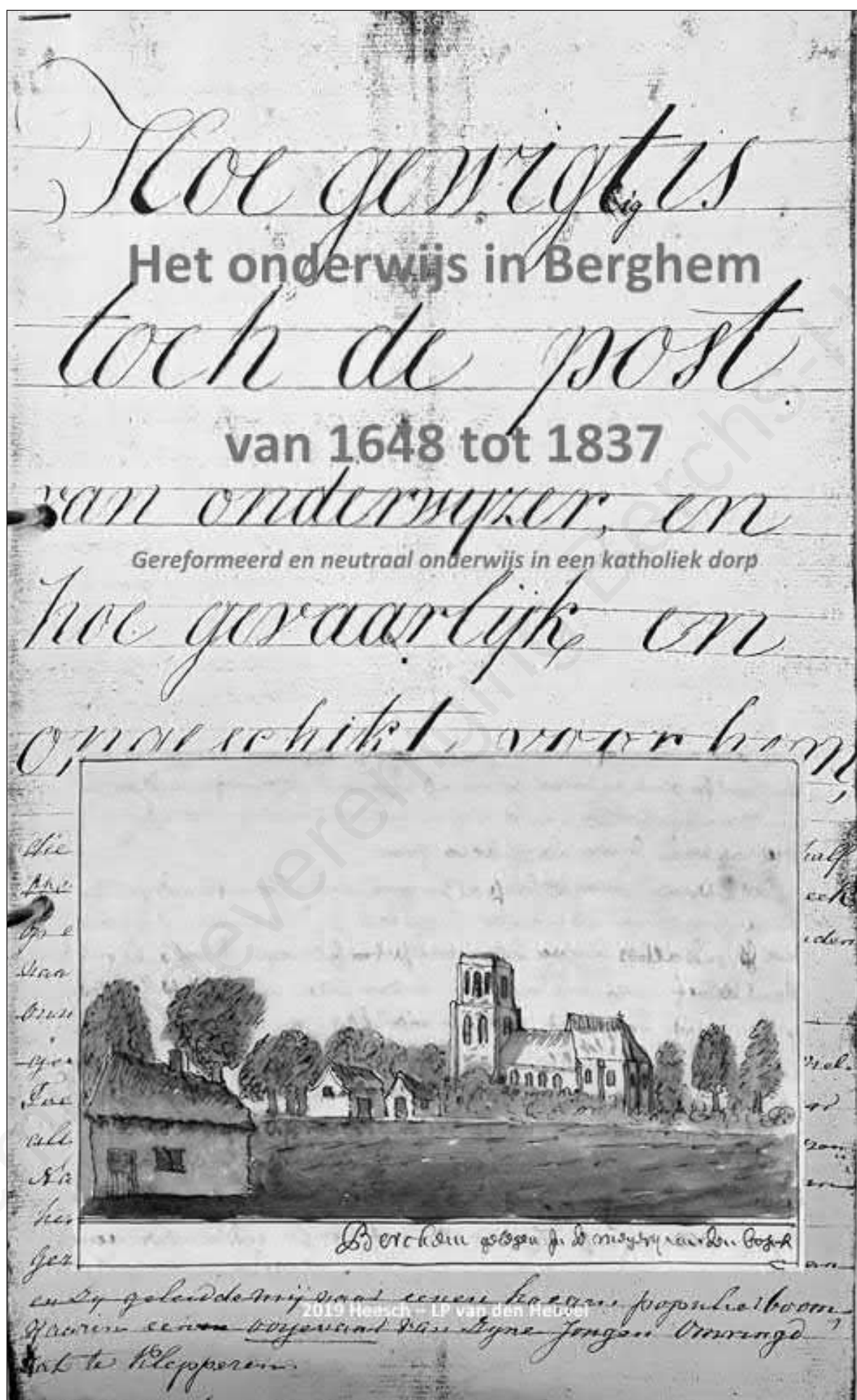
Kortom een interessant verhaal waarbij wij u veel leesplezier wensen.

Het onderwijs in Berghem van 1648 tot 1837

**Gereformeerd en neutraal onderwijs in
een katholiek dorp**

Lambert van den Heuvel

Achtergrond tekst: Hoe gewichtig is toch de post van onderwijzer.

Hkv Berchs-Heem, Archief J.H. Luijterink, Uit: Gemeentearchief Berghem.

Kerk van Berghem met toren (1520-1848).

Links voor de toren staat de oudste en eerste school van Berghem afgebeeld.

In oude archiefstukken wordt deze school aangeduid met: de school 'opt' kerckhof'.

Bij de herbouw van de kerk in 1520 werd het koor traditioneel hoger opgetrokken dan het middenschip.

Van 1648 tot 1800 was deze kerk in handen van de Nederduits gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode.

Tekst onder tekening: 'Berchem gelegen in de Meijerij van den Bosch'.

A. Schoemaker (1660-1735), 'Corte beschrijving der Steeden etc. behoorende onder de Generaliteit; met teekeningen verciert'. In: Dietsche Warande 1888, p. 529-532.

Inhoud

Inhoud	6
Voorwoord	7
1. Inleiding	9
2. Nieuwe reglementen, de schoolmeesters en het schoolhouden	12
3. Wat werd er onderwezen?	15
4. Leermethode en katholieke leerlingen op de gereformeerde school	18
5. Nogmaals orde en tucht; de schoolmeester	19
6. De jaarlijkse kerkvisitaties	21
7. Gereformeerd onderwijs en het kosterschap van schoolmeester Dirck Ackermans in Berghem 1649-1693	22
8. Schoolmeester en koster Caspar Veugding en Jan Hendrik Veugding (1693-1749)	26
a. Van de oude school naar de nieuwe dorpsschool	26
b. Caspar Veugding volgt in 1693 schoolmeester Dirck Ackermans op	29
c. Caspar Veugding in grote moeilijkheden. Een langshepend onderzoek	31
d. Welke verklaring was waar?	31
e. Secretaris Michiel Withnij van Berghem sticht verwarring	34
f. Caspar Veugding en Michiel Withnij; Thomas en Jenneke: recht is krom en krom is recht	34
g. Mijntje Veugding neemt het initiatief	36
h. Wie waren de vier substituten van de brekebeen schoolmeester Caspar Veugding?	38
9. Een bloeitijd van de Berghemse dorpsschool	40
a. Michiel Essing (1737-1751), substituut van de schoolmeesters Pieter Rank en Jan Hendrik Swildens	40
b. Jan Hendrik Swildens (1750-1790)	42
c. Johannes Jacobus Vermaet (1791-1829). Hij volgde J.H. Swildens op	45
d. Naar een nieuwe tijd met neutraal onderwijs	46
e. Schoolmeester J. van Poppelen (1828-1837)	50
f. Martinus Oortman volgt op	52
10. Aantallen leerlingen op de dorpsschool te Berghem	52
11. Het Berghemse Andriesklokje uit 1528.	54
12. Ander en beter onderwijs?	57
Nawoord	59
Geraadpleegde bronnen	60
Interessante bijlagen	61

Voorwoord

In september 2017 werd in Berghem door Leo Hoeks het vakkundige en imposante boek getiteld *De Meester* (over meester Gielen) gepresenteerd en ruim een jaar daarna, in oktober 2018, werd het grandioze toneelstuk van Dick Boeijen en Marieke Moors den Brok *Rondom Gielen* opgevoerd. In beide werd veel gezonde aandacht besteed aan het functioneren van het onderwijs in Berghem tijdens de periode Meester Gielen 1926-1966.

Over het onderwijs in Berghem werd al eerder over een groot deel van de negentiende eeuw (vanaf 1837) in 2009 een zeer indrukwekkende, kundige en interessante historie geschreven door Gerrit Laurensen getiteld: *Martinus Oortman. Onderwijzer / gelegenheidsdichter in Berghem*. Zie hiervoor de editie: 't Vagevenster nummer 28, maart 2009. Blz. 5-31.

Deze onderwijsgeschiedenis bespreekt voor Berghem de periode 1837-1889.

Door al deze activiteiten is er voor de 19e en 20e eeuw veel kennis en inzicht over de Berghemse onderwijsgeschiedenis tot ons gekomen.

Het zou daarom passen om het licht te laten schijnen over het reilen en zeilen van de Berghemse dorpsschool in enkele eeuwen daaraan voorafgaande tot aan 1837. Het meest logische was om een beginpunt te leggen in het jaar 1648, toen er een einde kwam aan de 80 jarige oorlog tegen Spanje en daarna te eindigen op het einde van de 18e, begin 19e eeuw, omdat tijdens de Franse overheersing nieuwe schoolwetten werden doorgevoerd.

Echter: de schoolmeester en koster Johannes Jacobus Vermaet was in Berghem werkzaam vanaf het jaar 1791 tot 1829, dus vele jaren na het einde van de Franse overheersing.

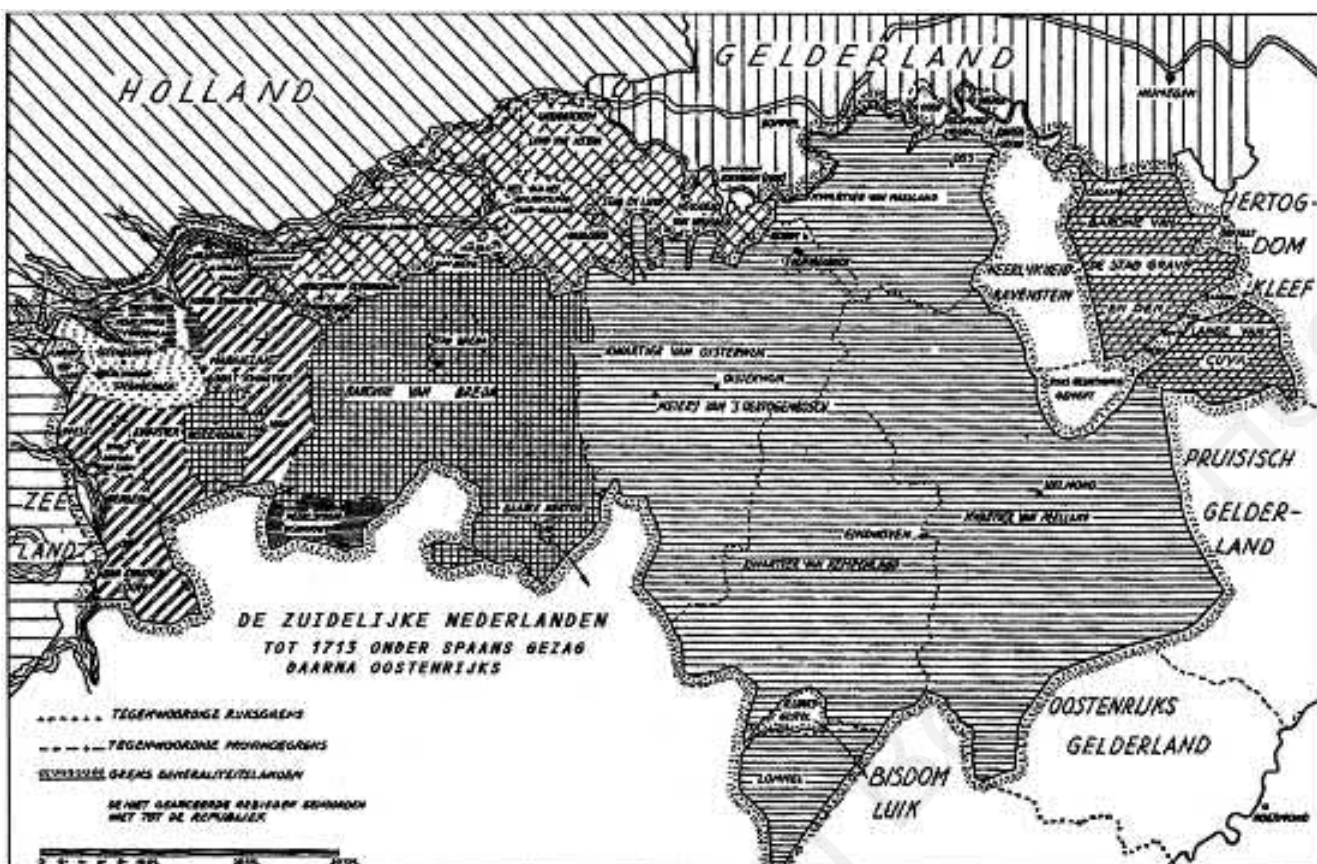
Daarna kwam nog schoolmeester Jan van Poppelen, die tot aan het genoemde jaar 1837 het onderwijs in Berghem op dezelfde wijze voortzette. Vanwege de hier genoemde redenen loopt deze onderwijsgeschiedenis daarom door tot aan het einde van diens loopbaan. Tijdens die lange periode, die tegelijk een opmars vormde naar de negentiende eeuw, stond de verdere ontwikkeling binnen het onderwijs niet stil. Het is van belang om deze nieuwe voortgang niet over het hoofd te zien.

Geïnspireerd door de hierboven genoemde en reeds verschenen publicaties zou het passend zijn om in deze onderwijsgeschiedenis naast de inhoudelijke versie tegelijkertijd de daarin optredende personen tot hun recht te laten komen en indien nodig de periode waarin zij leefden zo goed mogelijk weer te geven.

Voorafgaande aan deze Berghemse onderwijsgeschiedenis was het nodig om in de aanloop een beperkte beschrijving te geven van de totaal nieuwe situatie waarin ons land en dus ook Berghem in 1648 terecht waren gekomen. De overwegend katholieke inwoners van Staats Brabant (ongeveer gelijk aan Noord Brabant) kregen te maken met een overheid vanuit Den Haag welke aan de protestants calvinistische godsdienst alle voorrang verleende. Voor het katholieke volksdeel zou dat ook in de Meierij heel wat problemen met zich meebrengen.

In de hier volgende beschrijving wordt met regelmaat gesproken over Staats Brabant, de Meierij van 's-Hertogenbosch en het kwartier Maasland. Berghem was gelegen in het Maasland en dit maakte deel uit van de Meierij van 's-Hertogenbosch. Naast het Maasland waren er in de Meierij nog de kwartieren Peelland, de Kempen en Oisterwijk. De Meierij had een overwegend katholieke bevolking. Daarom worden hier bij tijd en wijle toestanden van elders aangehaald, die in grote lijnen overeenkwamen met de situatie in Berghem en het overige Maasland. Naast afbeeldingen met betrekking tot het onderwijs zijn hier er bij horende geografische kaarten opgenomen.

Om enig inzicht te verkrijgen over de vaak ingewikkelde rechtsgang die in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden regel was, is in dit script uitvoerig aandacht besteed aan de beschuldiging van schoolmeester Caspar Veugding, die ervan verdacht werd de vrouw van Thomas Williams te hebben verkracht. De bedoeling bij deze uitgebreide uiteenzetting is, om aan te tonen, dat men dikwijls maar moeilijk 'zijn recht kon vinden'.

Kaart generaliteitsgebieden Staats Brabant achttiende eeuw.

Kaart van de Generaliteitsgebieden in Staats Brabant (1648-1795).

In oostelijk Staats Brabant zijn de vier kwartieren van de Meierij van 's-Hertogenbosch horizontaal gearceerd: het kwartier van Oisterwijk, van Maasland, van Kempenland en van Peelland. De stad 's-Hertogenbosch en de naaste omgeving vormden binnen de generaliteit een eigen streek.

De gebieden rond Grave, Cuijk, Breda en in het westelijk deel van Staats Brabant vormden alle een eigen heerlijkheid, maar steeds onder het gezag van de Republiek.

Het Land van Ravenstein hoorde niet onder onze Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, maar hoorde onder een Duitse vorst.

Kaart: Uit de geschiedenis van Noord Brabant, 1795.

Naast bestaande publicaties over het dorpsonderwijs is er veel gebruik gemaakt van bronnen uit het Noord Brabants Historisch Informatiecentrum (het BHIC) in 's-Hertogenbosch. Met name de acta van de visitatieverslagen vanuit de gereformeerde godsdienst waren hierbij van groot belang. Bij deze visitatieverslagen treft men enige correspondentie van personen die in Berghem nauw betrokken waren bij het onderwijs.

De classis van de gereformeerde kerk vaardigde regelmatig een drietal predikanten af en deze controleerden de gereformeerde schoolmeesters die vanaf 1648 de plaats van hun katholieke voorgangers hadden ingenomen. In Berghem en het omringende Maasland werden de schoolmeesters gecontroleerd door de classis vanuit 's-Hertogenbosch.

Verder is er gebruik gemaakt van enkele besluiten (Resoluties) van de Raad van State. In deze Resoluties staan allerlei besluiten die waren bestemd voor de plaatselijke en regionale machthebbers. Daarnaast gaven de in het BHIC aanwezige archiefstukken van het Oud Archief Berghem en het Oud Archief Oss interessante informatie prijs.

Rini van Grunsven uit Berghem hielp mij aan een groot aantal krantenknipsels over het onderwijs in Berghem voor de achttiende en negentiende eeuw. Rini is een goede kennis van me uit de tijd dat we bij scouting Berghem waren, met de naam: Pierre Giorgio Frassatie verkenners. Hij staat nog altijd paraat om zo nodig een ander vooruit te helpen.

Veel heb ik te danken aan Bert Akkermans, de grote deskundige van de Berghemse geschiedenis. Bij hem kun je altijd terecht met velerlei vragen over de historie van Berghem. Hij reikte mij verschillende belangrijke nieuwe bronnen aan, dacht mee over de te plaatsen afbeeldingen, het verifiëren van historische feiten en last but not least: als corrector met als doel de tekstuele onregeligheden waar nodig te corrigeren.

1. Inleiding

In het westen van Europa met zijn overwegend agrarische en ambachtelijke samenleving bewerkte in de voorbije eeuwen praktisch iedereen een kleiner of groter stuk grond. Dat gold zeker voor de talloze kleine boerenbedrijven in de Meierij van 's-Hertogenbosch, waar ondanks het vele harde werken slechts een karig bestaan kon worden opgebouwd. Een van de gevolgen daarvan was, dat het grootste deel van de bevolking het niet of nauwelijks van belang vond om te leren lezen en schrijven. In de kleine woonkernen sprak men een eigen dialect dat op andere plaatsen vaak niet werd verstaan. De vraag of onderwijs voor de kinderen van deze kleine boeren en ambachtsmensen van belang was werd door hen zelden gesteld. Ze hadden de hulp van hun kinderen hard nodig en beschouwden het onderwijs van weinig praktisch nut: het op school geleerde had in het dagelijks leven weinig voordeel. 'De school bracht weinig of niets op'.

Ondanks deze apathische houding van een groot deel van de bevolking ontstonden er in de vijftiende en zestiende eeuw bijna tegen de stroom in, op veel plaatsen van het platteland en kleinere steden toch scholen. Evenals in Berghem waren deze vanaf het begin verbonden met de kerk en het streven was om bij elke parochiekerk een school te hebben. De scholen werden meestal opgericht door initiatief van het dorpsbestuur. Dit was niet altijd eenvoudig, maar het plaatselijk bestuur en de parochiegeestelijke(n) wisten vaak ondanks vele moeilijkheden in veel plaatsen een school op te richten.

In de Meierij van 's-Hertogenbosch werden na de tachtigjarige oorlog tegen Spanje voor het onderwijs spoedig grote veranderingen doorgevoerd. De Meierij omvatte het deel

van Staats Brabant (Noord Brabant) oostelijk van de lijn Oisterwijk-Tilburg. Het behoorde samen met de rest van Staats Brabant en delen van Limburg en Zeeuws Vlaanderen tot de zogenaamde Generaliteitslanden. Deze gebieden hadden geen eigen bestuur en vielen na de Vrede van Munster in 1648 voortaan rechtstreeks onder het gezag van de Raad van State, welke hier namens de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de dienst uitmaakte.

In onze Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was vanaf 1648 het calvinisme de enig erkende godsdienst die alle medewerking kreeg vanuit het regeringscentrum in Den Haag. Officieel noemde de calvinistische kerk zich de *Nederduits Gereformeerde Kerk*. Kortweg vaak de gereformeerde kerk of protestantse kerk genoemd. In dit betoog zullen we de drie termen gereformeerd, calvinistisch en protestants naast elkaar gebruiken. De verplichte invoering van de calvinistische godsdienst had tot gevolg dat ook in de Meierij van 's-Hertogenbosch het onderwijs in handen kwam van gereformeerde schoolmeesters en deze stonden onder de strenge controle van de gereformeerde kerk. In onderstaand betoog wordt een beeld geschetst van het gereformeerde (volks)onderwijs in Berghem, dat gegeven werd aan een meerderheid van katholieke kinderen. De Latijnse en Franse scholen, met name gevestigd in 's-Hertogenbosch en daarnaast het huisonderwijs van gefortuneerde families, blijven hier buiten beschouwing.

Allereerst moest in de Generaliteitsgebieden een nieuwe aanzet worden gegeven voor de bekering van de overwegend katholieke bevolking tot het calvinisme. Na de Grote Kerkelijke Vergadering van 's-Hertogen-

bosch in 1648 moest een begin worden gemaakt met de invoering van het calvinisme in de Meierij van 's-Hertogenbosch.

De dorpen Berghem en Nistelrode werden tijdens deze Grote Kerkelijke Vergadering van 's-Hertogenbosch door de gereformeerde machthebbers tot de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode samengevoegd. In deze twee dorpen samen telde men ongeveer vijftien gereformeerde kerkleden. Toch legden zij beslag op het plaatselijke kerkgebouw.

De openbare katholieke godsdienst werd verboden. De katholieken konden later in schuil- of schuurkerken hun godsdienstige vieringen houden. Dit zou anderhalve eeuw duren. Tijdens deze vergadering werd op bijna gelijke wijze de organisatie van de gereformeerde kerk in de gehele Meierij vastgesteld: er kwamen enkele classes tot stand. Een classis werd samengesteld uit een aantal gereformeerde gemeenten, die dan samen een district of classis van de calvinistische kerk vormden. In de classis regelde een deputatie van enkele predikanten, gekozen uit en door de predikanten van de classis, de lopende kerkelijke en onderwijskundige zaken. Berghem, samen met het gehele Maasland, werd ingedeeld onder de classis met als hoofdplaats 's-Hertogenbosch.

Anders dan in de katholieke kerk waar de paus en de curie een centraal gezag vormen voor alle gelovigen van de roomse kerk, erkent de gereformeerde kerkorde geen centraal gezag boven zich. In feite worden alle belangrijke beslissingen over geloofs-zaken door de kerkenraad van de afzonderlijke gemeente genomen. De classis is een samenvoeging van afzonderlijke gereformeerde gemeenten, die alleen een organisatorische betekenis heeft om bepaalde afspraken te controleren en in stand te houden. Zij kan in principe niet ingrijpen in de kerkleer. De organisatie van de gereformeerde kerk zou men kunnen beschouwen als een vorm van democratie van beneden uit en dus niet van boven af.

Er moesten allereerst in alle plaatsen predikanten en schoolmeesters worden benoemd,

wat ook daadwerkelijk gebeurde.

De gereformeerde kerk liet er geen gras over groeien.

De eerste predikant van de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode werd op 13 oktober 1648 Johannes Spiljardus. Maar waarschijnlijk zag hij snel van deze benoeming af, misschien omdat hem Berghem niet aanstond. In zijn plaats kwam nog in hetzelfde jaar de dominee E. Mersmannus. Nadat hij deze taak van 1648 tot 1651 had waargenomen werd in dat laatste jaar J. Keuchlinus en een jaar later J. Aelstius als predikant aangesteld. Er was dus in de jonge gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode nogal wat wisseling. Waarom dat zo verliep is onduidelijk. In 1651 werd op de classisvergadering de vraag gesteld of het niet beter was om Berghem met Oss tot een gereformeerde gemeente samen te voegen en Nistelrode met Heesch. De vergadering van de classis te 's-Hertogenbosch bleef echter bij de bestaande kerkelijke indeling.

De katholieke priesters en schoolmeesters moesten vertrekken en het katholieke onderwijs werd verleden tijd. Deze ommekeer zou het begin worden van veel ellende en problemen.

De katholieke schoolmeesters werden allen vervangen door alleen gereformeerde meesters. De aanstelling van deze schoolmeesters geschiedde door de Raad van State vanuit Den Haag en deze werkte weer in opdracht van de Staten-Generaal. Bij de benoeming van schoolmeesters had de classis (ook die van 's-Hertogenbosch) slechts te beoordelen of de aangestelde protestantse schoolmeesters beschikten over de vereiste onderwijskennis en trouw waren aan de protestantse godsdienst. Omdat de Raad van State een groot tekort had aan geschikte, gereformeerde kandidaten voor de onderwijsposities deden zij regelmatig een beroep op onbevoegd gereformeerde leerkrachten. Het duurde lange tijd eer hierin verandering zou komen. Al spoedig ontstonden mede daardoor over het slechte onderwijs veel klachten en veel kritiek. Het zou nog tientallen jaren duren voordat er

De indeling van de gereformeerde synoden en classes in de Republiek in de achttiende eeuw.

De gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode (met een eigen predikant) was bij de classis van 's-Hertogenbosch ingedeeld.

Uit: A. Beekman, L. Knappert, 'De Gereformeerde Kerk onder de Republiek omstreeks het midden der 18e eeuw'. In: Geschiedkundige Atlas van Nederland, deel II (1648-1853), 's-Gravenhage 1934, kaart 13.

De classis van 's-Hertogenbosch lag binnen het gebied van de Gelderse Synode; onder VII.

betere onderwijskrachten beschikbaar waren, maar alle kritiek over het onderwijs verstomde niet en duurde voort tot zelfs in de 19e eeuw. De bekende dominee Stephanus Hanewinkel (1766-1856), van 1818 tot 1841 predikant te Ravenstein, vertelde in zijn boek 'Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch' (1798-1799) over deze toestanden. We komen daar op terug.

Omdat de classis zelf de protestantse schoolmeesters niet officieel mocht benoemen, konden de schoolmeesters zich ten opzichte van de classis vrij zelfstandig opstellen. Zij gingen vaak niet in op de wensen van predikanten van de gereformeerde kerk. Regelmatig kwam het voor dat zij de *'formulieren van Enigheid'* niet wilden ondertekenen. Zij gaven daardoor aan dat zij niet alle regels van de Nederlandse gereformeerde geloofsbelijdenis, de gereformeerde Heidelbergse catechismus en de leerregels van de synode van Dordrecht onderschreven.

Om meer duidelijkheid te krijgen in het onderwijs van de Meierij verzocht de classis te 's-Hertogenbosch aan de Staten-Generaal om een reglement op het schoolhouden op te stellen. In 1655 kwamen de Staten-Generaal hieraan tegemoet. De belangrijkste uitgangspunten waren voortaan dat "de kinderen werden opgevoed ten eerste in het christelijke gereformeerde geloof, ten tweede *in alle zedigheid en gehoorzaamheid en tenslotte in geleerdheid, kennis en vaardigheden*".

2. Nieuwe reglementen, de schoolmeesters en het schoolhouden

Zoals gezegd stond het onderwijs hier vanaf 1648 namens de Staten-Generaal onder toezicht van de Raad van State. De Raad van State onderzocht of de sollicitanten voor het schoolmeesters ambt over voldoende capaciteiten beschikten. Dit onderzoek vond plaats in Den Haag en na gebleken geschiktheid volgde een aanstelling. We zagen hiervoor dat de pasbenoemde schoolmeester daarna werd geëxamineerd door de classis, maar dat had weinig betekenis. Dit examen

werd veelal uitgevoerd door de eigen plaatselijke predikant samen met twee afgevaardigden van de classis waarbinnen de schoolmeesters waren aangesteld. In werkelijkheid was de kandidaat al benoemd vanuit Den Haag en daarom kon de classis in de praktijk de kandidaat-schoolmeester moeilijk afwijzen.

In het jaar 1709 stelde de Raad van State in Den Haag voor de benoemingsprocedure van de schoolmeester enkele nieuwe regels op. Er kwam een 'Reglement en Ordre'. Daarin stond nauwkeurig en uitgebreid beschreven welke voorwaarden werden gesteld aan 'Voorlesers, Koster, Schoolmeesters ten platte Lande in het district van de Generaliteit'. Bovendien kon een kandidaat voortaan alleen worden benoemd nadat deze voor de Nederduits Gereformeerde Kerk de openbare belijdenis van de gereformeerde (protestantse) godsdienst had gedaan en de formulieren van Enigheid van de gereformeerde kerk wel had ondertekend. En vóór zijn aanstelling moest hij minstens één jaar lidmaat zijn van die kerk.

Een gereformeerde schoolmeester moest heel wat kennen en kunnen om les te mogen geven: hij behoorde goed geschreven en gedrukte teksten te kunnen lezen, zelf een goed handschrift hebben, behoorlijk kunnen rekenen en de psalmen Davids goed kunnen zingen. Verder moest hij een deugdzaam leven leiden. Indien hij was gehuwd moest ook zijn vrouw tot de gereformeerde kerk behoren.

In de meeste gevallen waren het de zonen van schoolmeesters die solliciteerden op een vacature. De kandidaten hadden dikwijls al praktijkervaring opgedaan, omdat zij bij afwezigheid van hun vader als 'schoolmeester' regelmatig voor de klas hadden gestaan. Het schoolmeesters vak werd op deze wijze geleerd, daarvoor bestonden geen speciale opleidingen zoals wij die nu kennen. Nauwkeurig was vastgesteld hoe een schoolmeester in spe door de Raad van State diende te worden geëxamineerd. Het examen moest plaatsvinden binnen vier weken nadat de sollicitatie was ontvangen. Wanneer de sollicitant voldeed aan de gestelde eisen, moest hij na twee weken in

zijn standplaats aanwezig zijn. De Raad van State eiste van de nieuwe schoolmeester verder nog de eed van trouw en hij moest beloven geen giften te accepteren.

De predikant en schepenen moesten de schoolmeester controleren dat hij niet door ongewenste omstandigheden van zijn werk werd afgeleid. Hij mocht geen tapperij houden, niet collecteren buiten zijn standplaats en geen gemene middelen pachten.

Maar in de dagelijkse praktijk verrichtte een schoolmeester toch vaak allerlei officieel verboden werkzaamheden. Zoals bijvoorbeeld boekverkoper, schrijver, secretaris, herbergier, winkelier, tapper, koopman en borgemeester. Er waren in een dorp meestal

twee borgemeesters, die jaarlijks de belastingen ophaalden, die zij vooraf van het plaatselijk bestuur hadden gepacht. En de schoolmeester gaf in de eerste eeuw na 1648 's zomers meestal twee tot drie maanden geen les, omdat er dan geen leerlingen kwamen. Die moesten thuis meehelpen in de hooitijd in juni, de graanoogst in juli-augustus en de aardappeloogst in september. Wanneer de schoolmeester door het jaar heen zelf op zijn school niet aanwezig kon zijn, liet hij zijn vrouw of een zoon op de leerlingen letten. Voor de kinderen van de school, die zich allereerst zelf moesten bezighouden, was de afwezigheid van de schoolmeester nauwelijks een nadeel.

Schoolinterieur in de achttiende eeuw
Rijksmuseum Amsterdam

Een keer per jaar inspecteerden twee afgevaardigden uit de classis het onderwijs naast het kerkelijk leven. Wanneer het onderwijs in orde werd bevonden kreeg de schoolmeester een attestatie of verklaring. Voor het verkrijgen van zijn salaris moest hij dit attest aan de rentmeester-generaal in de Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tonen. Deze was voor zijn beleid zelf weer verantwoording schuldig aan de Raad van State in Den Haag. In 1650 was besloten de schoolmeester jaarlijks een salaris van tweehonderd gulden uit te betalen; dat was voor die tijd een riant bedrag. De meester kreeg daarnaast van het plaatselijk bestuur de beschikking over een schoolgebouw met woning. In Berghem was dit ook het geval. Daarnaast betaalde het dorpsbestuur het lesgeven aan kinderen van armen die geen schoolgeld betaalden. Ouders die het konden moesten schoolgeld

afdragen aan de schoolmeester. Dit bedroeg meestal 2 of 3 stuivers per maand. Veel was dat niet, maar indien de school goed werd bezocht, kon dit een behoorlijke aanvulling op het salaris betekenen.

Voor de middag werd lesgegeven van 8.00 tot 11.00 uur en na de middag van 13.00 tot 16.00 uur. Op woensdag- en zaterdagmiddagen waren de leerlingen vrij. De schoolmeester had de plicht er op toe te zien, dat de kinderen de lessen niet verzuimden. Toch had deze maatregel weinig betekenis, want er bestond immers geen leerplicht. Het kwam kwam regelmatig voor dat de ouders hun kinderen voor de middag naar school stuurden en 's middags thuis hielden om een hand mee uit te steken. Tegen deze ouders kon de schoolmeester weinig ondernemen. In veel dorpen van de Meierij van 's-Hertogenbosch werd om bovenstaande redenen 's zomers maar zelden school gehouden.

Schoolgeld.

In sommige dorpen werd in plaats van schoolgeld goederen in natura aan de schoolmeester geschonken. Op de afbeelding bieden de kinderen eieren aan. Het kind links draagt een letterplankje of Hornboek aan haar gordel.

Jan Horemans de Jongere, 18e eeuw. Hoogsteder & Hoogsteder 's-Gravenhage.

3. Wat werd er onderwezen?

Het gereformeerde schoolreglement gaf een uitvoerige omschrijving van wat leerlingen moest worden onderwezen:

- Belangrijk was allereerst dat de kinderen de gebeden kenden: het Onze Vader, het Morgen- en Avondgebed, de Twaalf Artikelen des Geloofs en de gebeden voor en na het eten.
- Het leren van de kinderen was verschillend en in feite was het onderwijs individueel. De jongsten moesten eerst leren spellen en daarna met de losse letters tot het lezen van woorden komen. Daarna moesten ze leren lezen. Omdat de methode van leren erg omslachtig was duurde het vaak tot het einde van hun schooltijd van vijf jaar om het lezen goed onder de knie te krijgen.
- Goede leerlingen konden in tweede instantie het schrijven leren. Dit nam eveneens weer veel tijd in beslag en maar een klein deel van hen beheerste de schrijfkunst na het verlaten van de school. De leerlingen werd aangewend dat zij tijdens het leerproces elkaar moesten helpen. We kunnen ons voorstellen dat het er rumoerig aan toe ging in het schoollokaal. De schoolmeester was er met name om gezeten vanaf zijn lessenaar, in de toch al kinderrijke klas, de orde te handhaven.
- De schoolmeester was eveneens verplicht, om de betere gereformeerde leerlingen de Heidelbergse catechismus bij te brengen. Op de vrije woensdag- en zaterdagmiddagen moesten gereformeerde kinderen de psalmen leren zingen.

De kinderen gingen naar school als ze vijf jaar oud waren; ze bleven er meestal tot hun tiende jaar, een enkele keer waren ze ouder. Het verzuim van meisjes was mogelijk groter dan dat van jongens, omdat thuis eerder een beroep op hen werd gedaan als hulp in de huishouding en bij ziekte.

- Het rekenonderwijs kreeg op de plattelandscholen nauwelijks aandacht. Wel werd op initiatief van de schoolmeester en dan nog niet eens overal aan de beste leerlingen enig rekenonderwijs gegeven en deze leerlingen moesten daarvoor extra

schoolgeld betalen. Het rekenen beperkte zich bijna altijd tot de vier hoofdbewerkingen: optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen. Hierbij werd het tellen en het omgaan met de begrippen van de gulden, stuiver, duit (later de cent) en halve duit niet vergeten. Heel veel werd er geteld en uitgerekend met behulp van de vingers. Het rekenen in stuivers is nog tot ver in de twintigste eeuw blijven voortleven. Zelf heb ik dat vaak ervaren.

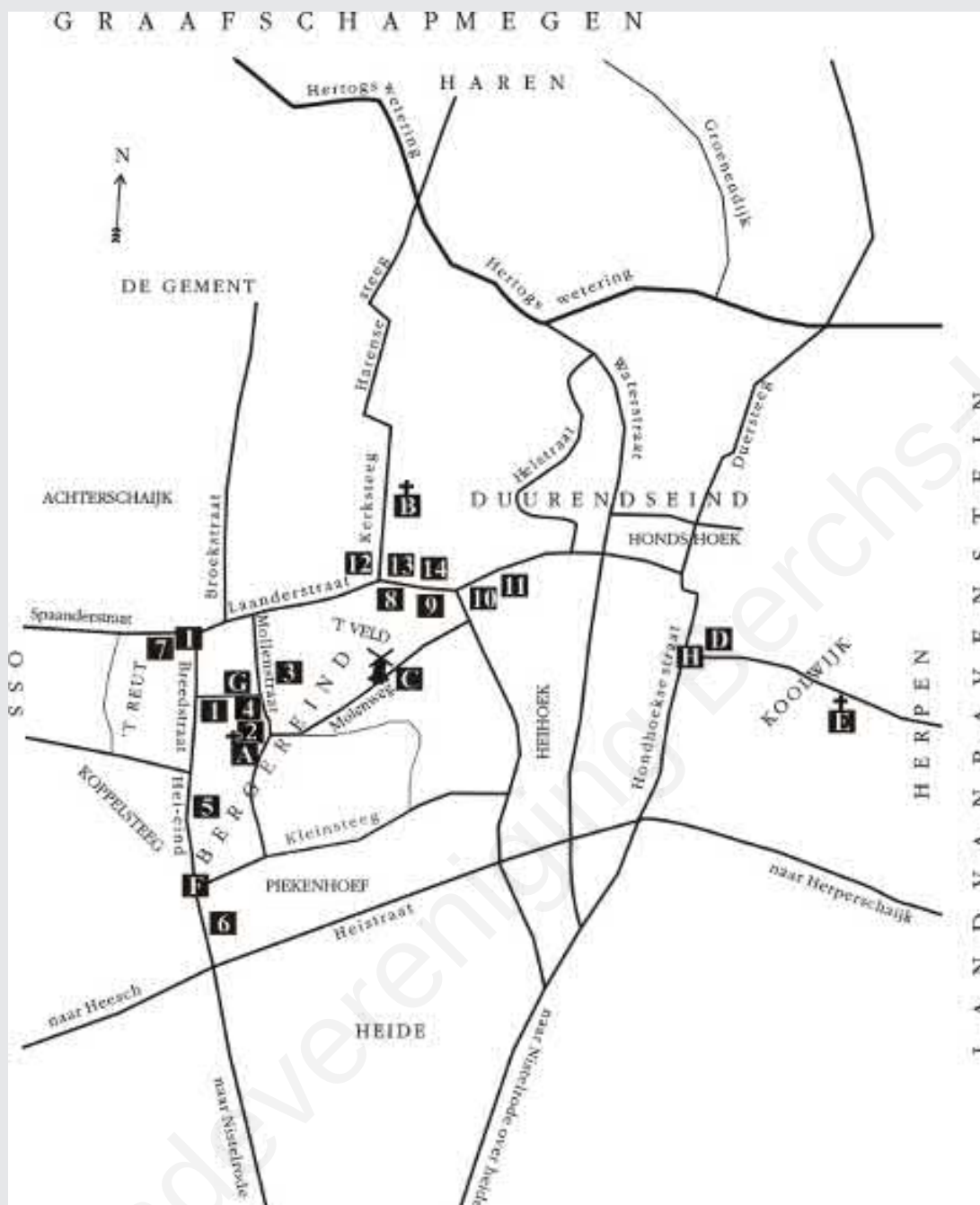
- Het zangonderwijs kreeg een beperkt plekje in het schoolgebeuren toegewezen. Op de gereformeerde scholen was het van belang de psalmen goed te leren zingen. Op woensdag- en zaterdagmiddag oefende de schoolmeester dan meestal met de allerbeste gereformeerde leerlingen; de meester zelf had als voorzanger bij de wekelijkse diensten in de gereformeerde kerk een geoefende stem.

De roomse leerlingen oefenden meestal onder leiding van de pastoor, kapelaan of koster op hun vrije middagen in de plaatselijke schuurkerk of schuilkerk hun roomse kerkelijke liederen en gezangen.

Het was alleen voor kinderen van welgestelde ouders mogelijk om na het leren lezen en schrijven en via verdere studie zich te bekwamen in een goed betaald beroep, om op deze wijze te trachten een (beter?) bestaan op te bouwen. Voor het overgrote deel van de bevolking in de Meierij was promotie maken middels een geschoolde opleiding niet bereikbaar. Zonen van welgestelde families die na het doorlopen van een Latijnse school priester wilden worden, gingen voor deze opleiding veelal aan het seminarie in de stad Leuven studeren. Dit was in de Zuidelijke Nederlanden en dus buiten onze Republiek. In onze Republiek werd elk katholiek seminarie verboden.

Vanuit Berghem gingen twee priesterstudenten in Leuven studeren:

- Lambertus Hoex werd geboren te Berghem in het jaar 1705, als zoon van Theodorus Hoex en Joanna Aert Jan Lamers. Na zijn studie aan de Latijnse school te Megen vertrok hij voor zijn priesteropleiding naar Leuven, waar hij met heel veel succes zijn

Berghem 1648 - 1795.

Op de plattegrond zijn de belangrijkste wegen, gebouwen en huizen in Berghem aangegeven.
L.J.P. Akkermans, 1998, bijgewerkt 2019.
(Gegevens uit: Berchem in Akten, J.H. Luijterink).

- A Willibrorduskerk
- B Schuurkerk, na 1672
- C Molen, Jan Schuurmans
- D 'Paepse bijschool' – 'Salomonstempel'
- E St. Anna-kapel, Koolwijk
- F Bergschen Boom, slagboom / draaiboom
- G Raadhuis, na 1774
- H Grenspaal, land van Ravenstein
- I Schutsboom

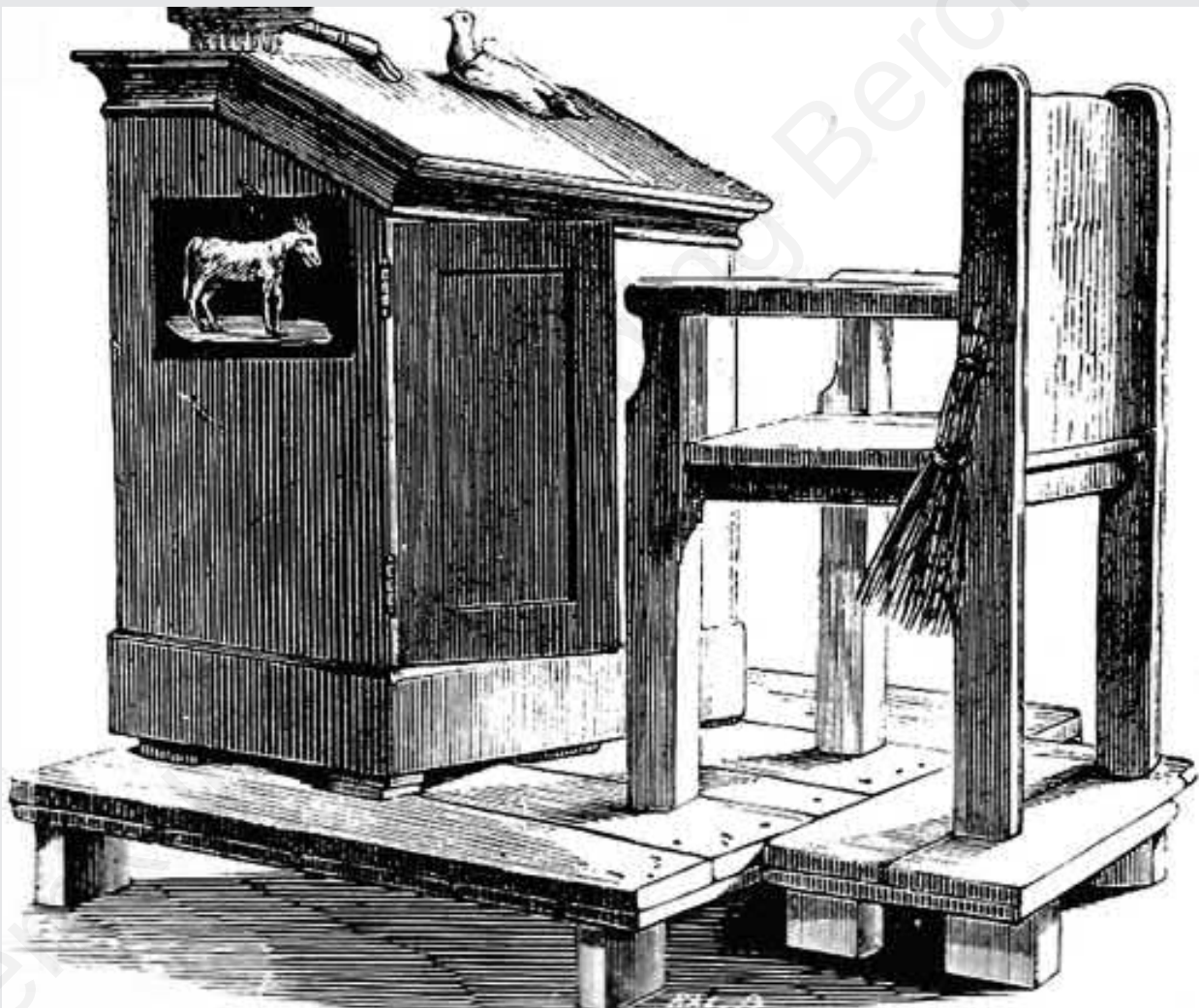
- 1 Comptoir, oude pastorie
- 2 Schoolhuis en school
- 3 Louis Dupree
- 4 Gerit Bueters 'aan de kerk'
- 5 Herberg, Jochem Goossens
- 6 Piekenhoef, Gijsbert Pieck van Tienhoven
- 7 Herberg 'de Keizer'
- 8 Brouwerij en herberg, Roeloff Hoex
- 9 Secretaris Michiel Withnij
- 10 President-schepen Dirck van 't Hoff
- 11 't Pannenhuijs - Predikantenwoning gemeente Berghem-Nistelrode
- 12 Lambertus Hoex
- 13 Johan van Laar – Jan Francis van Poppelen
- 14 Nicolaas van den Heuvel
- 15 Jan van Boxtel

studies afrondde. In 1734 werd hij zelfs benoemd tot professor aan de theologische opleiding in Leuven. Daarna werd hij als kanunnik verbonden aan de St. Donaaskerk te Brugge in België. Nadat hij in het jaar 1745 tot pastoor werd benoemd in de parochie St. Jan te 's-Hertogenbosch, werd hij enkele jaren later bevorderd tot apostolisch vicaris van de Hollandse missie, die onder het gezag stond van de pauselijke nuntius te Brussel. Lambertus Hoex overleed ten gevolge van een hartkwaal in het jaar 1759.

- Petrus Govers geboren in het jaar 1713 te Berghem als zoon van Antonius Petrus

Govers en Aleida van der Stappen. Hij studeerde te Leuven in de jaren 1724 tot 1733. Eerst volgde hij daar de Latijnse school om vervolgens verder te gaan als priesterstudent; in 1733 ontving hij zijn priesterwijding. Hij werd benoemd tot kapelaan te Made en Zwaluwe en later als pastoor te Zevenbergen. Hij overleed in 1783.

Berghem kan nog steeds trots zijn op deze twee ijverige en voorbeeldige mannen uit de achttiende eeuw, die na hun prille leerproces vanuit de dorpsschool in Berghem als priester tot voorbeeldige en grote daden konden komen.

Katheder.

Schoolmeesterslessenaar met de stoel als één geheel, onder de naam katheder bekend. Op de klep ligt de 'ongeluksvogel'. Dit instrument werd door de onderwijzer naar een lastige leerling geslingerd, die het voorwerp terug moest brengen, om dan zijn straf te incasseren.

Tekening uit: J. Meijssen, Lager onderwijs in de spiegel der geschiedenis, 175 jaar nationale wetgeving op het lager onderwijs in Nederland, 1801-1976, 's-Gravenhage 1976, p. 22.

4. Leermethode en katholieke leerlingen op de gereformeerde school

In 1764 wees predikant J. Heuvel van de 'classis Den Bosch' er op dat er op de scholen in Staats Brabant, dus eveneens in Berghem, te veel verschillende soorten leerboeken werden gebruikt. J. Heuvel benadrukte dat dit niet bevorderlijk was voor een goed overzicht van het protestantse onderwijs. Enige jaren daarna ging dezelfde classis akkoord met de door predikant Heuvel opgestelde lijst van zeven gereformeerde schoolboeken. Katholieke leerboeken kwamen op deze lijst natuurlijk niet voor.

De selectie van J. Heuvel bestond uit:

1. het Klein A.B.C.; 2. het Groot A.B.C.; 3. de Heidelbergse catechismus; 4. de Evangelien en Epistelen, zoals die op last van de Staten-Generaal waren uitgegeven; 5. de Onroomse Historiën; 6. het Klein Woordenboek van Mattheus Hengelenberg of de Letterkunst van Hakvoort; 7. de Trap der Jeugd door Carel de Gelliers.

Tevens werden couranten en geschreven brieven aanbevolen.

In het Klein A.B.C.-boek stonden alle letters van het alfabet, zowel de gewone letters als de hoofdletters, geschreven en in drukvorm. Het Groot A.B.C.-boek werd ook wel het Haneboek genoemd, omdat op de voorzijde van de omslag een haan stond afgebeeld. In dit boek waren tevens enkele gebeden opgenomen.

De classis gaf de opgestelde boekenlijst door aan de schoolmeesters. In hoeverre in Berghem deze boekenlijst werd gevolgd is niet duidelijk. De predikanten waren niet enthousiast over de te gebruiken boeken en oordeelden dat de lijst niet van groot belang was. Zij vreesden dat de doorvoering van deze nieuwe boeken de katholieke leerlingen zou afschrikken en de predikanten hielden met name deze leerlingen graag op de plaatselijke school. Indien alleen deze nieuwe schoolboeken werden gebruikt, was de kans groot dat katholieke ouders hun schoolgaande kinderen weer naar een paapse bijschool (op Koolwijk in het Land van Ravenstein of elders) zouden sturen. Vanuit

de gereformeerde kerk werd het steeds meer de gewoonte dat vanaf het eerste kwart van de achttiende eeuw de streng calvinistische Heidelbergse catechismus als leer- en leesboek minder werd gebruikt en daarna zelfs helemaal verdween.

In de overwegend katholieke Meierij van 's-Hertogenbosch gaven pastoors en kapelaans op zondagmiddag in de plaatselijke schuil- of schuurkerk godsdienstles aan de kinderen. In Berghem stond deze katholieke schuurkerk in de Harense Steeg (Harenseweg, waar momenteel een manege is gevestigd). De uitleg van de catechismus kreeg daarbij steeds veel aandacht. Als de tijd van de eerste communie naderde kregen de kinderen bijna dagelijks les. Voor de katholieke ouders was dit van groot belang en aanvankelijk een voornaam motief om de gereformeerde school te mijden. Het verzet tegen de gereformeerde school zou nog tot in het tweede kwart van de achttiende eeuw voortduren, maar daarna verdween langzamerhand de weerstand daartegen. Maar vanuit Berghem bleven de ouders hun kinderen toch nog jarenlang naar de paapse bijschool op Koolwijk onder Herpen sturen.

Enkele bijkomende motieven om de (gereformeerde) dorpsschool niet te bezoeken:

- In de periode 1650-1750 maakten de keuterboeren van de Meierij een lastige economische tijd door. Een van de redenen was de sterke daling van de graanprijzen. In het oosten van de Meierij had men te maken met veel slechte weidegronden en dat betekende weer weinig vee. Veel werk werd verricht met gesloten beurzen en het gebruik van contant geld, als men daar al over beschikte, bleef zeer beperkt. Sommigen trachtten wat bij de verdienen met spinnen en weven.
- Na 1750, toen de prijzen voor het graan opliepen, was er meer hulp van kinderhanden nodig om al het werk te kunnen verrichten. Deze moesten vaak vanaf 7 à 8 jaar hun steentje bijdragen, een enkele keer waren ze nog jonger. Zonen en dochters verlieten regelmatig vanaf hun vijftiende levensjaar als knecht of dienst-

meid het ouderlijk huis. Als beloning kregen zij vrije kost en inwoning en een enkele keer jaarlijks één gulden als beloning. Op de dag van Sint Matthijs op 24 februari kon een komend dienstjaar worden verlengd of men stapte over naar een volgende dienstbetrekking. 'Op Sint Matthijs dan breekt het ijs'. Als ze op 24 februari verkasten hadden knecht en meid een paar vrije dagen en op 1 maart daarop volgend begon dan weer het nieuwe dienstverband.

- Het uitgestrekte Brabantse platteland met zijn vele afgelegen buurtschappen tot aan de dorpskern en de slecht begaanbare wegen werkten dikwijls ook niet mee om de kinderen naar de verre school te sturen. Het is begrijpelijk dat deze genoemde oorzaken het schoolgaan sterk afremde.

5. Nogmaals orde en tucht; de schoolmeester

De schoolmeesters hadden het recht om de orde te handhaven. Dit was nodig om het grote aantal leerlingen binnen zijn lokaal rustig te houden. Dikwijls bevonden zich in het schoollokaal wel tachtig of meer leerlingen. Waren de kinderen eenmaal op school, dan moesten de jongens en meisjes van elkaar gescheiden plaatsnemen. Bij onvoldoende banken namen de leerlingen plaats op de grond. Gestraft werd er als de meester dat nodig achtte; plak en roede waren speciale middelen. Ouders vonden het belangrijk, dat de schoolmeester normen en waarden, gevoel voor orde en tucht, beleefdheid, eerbied en respect voor overheidsdienaren en het gezag bijbracht.

Het Haneboek.

Het Groot ABC boek. Meestal het Haneboek genoemd. Dit vanwege de afbeelding van een haan op de voorzijde. Schoolmuseum, Rotterdam.

Van de Paapsche Schoolen

Opentarij Paapsche byscholij werden op veel plaatsen gevonden
als binn
Hertogenbosch welk en verscheiden dag de tilsa raad berijgt
ons daerdat een Societij van Schoolmeesters opgericht is, welk
wanneers na t project in Staat sal gebracht zijn, mercklyk tot
weering van de paapsche Scholij zonden strekken
Wantwijck drie een dajtsch en twee Fransche (Behalven de
gheest die hier en daar ook nog school kind.) in welk twee laatste
van alle kanten kindery komij so Paapsch als gereformeerde
(Sels van de Predikant van Baarenwijck.) daer de kindery ook
in de Paapsche Religie onderwessen word
Tilburg heeft twee Paapsche Schoolmeesters en dan nog verscheiden
gheest die kindery leeren
Kilvarenbeek een alwaard, meester niet alleen openbaare school
houd, maar dan en binn crage de kindery der gereformeerde in de
Paapereijon te gheue
Tot Vlucht woonc een gheest die werck meijjes houd en onder
de kate kinderyn leere
Tot Osch seide ons de Vorster dat de Paapsche Scholij waren
nog daer hi nu of dagen geleden twee d'vordere gheesthooft en
de kinderyn d'vordere weg g'jaagt maar daer dan nog was een
Fransche Madam welk beoefnas de katewerck allerhand
Paapsche gebeden, en boeckjes leere, waar daer ook de kindery
van de Predikant gingen
Tot Berchem sijnder twee welcke gestoort wordend, gaen op de
Ravesteinsche Bodem
Insghelyken is er ook een tot Ristelrij. Item een tot Loosbroek
ghehoorvond onder Dinter.

Van de Paapsche Scholen.

Passage uit het visitatieverslag van 1687 over de paapse scholen. De voorlaatste alinea handelt over Berghem: 'Tot Berchem sijnder twee welcke gestoort wordende gaen op den Ravesteinschen Bodem.'
BHIC, 254 ACH, Kerkvisitaties, inv. nr. 37, 1677-1749.

De ouders zelf hadden nauwelijks tijd om aandacht te besteden aan de opvoeding van hun kinderen, daarom was het van belang dat de kinderen van de schoolmeester leerden hoe ze zich moesten gedragen. Het leren lezen en schrijven kwam voor veel ouders zelfs niet op de eerste plaats. Van de schoolmeester werd verder verwacht, dat hij zelf het goede voorbeeld gaf. Hij diende een onberispelijk privéleven te leiden en op een wijze die in de achttiende eeuw door de gereformeerde kerk en de overheid werden gepropageerd. Het lokale bestuur in Berghem en elders was verplicht ervoor zorg te dragen, dat de schoolmeester om naar behoren te kunnen schoolhouden over een geschikte woning en schoollokaal kon beschikken.

Het schoollokaal zelf was eenvoudig ingericht. Lessenaar, banken en enkele schrijftafels vormden het meubilair; de lessenaar van de schoolmeester was op een verhoging geplaatst, hierdoor kon hij de leerlingen goed overzien. Het schoollokaal werd verwarmd door hout te stoken in een open haard. In Berghem stonden school en schoolhuis (na 1700) aan de noordzijde van de gereformeerde kerk op Bergereind.

6. De jaarlijkse kerkvisitaties

Voor de handhaving van de kerkelijke tucht speelden de kerkvisitaties door vertegenwoordigers van de classis een belangrijke rol. Een classis was samengesteld uit meerdere gereformeerde protestantse gemeenten. De slechts enkele protestanten die in Berghem woonden (tussen de 8 en 12) behoorden kerkelijk tot de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode, welke een eigen predikant of dominee had. Namens en uit de classis verrichtten jaarlijks drie predikanten de visitatie. In het jaar 1778 werd opnieuw een nauwkeurig reglement opgesteld “dat als voorwaarden voor een visitatie gold”. De drie leden die namens de classis op visitatie kwamen moesten alles goed aanhoren en aanschouwen om de juiste toestand van de kerkelijke gemeenten en scholen te vernemen. De gemeente (lees: protestants-kerkelijke gemeente) moest de rekeningen van de

kerk- en armenmeesters en van de diaconie (een instelling voor de liefdadigheid) bij de hand hebben. Er werd verder geïnformeerd naar het gedrag van predikanten, diakenen, ouderlingen, schoolmeesters en de protestantse lidmaten. En verder het functioneren van het onderwijs, onderhoud en reparatie aan het school- en kerkgebouw en het beteugelen van eventuele katholieke misdragingen.

De visitatie moest tijdig worden bekendgemaakt, omdat de dorpssecretaris erbij aanwezig moest zijn. Hier in het Maasland vond de visitatie in juni plaats, omdat dan de wegen het best begaanbaar waren. In die maand werden alle plaatsen in het Maasland door de classis bezocht.

In het jaar 1778 werd voor het Maasland bepaald dat op de eerste dag maandag 15 juni Rosmalen, Berlicum en Dinther werden bezocht. Op de tweede dag dinsdag 16 juni voor de middag Ravenstein en na de middag Berghem. Op de derde dag woensdag 17 juni Geffen en Oss en op donderdag 18 juni Lith, Kessel en Alem. Als afsluiting op vrijdag 19 juni Den Dungen, St. Michielsgestel en 's-Hertogenbosch.

De drie afgevaardigden van de classis waren op boete verplicht van elke bezochte protestantse gemeente jaarlijks alle boeken en papieren na te zien. Na de visitatie werd een nauwkeurig verslag opgesteld en dit moest worden opgezonden naar de Raad van State in Den Haag. Van al hun bevindingen zonden zij tevens een verslag aan de vergadering van de classis, die zes maal per jaar bij elkaar kwam. En wel op de eerste dinsdag van januari, maart, mei, juli, september en november.

De visitatieverslagen van de classis vermeldten tot in de achttiende eeuw regelmatig klachten over de aanwezigheid van paapse bijscholen. In de opgestelde verslagen kan men veel interessante gegevens aantreffen over het reilen en zeilen van het plaatselijke onderwijs. Hiervan is in deze weergave veel gebruik gemaakt.

7. Gereformeerd onderwijs en het kosterschap van schoolmeester Dirck Ackermans in Berghem 1649-1693

In 1648 werden na de grote vergadering van de gereformeerde kerk in Den Bosch in Berghem twee schoolmeesters benoemd: Petrus Dionysius in het Bergereind en Michaël Joosten in het Durendseind. Of zij daadwerkelijk in Berghem school hebben gehouden is niet bekend.

Vanaf 1649 wordt in de archieven van de classis als schoolmeester en koster van Berghem Dirck Ackermans genoemd. Bij zijn kosterschap hoorde tevens het delven van graven. Met toestemming van de kerkmeesters mocht voor elk gedolven graf vijf stuivers worden gerekend. Koster Ackermans vroeg echter totaal zeven stuivers en dit werd hem in Berghem niet in dank afgenomen. Het is niet duidelijk of Dirck Ackermans daartoe was overgegaan uit inhaligheid of dat hij het geld nodig had om zijn talrijke gezin te onderhouden. Het bracht in elk geval een gespannen verhouding en veel irritatie met zich mee tussen hem en de schepenen van Berghem en veel andere inwoners. Op de begraafplaats bij de kerk werden niet alleen de overleden gereformeerden begraven maar het was eveneens de begraafplek gebleven voor alle in Berghem overleden katholieken. Vandaar dat deze ruzie zo hoog op kon lopen. De schepenbank van Berghem (de voorzitter van de schepenen had samen met twee andere schepenen een beperkte rechterlijke bevoegdheid) vond het een ernstige vorm van afpersing en ontnam koster Ackermans op 6 oktober 1661 daarom het grafdelfrecht.

Van oudsher lag het kerkhof bij het kerkgebouw, waarbij tevens de school 'opt' kerckhof' te vinden was. Uit de afbeelding van A. Schoemaker (1660-1735) van kerk en kerkhof met daarop het schoolgebouw en het privaat maakt dat zichtbaar. We moeten hier voor alle duidelijkheid opmerken, dat het kerkgebouw aan de oostzijde van de toren stond, op de plaats van het huidige kerkplein. Het er bij getekende huisje links vooraan was vermoedelijk het schoolmees-

ters huis. Dat de schooljeugd de ruimte van het kerkhof gebruikte als speelveld en om er te ravotten was heel gewoon. De oudere jeugd kwam er regelmatig bijeen om allerlei kattenkwaad uit te halen. Van oudsher was het kerkhof midden in het dorp gebruikt om er een markt te organiseren en besprekingen te houden. Toch werd in de zeventiende eeuw op aanraden van de paus en bisschoppen het kerkhof steeds meer een eigen afgebakende ruimte, wat daar de stilte ten goede zou komen.

Voor de gereformeerde gelovigen was het kerkhof een plaats waar een uiterste orde en rust behoorde te zijn. Ze verboden de plaats waar de doden lagen begraven te bezoeken, om daar dan allerlei soorten gebeden te prevelen, er kaarsen aan te steken, bloemen en andere tierlantijnen op de graven te leggen, neer te knielen en allerlei herinneringen aan de overledenen te plaatsen. Gebeden voor de zielenrust van de overledenen hadden voor hen geen zin, omdat de gereformeerde kerk leerde dat gestorvenen alleen met de hulp van Gods genade zalig konden worden.

In 1658 bleek uit een rapport van de rentmeester van Staats Brabant Schuijl van Walhorn, dat Dirck Ackermans inderdaad een huiske en hof in Berghem bewoonde en daarnaast uit de tienden van een zekere Jan Franssen 19 vaten rogge genoot en nog 130 gulden ontving van de kerkmeesters voor corporale diensten. Deze rechten vloeiden voort uit het testament van Joost Hendrick Willemsen van 18 oktober 1579, opgemaakt en nagelaten aan de 'scholasterij' van Berghem. Deze inkomsten ontving Dirck Ackermans derhalve jaarlijks naast nog tweehonderd gulden voor zijn onderwijzers-taak. Voor die tijd moet dat een zeer riant inkomen zijn geweest. Uit dit aangehaalde testament van Joost Hendrick Willemsen kan worden afgeleid, dat de dorpsschool van Berghem er reeds een lange periode gesetteld was: in een testament vastleggen dat de schoolmeester werd verzekerd van een behoorlijk inkomen was indirect van groot belang voor de voortgang van de plaatselijke dorpsschool. Reeds geruime tijd voor het jaar 1579 zal het onderwijs in Berghem

zijn sporen hebben verdiend en krediet hebben opgebouwd: het testament van Joost Hendrick Willemssen kwam zeker niet zo maar vanzelf uit de Berghemse hemel vallen.

Met een bijna aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid lag het beginpunt van de Berghemse 'school opt' kerckhof' in de vijftiende eeuw. Toen werd het voor dorpsbestuurders, plaatselijke neringdoenden, kleine ambachtslieden en een deel van de boerenbevolking steeds meer van belang te leren lezen, schrijven en rekenen. Van het niveau van dat onderricht moeten we ons niet al te veel voorstellen.

Rentmeester Schuijl van Walhorn eiste nog

wel dat Dirck Ackermans voor zijn 'woonhuisken' jaarlijks tien gulden moest betalen. Als hij dat weigerde zou hij het moeten verlaten. Het dorpsbestuur kwam echter met de rentmeester overeen dat schoolmeester Dirck Ackermans in zijn huisje kon blijven wonen en niet mocht worden uitgezet. Berghem had de woning van de schoolmeester voor 150 gulden laten repareren en als hij zijn huis werd uitgezet zou het dorpsbestuur weer voor een ander woonhuis moeten zorgen. Dat kostte dan nog meer geld. De rentmeester werd verzocht om de schoolmeester verder ongemoeid te laten.

School 'opt' kerckhof'.

Links voor de toren staat de oudste en eerste school van Berghem afgebeeld.

In oude archiefstukken wordt deze school aangeduid met: de school 'opt' kerckhof'.

Bij de herbouw van de kerk in 1520 werd het koor traditioneel hoger opgetrokken dan het middenschip.

In 1722 kwam er op de toren een spits, tot 1848 bleef deze situatie.

Van 1648 tot 1800 was deze kerk in handen van de Nederduits gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode.

Tekst onder tekening: 'Berchem gelegen in de Meijerij van den Bosch'.

A. Schoemaker (1660-1735), 'Corte beschrijving der Steeden etc. behorende onder de Generaliteit; met teekeningen verciert'. In: Dietsche Warande 1888, p. 529-532.

In de verslagen van de kerkvisitaties werd tussen 1676 en 1692 regelmatig opgemerkt dat schoolmeester Dirck Ackermans als pedagoog onbekwaam was. Door zijn slechte manier van lesgeven en zijn toenemende blindheid ging hem op den duur het schoolhouden steeds minder goed af. Regelmatig werd opgetekend, dat hij te vaak afwezig was om zijn werk nog enigszins normaal te kunnen verrichten.

Vanaf het jaar 1672 tot 1678 was onze Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in oorlog met het Frankrijk van koning Lodewijk XIV (de Zonnekoning). De Franse troepen veroverden het zuiden en oosten van ons land. Door het in werking zetten van de Waterlinie tijdens het zogenaamde Rampjaar in 1672 konden de Franse troepen ons land niet helemaal onder de voet lopen. Met name het gewest Holland (nu Noord- en Zuidholland) en het gewest Zeeland konden door de Franse troepen niet worden veroverd. Zij trokken hun legers terug en in 1678 werd de vrede met Frankrijk getekend. Toen de Franse legers hier tijdelijk de macht hadden, eisten zij van de leiding van de Republiek dat de katholieken weer meer vrijheid kregen. Een van de gevolgen was dat het katholieke volksdeel eigen schuurkerken mocht bouwen, waarbinnen zij hun geloof konden belijden. Verder werden de katholieken ook mondiger en kregen zij het gevoel dat de gereformeerde overheid een deel van zijn almacht had verloren. Een van de veranderingen was dat zij zich meer dan voorheen gingen afzetten tegen allerlei maatregelen van de Republiek. Mede daardoor stuurden de ouders in Berghem hun kinderen vele jaren lang naar de zogenaamde paapse (katholieke) school op Koolwijk onder Herpen, gelegen in het land van Ravenstein.

De toenemende slechtheden van de gereformeerde schoolmeester Dirck Ackermans was een bijkomende reden om hun kinderen niet naar zijn school te sturen. Reeds vanaf 1682 klaagde men tijdens de vergaderingen van de gereformeerde classis over de praktisch lege schoolklassen in Berghem. Wel bleef Dirck Ackermans tot aan zijn dood in 1693 zijn taak als voorzan-

ger van de gereformeerde kerk vervullen, maar van het onderwijs kwam niets meer terecht. Het werd zelfs gewoon gevonden dat gereformeerde ouders - zelfs Dirck Ackermans en later secretaris Michiel Whitnij - hun kinderen ook naar de paapse school stuurden. In het jaar 1677 telde deze school op Koolwijk zelfs 100 leerlingen. Hoe de plaatselijke predikant Dominicus de Rouw ook zijn best deed, het lukte hem niet om hierin verandering te brengen.

De katholieke ouders van Berghem voelden zich te onafhankelijk en zouden de gereformeerde school zo lang mogelijk blijven mijden.

Na de dood van dominee De Rouw in 1688 kon eveneens zijn opvolger, dominee Johan Halleman, hier nauwelijks enige verandering in brengen.

Een bijkomend probleem was, dat het dorpsbestuur er weinig voor voelde, om voor de dienstdoende predikant een woonhuis beschikbaar te stellen. Bij particuliere woningbezitters kreeg de predikant ook geen voet aan de grond. Dominicus de Rouw kon wel in Oss een woonplek vinden evenals zijn opvolger dominee Johan Halleman.

We keren hier nog even terug naar de ener-verende geschiedenis van Dirck Ackermans zijn laatste levensjaren:

Vanwege zijn tweede huwelijk met Metien Andries Proos had op 25 november 1680 ten overstaan van de schepenbank van Berghem een boedelscheiding plaats gevonden. De schepenbank werd op dat moment gevormd door Mr. Louis Dupree en Peter Cornelissen. Uiteindelijk zou deze akte van scheiding en deling officieel op 4 december van datzelfde jaar voor de schepenbank van Berghem passeren. Naast Louis Dupree nam Aert Goossens van den Heuvel er plaats in.

Veel grotere en kleineren landerijen (opervlakte maten zoals een mergen = 0,85 hectare en een hont = 0,14 hectare kwamen er veel in voor) werden onder de vijf zonen van Dirck Ackermans en zijn dochter Maria verdeeld. De kinderen waren allen uit zijn eerste huwelijk met Jenneke Segers. De akkervelden lagen met name op het 'schoolheufken' bij de kerk, op de Berghemse

Kaart Maeslandt.

Sgrooten, 1573. Gedeelte uit: Kaart van Brabant, Koninklijke Bibliotheek, Brussel.

Gement, de Meer, het Harense Broek, aan de Laanderstraat, op het Berghemse Velt en bij de Heistraat.

Bij het testament van 4 december 1680 was mede bepaald dat de 'onnozele' Peter Ackermans door zijn vijf broers Seger, Laurens, Hendrik, Willemke en Jacob en zijn zus Maria Jurri-Ackermans zijn leven lang uit de verdeelde goederen zou worden onderhouden. Uit de aanwezige archiefstukken blijkt dat Peter Ackermans bij zijn vader Dirck Ackermans en diens vrouw Metien in het schoolhuis bij de kerk woonde. Interessant is om te zien waaraan de kosten verbonden aan deze erfdeling betaald moesten worden:

- Vier gouden gulden aan Meelmans Gasthuis (oude mannenhuis) te 's-Hertogenbosch

- Vijfentwintig Carolus gulden aan het Lieven Vrouwe Gilde eveneens te 's-Hertogenbosch
 - Een deel van de plaatselijke 'lantweer (= verdedigingslinie) bij het Heijcampken'
 - Enig geld te betalen aan de plaatselijke dorpscommie.
- Zoals bekend bevond de administratie van het dorp zich toen in de kerktoren.

De gezondheid van Dirck Ackermans ging uiteindelijk sterk achteruit en uit voorzorg ondertekende Dirck op 7 februari 1692, samen met zijn vrouw Metien Andries Proos, een volgend testament voor drie schepenen en de secretaris van Berghem. Dit testament hield in dat bij het overlijden van een van hun beiden hun overgebleven bezittingen naar de langstlevende zouden

overgaan. Wanneer beiden waren overleden ging het erfrecht van alle eigendommen over op zoon Peter Ackermans 'vanwege zijn onnoselheit ende altijt duurende onbequaamheit'.

Het testament werd op de genoemde datum bevestigd in het bijzijn van Tielemannus van Breugel, voorheen predikant van de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode, vanaf 1679 predikant te Rosmalen, en de daarbij aanwezige secretaris van Berghem Dionysius Spranckhuijsen. De presentie van deze 'gewichtige personen' moet worden verklaard uit het feit, dat uiteindelijk het gehele bezit van Dirck en Metien na hun dood naar de 'onnozele' zoon Peter Ackermans zou overgaan. De andere kinderen van Dirck Ackermans vielen daarmee buiten deze laatste nalatenschap. Na het overlijden van Dirck Ackermans in 1693 bleef zijn tweede vrouw Metien Andries Proos en zijn 'onnozele' zoon Peter in het schoolmeesters huis op het kerkhof wonen.

Nu Dirck Ackermans was overleden maakte Metien Andries Proos zich zorgen over het, voor haar, ongunstige testament uit 1692. Daarin was opgenomen, dat indien Peter Ackermans onverhoopt voor haar dood zou komen te overlijden, Metien zelf met lege handen zou staan.

Dit kwam omdat men in dit testament uit 1692 verzuimd had om bij een eerder overlijden van Peter Ackermans voor Metien iets vast te leggen. Daarom ging zij op 28 december 1700 bij de schepensbank te Heesch daar tegen in beroep. Waarom zij dat in Heesch deed is niet helemaal duidelijk. Misschien kwam dat omdat secretaris Dionysius van Bronckhorst zowel de secretaris was van Berghem, Heesch en Nistelrode? Voelde zij zich in Heesch op een neutraler terrein? Metien wilde in elk geval haar probleem voorkomen en protesteerde daarom tegen de voor haar ongunstige strekking van dit laatste testament.

Achteraf was haar tocht naar de schepensbank van Heesch onnodig geweest: Metien Andries Proos overleed reeds in het jaar 1701. De onnozele Peter Ackermans trok toen in bij zijn broer Jacobus Ackermans. Deze woonde in het Durendseind naast het

predikantenhuis van de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode. Dit was in oostelijke richting iets voorbij de T-kruising van de Hoessenboslaan met de Burgemeester van Erpstraat. Jacobus Ackermans was vorster (soort gemeentebode) van Berghem en bierbrouwer. Peter Ackermans zou tot zijn dood in 1710 bij zijn broer Jacobus blijven wonen.

8. Schoolmeester en koster Caspar Veugding en Jan Hendrik Veugding (1693-1749)

a. Van de oude school naar de nieuwe dorpsschool

Zowel vanuit de gereformeerde als katholieke kerk werd er naar gestreefd om het kerkhof alleen te gebruiken als een rustplaats voor de doden en daar hoorde een school met schoolhuis en allerlei andere dorpsactiviteiten en baldadigheden van de jeugd niet op thuis. Deze nieuwe ideeën werden onder meer zichtbaar gemaakt door een begraafplaats af te sluiten met een muur, hek, of anderszins. Dit gezegd hebbende, maakt het mede begrijpelijk dat de Berghemse dorpsschool 'opt' kerckhof' daar niet langer meer te handhaven was. Zoals bekend, dateerden de schoolmeesters woning en het schoolgebouw, die eigendom waren van het dorpsbestuur, beide uit de vijftiende eeuw en hadden omstreeks het jaar 1700 hun beste tijd wel gehad. Reden te meer om uit te zien naar een nieuw schoolgebouw met een woning voor de schoolmeester. Men maakte hiervoor weer de keuze voor een plek centraal in het dorp. Uiteindelijk werd besloten om de nieuwe school aan de noordzijde van de kerk en kerktoren te bouwen.

De buurman van de school was Gert Bueters 'aan de kerk'. Hij woonde op de plaats waar later de boerderij van familie Van der Putten en daarna van familie De Bruin stond. Thans staat daar nog steeds de monumentale boerderij uit 1792 aan de Pastoor van Teteringstraat.

Nu de nieuwe school met schoolhuis gereed waren gekomen bleken de Berghemse schepenen voorlopig geen zin te hebben om

Schoolinterieur, 17e eeuw.

De bekende Nederlandse schilder Jan Steen maakte deze afbeelding in 1670.

Het geeft een aardige indruk van het schoolgebeuren in de 17e eeuw.

National Gallery of Scotland, Edinburgh.

het nieuwe schoolgebouw te laten gebruiken voor een verdere voortzetting van het gereformeerde (protestantse) onderwijs met een dito schoolmeester. Men kon zich in Berghem blijkbaar niet goed voorstellen dat hun gloednieuwe school en schoolmeesters woning zou worden aangewend voor het in hun ogen 'ketterse' gereformeerde onderwijs. Ondertussen had Caspar Veugding in 1699, met medewerking van de stadhouder van het Maasland Herman Broeckhuijsen wel gedaan weten te krijgen, dat de schoolkinderen niet meer op het grondgebied van het Land van Ravenstein mochten komen. Veugding en de stadhouder konden hierbij rekenen op de steun van de classis van 's-Hertogenbosch en gereformeerde ouders uit de regio voor welke de leegloop van hun gereformeerde school al lang een doorn in het oog was.

In Berghem accepteerden katholieke ouders en in het bijzonder de schepenen dit

optreden van Veugding maar moeilijk. Het gevolg hiervan was dat mede daardoor de schoolmeester voorlopig geen schoolwoning kreeg toegewezen en niet in de nieuwe school werd toegelaten. De schepenen zeiden hem dat hij maar in zijn eigen huis (in de Spaanderstraat) school moest houden. Deze houding ten opzichte van Caspar Veugding maakte duidelijk dat men zich in deze kwestie tegenover de Haagse overheid oppermachtig waande en dat ze in Berghem zelf wilden en konden uitmaken welk onderwijs zij wensten: het katholieke onderwijs dus!

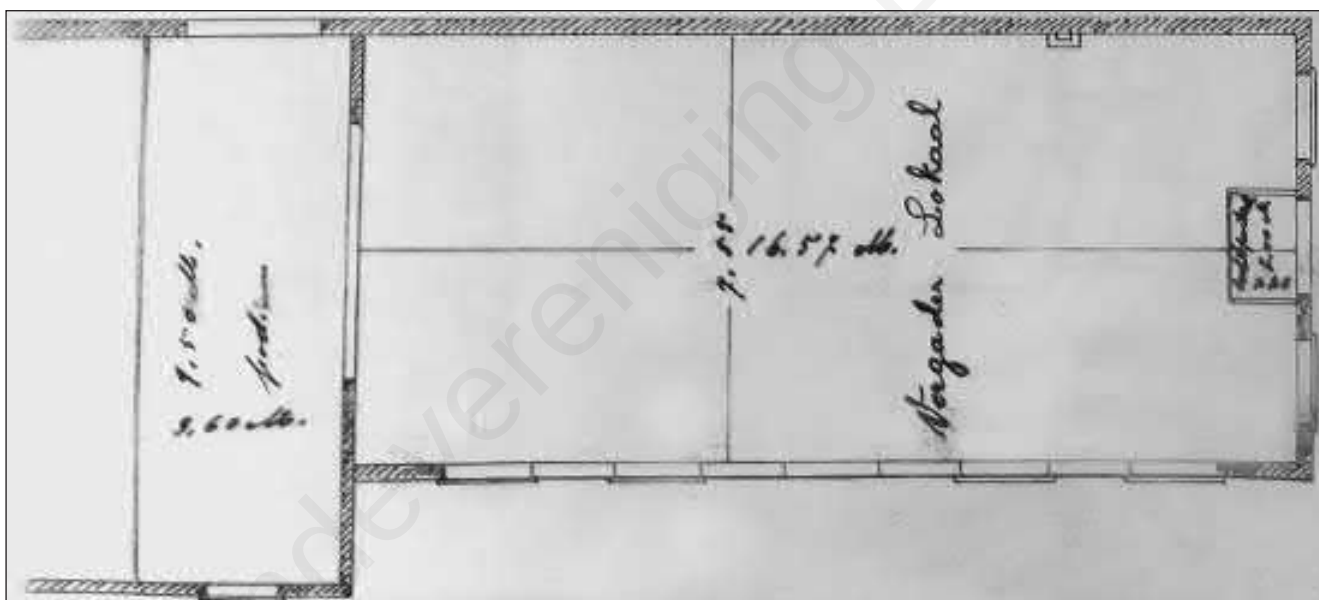
De schepenen wisten de school voor het gereformeerd onderwijs nog vijf jaar lang gesloten te houden. In deze 'schoolstrijd' zien we een sterk staaltje van Berghemse vasthoudendheid, hardnekkigheid en burgerlijke ongehoorzaamheid.

Tot in het jaar 1701 stond Caspar Veugding

in de hoofdlijsten (in een hoofdlijst stonden alle plaatselijke huizen op nummer en met hun bewoners beschreven) nog steeds genoemd als wonende in de Spaanderstraat. Maar in 1703, toen schoolmeester Veugding al weer tien jaar in Berghem woonde, kreeg hij alsnog toestemming om te verhuizen naar het nieuwe schoolhuis met school bij de kerk. Hoe kon het gebeuren!

De nieuwe school zou niet alleen de gehele lange achttiende eeuw en de Franse tijd overleven, maar verder nog heel wat jaren in gebruik blijven in de negentiende eeuw. Zelfs tot in de regeringsperiode van koning Willem III. Uiteindelijk zou dit enige schoolgebouw van Berghem ruim honderdzeventig jaar in gebruik blijven. Wel waren er in de loop van deze lange periode enige grotere renovaties en kleinere opknapbeurten noodzakelijk geweest.

Al ver voor het jaar 1875 was deze school bij de kerk uit zijn voegen gegroeid. Door het steeds toenemende aantal leerlingen was het schoollokaal veel te klein geworden en voldeed allang niet meer aan de onderwijsseisen van de negentiende eeuw. Nadat onderwijsinspecties regelmatig bij de Berghemse vroede vaders hadden aangedrongen tot het bouwen van een nieuwe en betere school, gingen de Berghemse bestuurders overstag: een nieuwe dorpschool kwam in 1878 tot stand in de Sint Willibrordusstraat. Door de opvolgende onderwijswetgeving werd dit gebouw in latere jaren omgevormd tot de Rooms Katholieke Jongensschool met als patroon de H. Aloysius. Deze in 1878 gereedgekomen school zou, na enkele aanpassingen, ongeveer een eeuw in functie blijven.

Plattegrond school 1703-1909.

Op een bouwtekening uit 1909 staan de maten van het schoollokaal uit 1703.

De H. Willibrordusparochie kocht in 1909 de school en het schoolhuis bij de kerk van de gemeente Berghem. Na een grondige aanpassing zou het uitstekend dienst kunnen doen als onderkomen voor de diverse verenigingen in Berghem. De "Aanvraag om Vergunning tot Bouwen" werd op 13 augustus 1909 bij de gemeente ingediend, met de motivatie: "Verbouwing van het oud Schoollokaal te Berchem voor stichting van een R.K. vereenigings Lokaal voor het Parochiaal Kerkbestuur aldaar. Kerkhoek B129 Sectie 1890." De fundamenteën van de oude school uit 1703 dienden als basis voor het nieuwe verenigingsgebouw (afm.: l. 16,57 m. x b. 7,55 m.). Een gedeelte van het schoolhuis werd ingericht als toneelpodium (afm.: l. 9,50 m. x d. 3,60 m.).

Bron: Hkv Berchs-Heem, Archief J.H. Luijterink, Ingekomen stukken gemeente Berghem. 2019, Reproductie: Bert Akkermans, Berghem.

b. Caspar Veugding volgt in 1693 schoolmeester Dirck Ackermans op

De nieuwe schoolmeester Caspar Veugding, die in 1693 in Berghem kwam als opvolger van Dirck Ackermans, woonde vanaf dat jaar met zijn moeder vooraan in de Spaanderstraat naast Berent (Bant) Cuijpers de smid en bij of naast Dirk (Cort Janse) Hoex, die daar een herberg en brouwerij had. In latere jaren was deze herberg in Berghem bekend als herberg De Keijser. Zoals reeds bekend zou Caspar Veugding de eerste jaren in Berghem erg veel tegenwerking ondervinden.

Na zijn examen voor de Raad van State en zijn toetsing voor een deputatie van de classis was Caspar Veugding, tijdens de classisvergadering te 's-Hertogenbosch van 9 en 10 oktober 1696, als de officiële opvolger van Dirck Ackermans benoemd.

Caspar Veugding wist in samenwerking met de classis en de kwartierschout te bereiken dat er actie werd ondernomen tegen de paapse school over de grens in het land van Ravenstein. De classis nam het besluit door officieel de paapse scholen te sluiten. Maar dit had voorlopig nog weinig resultaat. De gereformeerde school van Veugding in Berghem telde in de aanvang van zijn carrière geen of in de gunstigste zin slechts een handvol leerlingen. Aan het vroegere schoolhuis van Dirck Ackermans op het kerkhof waren door jongeren vernielingen aangebracht en een roomse onderwijzer gebruikte de woning als brandschuur voor de opslag van het nodige brandbaar hout en turf.

Evenals Caspar Veugding, zou ook zijn tijdgenoot dominee Johan Halleman zich eerst na lang wachten in Berghem mogen vestigen. In het jaar 1704 kon Halleman het zogenaamde 'Pannenhuis' in Berghem huren. Deze woning was het eigendom van de kinderen van de vroegere predikant Thieleman van Breughel.

Het Pannenhuis stond op de hoek van de huidige Hoessenboslaan en de Burgemeester van Erpstraat. In het genoemde jaar werd dit huis door de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode als woning voor hun

dominee aangekocht. Thans herinnert in Berghem het toponiem Domineeshof nog aan de daarbij behorende landbouwgrond. Johan Halleman, predikant van Berghem en Nistelrode, kreeg nogal eens kritiek vanuit de classis en van zijn gemeenteleden: hij zou de gereformeerde kinderen niet goed onderwijzen in de Nederlandse Confessie (1559) en de Heidelbergse Catechismus, in 1619 aangevuld met de Dordtse leerregels. Verder kwamen er nog klachten over het feit dat hij op zondag slechts één keer preekte. Mede daardoor werd in een van de classisvergaderingen van 1696 de vraag gesteld of het niet beter was om Berghem en Oss en Nistelrode met Heesch tot nieuwe gereformeerde gemeenten samen te voegen. Dit voorstel werd echter niet doorgevoerd. Tot overmaat van ramp kreeg dominee Halleman het ook nog aan de stok met Michiel Withnij, de secretaris van Berghem-Nistelrode. Halleman verweet Withnij dat hij de administratie van de armenrekeningen van Nistelrode en Berghem, die om de drie jaar moesten worden opgesteld door de twee armenmeesters uit het dorp, niet tijdig controleerde. Nadat de predikant en de kwartierschout de armenrekening hadden gecontroleerd, moest deze ook nog worden nagezien door de rentmeester der domeinen, die daarna verslag uitbracht aan de Raad van State. De schepenen en met hen de secretaris werden dikwijls ingeschakeld voor het geven van advies aan de armenmeesters, wie voor ondersteuning uit de armenkas in aanmerking kwam. Van 1686 tot 1697 was heel deze administratie van de armenmeesters verwaarloosd. De ruzie die Halleman kreeg met secretaris Michiel Withnij ging niet ongemerkt voorbij. Zelfs in de vergadering van de classis werd dit besproken. Withnij was een moeilijke man en door zijn vele alcoholgebruik was hij regelmatig niet te genieten en vaak moeilijk benaderbaar. Maar de predikant Johan Halleman was verantwoordelijk voor de hulp aan alle plaatselijke hulpbehoevenden en moest daarom zijn poot strak houden. In deze werd bij de toekenning van hulp aan de armen geen onderscheid gemaakt tussen de plaatselijke gereformeerden en katholieken. Vanwege de zeer slechte en

gebrekkige bedeling aan de hulpbehoevenden, die bijna tot het nulpunt was gedaald, kwam het daardoor tussen Halleman en Withnij tot een uitbarsting. Uiteindelijk werd deze heibel in der minne bijgelegd en tekenden de twee kemphanen weer vrede. Maar de minder goede administratie bleef voorlopig een probleem en dit ging ten koste van arme lieden en hulpbehoevenden in Berghem en Nistelrode. Nog veel jaren later kwamen dezelfde klachten over de chaotische administratie van de armenzorg terug. Behalve vaste inkomsten voor de armenkas, zoals uit de verpachting van landerijen en rente uit obligaties, kwamen er soms giften binnen. De ondersteuning aan de hulpbehoevenden werd meestal geboden in natura, zelden door het geven van contant geld. Het armenbestuur betaalde bijvoorbeeld voedsel, kostgeld, kleding en kamerhuur. In Berghem en Nistelrode telde men meestal tussen de twintig en dertig armlastigen.

Door ingezetenen werd regelmatig ondersteuning gevraagd voor het onderhoud van een of meer weeskinderen. Uit de armenkas werd ook regelmatig schoolgeld betaald.

Caspar Veugding bleef voortdurend nadeel ondervinden van de nog bestaande paapse bijschool op Koolwijk in Herpen. Deze school op Koolwijk bleef nog verschillende jaren leerlingen uit Berghem aantrekken. De katholieke schoolmeester die daar les gaf was Dirk Coolen uit Berghem. Het schoolhuis stond op de grens van Berghem en Herpen in het Ravensteinse (nu Hoefstraat 3 op de Kleine Koolwijk). Nadat in het midden van de negentiende eeuw het vroegere schoolhuis was afgebrand, verrees op de plek van de vroegere paapse school de huidige boerderij. Enkele jaren geleden stond in het achterhuis op een staldeur nog de naam Coolen! Een stil bewijs van de voorbije aanwezigheid van familie Coolen op die plaats.

Paapse school op Koolwijk.

Enkele jaren geleden was op een buitendeur van de boerderij op adres Hoefstraat 3 te Herpen nog de naam F. Coolen te vinden.

Hoefstraat 3 is gelegen op de Koolwijk aan de grens van Herpen met Berghem. De naam vormt een stil bewijs van de vroegere bewoning van die boerderij door familie Coolen en herinnert indirect aan de vroegere paapse school op Koolwijk.

Foto: Bert Akkermans, Berghem, 1998.

Het gereformeerde onderwijs zou in Berghem voorlopig nog niet tot bloei komen. Een belangrijke reden was niet alleen de diepgewortelde afkeer van het calvinisme, maar ook de geringe capaciteiten van Caspar Veugding als schoolmeester en zijn toenemende hardhorigheid. Tot 1714 zou daar geen verandering in komen en de klachten over de doofheid van de schoolmeester bleven alsmaar toenemen. Deze uitingen zijn nog altijd terug te vinden in de visitatieverslagen van de classis. Veugding was zelfs niet meer capabel om het hardop spellen en lezen van zijn leerlingen te verstaan.

Op een nieuwe classisvergadering in 's-Hertogenbosch was aan Caspar Veugding al voorgesteld een substituut aan te stellen, maar Veugding wilde daar voorlopig nog niet op ingaan. Het was in de tijd van de Republiek heel gewoon dat betaalde ambtenaren voor het daadwerkelijk uitoefenen van een baan in hun plaats een vervanger of substituut aanstelden. Het werd als normaal gezien dat een substituut door de officieel benoemde schoolmeester werd uitbetaald. Dit betekende dan dat deze er zelf honderd gulden, de helft van zijn jaarsalaris, op achteruit zou gaan. Veel schoolmeesters probeerden trouwens hun inkomen te verbeteren door het vervullen van een of meer nevenfuncties. In Berghem genoot de schoolmeester naast zijn salaris nog de opbrengst van de kleine tiend. Dit was een belasting op bepaalde gewassen. Het bracht voor hem twee schepel rogge op (een schepel is 10 liter) en deze opbrengst was van oudsher bestemd geweest voor de koster.

c. Caspar Veugding in grote moeilijkheden. Een langslappend onderzoek

Caspar Veugding ondervond door zijn doofheid en de perikelen rond de paapse bijschool heel wat problemen. Bij dit alles voegde zich op 3 november 1717 een veel neteliger kwestie. Op die dag legden Thomas Williams (80 jaar) en zijn vrouw Jenneke Jansen (50 jaar) uit Berghem, voor de schepenbank belastende verklaringen af tegen Veugding.

Ongeveer vier jaar eerder, de juiste datum konden zij zich niet meer herinneren, reed Thomas Williams met paard en wagen van huis om op het veld groenten te halen. Hij moest echter terugkeren, omdat hij zijn riek (mestvork) was vergeten. Thuis, op de deel in het achterhuis aangekomen hoorde hij Jenneke roepen: "O Thomas, o Thomas". Het roepen kwam uit de keuken. Thomas liep er heen en zag Caspar Veugding "met zijn bloote mannelijke instrument en zijn broek omlaag voor zijn vrouw staan". Jenneke lag achterover gestoten over een kist met haar onderlichaam ontbloot. Thomas riep: "Ghij Caspar, ghij wilt mijn vrouw vercraghten?" Hij sloeg Veugding met een stok tegen de grond en verloor zijn vrouw uit haar benarde positie. Veugding smeekte op zijn blote knieën het "om Gods wil" niet uit te brengen. Hij zou als beloning Jenneke een zak rogge laten brengen. Daarop antwoordde Thomas: "Ik begeer je rogge niet" en joeg Veugding het huis uit. Nog dezelfde dag kwam Willemke Mijntje Seebers, de vrouw van Veugding, bij Thomas en Jenneke en dreigde: "Als je het aanbrengt, dan schiet Caspar Veugding haar dood".

d. Welke verklaring was waar?

Jenneke Jansen legde evenals haar man Thomas Williams een soortgelijke verklaring af. Zij voegde er nog aan toe dat Veugding "haer niet tot sijne wille conde krijghen" en haar daarom met geweld rugwaarts had neergedrukt en met ene hand zijn duim op haar keel had gehouden en had uitgeroepen: "Nu moet ghij het wel lijden". Deze schriftelijk vastgelegde getuigenissen werden door Jenneke en Thomas, op aanraden van Michiel Withnij, de secretaris van Berghem, eveneens aan de classis in 's-Hertogenbosch gezonden.

Caspar Veugding moest vanwege de beschuldiging van Thomas en Jenneke op 2 augustus 1718 voor de classis verschijnen. Drie dagen daarvóór wist Veugding enige belastende verklaringen over de handel en wandel van Thomas Williams en Jenneke Jansen toe te lichten. De eerste verklaring was op 30 juli 1718 afgelegd voor de

schepenbank van Oss, in aanwezigheid van president-schepen en kwartierschout van het Maasland Johan Bonaerts, schepen Marcelis Coolen en secretaris Hendrik van Breugel. Aan het woord kwamen de armenjagers Gerrit Jansen uit Oss en Jan Jansen uit Berghem. (Armenjagers assisteerden de ambtenaar of schout bij het opsporen van landlopers en bedelaars). Zij verklaarden dat Thomas Williams, ook wel genoemd 'Thomas de Fransman' en zijn vrouw op de heide onder Berghem een huisje bewoonden. Enkele maanden daarvoor hadden zij het huisje doorzocht en hadden er enkele personen aangetroffen die niet als best betrouwbare lieden werden aangezien en niet uit Berghem afkomstig waren. Zij hadden die personen gearresteerd en over de grens naar het land van Ravenstein gebracht. Mochten zij in Berghem of binnen de Generaliteit van Brabant terugkeren, dan zouden zij in Den Bosch in de gevangenpoort worden opgesloten. Thomas en Jenneke werden door de kwartierschout Bonaerts aangezegd hun huis op de heide te verlaten, want het zou omver worden gehaald. Jenneke was er niet van onder de indruk. Gerrit en Jan Jansen kregen van haar te horen, dat Thomas met hulp van vagebonden de armenjagers zou doodschieten, indien zij bij het hutje zouden durven terugkomen. Verder verklaarde op 2 augustus 1718 Jan de Diender uit Berghem voor de classis te 's-Hertogenbosch nog dat hij in gezelschap van de vorster van Berghem, Jacobus Ackermans, verschillende keren bij Thomas en Jenneke was geweest.

Zij hadden er vreemdelingen aangetroffen, die daar twee, drie à vier nachten verbleven. "Ghij hebt hier niets te zeggen" kreeg Jan de de Diender te horen. Hij sommeerde Thomas en zijn vrouw de volgende dag om negen uur op de eerste verdieping van de kerktoeren in Berghem te verschijnen, waar voor het dorpsbestuur van oudsher een werk- en vergaderruimte was ingericht. Daar zouden zij verder worden ondervraagd omtrent het verblijf van de vreemdelingen en vagebonden.

Tijdens de zitting van de classis op 2 augustus 1718 ontkende Veugding nogmaals de inhoud van de afgelegde verklaring van Thomas en Jenneke van 3 november 1717, die nu geheel werd voorgelezen. Veugding noemde de hele beschuldiging slechts vuile laster, met de verklaring: "Dat God aan hem een teken doen zou, indien hij aan dit feit schuldig was".

Door Veugding werden toen de op schrift gestelde getuigenissen door de armenjagers van drie dagen daarvoor op 30 juli 1718 voor kwartierschout Johan Bonaerts van Oss c.s. ingebracht. Veugding wees er daarbij op, dat het duidelijk was dat Thomas en Jenneke verdacht werden zich met "schoelnis en dieven" op te houden. Zij waren derhalve niet geloofwaardig.

De classis besloot daarom de volgende dag 3 augustus 1718 Thomas en Jenneke op te roepen. Deze bleven bij hun verklaring en voegden er nog aan toe, dat deze getuigenis van 3 november 1717 op aanraden van secretaris Michiel Withnij van Berghem naar de classis was gezonden. Op de vraag, waarom zij die verklaring niet eerder hadden afgelegd, antwoordden zij, dat ze door de belofte van Veugding en de bedreiging van zijn vrouw Mijntje werden aangezet het gebeuren te verzwijgen.

De classisvergadering kon niet tot een definitief disciplinair besluit komen. Daarom zou zij proberen om bij haar volgende bijeenkomst op 4 en 5 oktober 1718 secretaris Withnij op te roepen om van hem nadere opening van zaken te verkrijgen. De classis verzocht verder nog tijdens de vergadering aan de predikant D. Bijstervelt van de gereformeerde gemeente Haaren en Helvoirt, om bij T. van Ham te Haaren, de voormalig substituut-schoolmeester in Berghem, te gaan informeren aangaande het gedrag van Veugding. Vooral moest predikant Bijstervelt vragen of Van Ham ooit iets had gehoord over hetgeen was voorgevallen tussen Veugding en Jenneke. De classis besloot tevens dat Veugding zich vooralsnog moest onthouden van de gereformeerde avondmaalsviering.

art. 7.

mr. Veugding.

ad art. 6. meldend van sake van mr. Veugding
is van d. d. Duput. gerapporteert, dat d. secretaris
wikkenj. (ouwer met en millius) bslutendelyk slegt,
op d. laaste conventus niet slegens wab. maar en
brieff van specul. gesonden Aad.
doordin d. l. vergadering sig alnog niet in staat
bevind, om d. swaerwichtig sake af te doen, (ov.
wel nog een attestat. ter slegening van mr. Veugding
op d. 3 octob. 1718 tot oek g. p. s. w. t. ingel. w. t.
so ist dat d. l. vergadering (te d. ontfing g. v. o. d. w. t.
l. w. t. om nuun d. d. Waal als Duput. Classis, te
committeren d. d. martini en van Haften, om sig tot
Berchem, sodra als mogelijk is, te slegens, end
sig over (te en en and. ald. nader te l. e. ten
informeren. doordin d. Bijstervelt ab. w. t. w. t.
i. d. d. lange slegt, by vander B. w. t. s. t. o. l. m. t.
tot Baaren te slegens, of (y te tyds van zyn
substituutschap tot Berchem iets van (te g. v.
melds geval g. v. o. t. l. w. t. dit alles sullen d. voorn.
B. w. t. g. v. o. m. m. t. d. n. op d. naach convent.
tu. op d. i. d. i. n. d. a. g. in d. d. c. m. l. op w. t. m. t.
niet assumptiv van d. B. w. t. p. r. o. d. i. k. e. n. t. v. a. n. t. a. d.
en and. naburig, d. w. t. l. s. o. u. d. m. a. g. n. b. y. d.
B. w. t. z. y. n. d. e. l. l. e. c. t. a. f. f. i. c. a. l. i. a. u. t. l. o. r. i. t. a. t. B. w. t. a. n.
d. e. l. l. e. l. i. i. n. d. i. n. m. t. s. i. g. a. l. d. a. n. n. o. g. r. i. e. n. t. i. n.
staat w. t. o. n. d. om d. s. l. e. s. a. f. t. e. d. o. o. n. s. a. l. m. t. v. a. n. (te
en en and. rapport doen op d. i. c. l. a. s. s. i. s. n. a. p. e. a. f. f. i. n.

Classisvergadering 1718.

Gedeelte uit het verslag van de classisvergadering te 's Hertogenbosch, gehouden op 4 en 5 oktober 1718.

Tijdens de bijeenkomst van de classis werd geen finaal besluit genomen over de kwestie Caspar Veugding.

Op de volgende vergadering, de eerste dinsdag in december 1718, zou het probleem weer op de agenda komen. De predikanten J. de Waal, A. Martini en J. van Haften zouden zich vanwege de kwestie Veugding 'sodra als mogelijk is tot Berchem vervoegen'. J. de Lange zou predikant Bijstervelt vervangen om naar Haaren te gaan, om bij schoolmeester T. van Ham te informeren 'of hij ten tijde van zijn substituutschap tot Berchem iets van het gemelde geval gehoord heeft'.

BHIC, 254 ACH, Acta, inv. nr. 3, 1718.

e. Secretaris Michiel Withnij van Berghem sticht verwarring

Op 3 september 1718 stuurde secretaris Withnij aan de gereformeerde classis van Den Bosch een brief, waarin hij adviseerde ‘de zaak Veugding’ voor de schepenbank te brengen. Deze Bossche schepenbank bezat de hoogste rechterlijke macht in Staats Brabant en stond los van de classis, die alleen kerkelijk disciplinaire straffen kon opleggen. Withnij stelde dit aan de schepenbank te 's-Hertogenbosch voor om te zien welk oordeel daar zou worden geveld en dus zonder en buiten de classis van de gereformeerde kerk. Secretaris Withnij kon als secretaris zelf geen veroordeling uitspreken. Hij beweerde wel dat indien hij op alle aanklachten die tegen Veugding waren uitgebracht moest antwoorden, “dan zou hijzelf nooit meer rust hebben”. Withnij schreef verder: “Ik heb met hem te doen. Het is mij leed. God geve dat het daarbij blijft en dat alles gesmoordt mocht worden. Als het naar mijn zin was gegaan, was er geen probleem geweest.” Withnij liet ook duidelijk merken dat hij er niets voor voelde, om in deze kwestie van Veugding voor de classisvergadering van 4 en 5 oktober te verschijnen. In zijn brief van 3 september had Withnij er reeds de nadruk op gelegd, dat de classisvergadering de zwaarwichtige zaak Veugding niet zelf kon behandelen.

f. Caspar Veugding en Michiel Withnij; Thomas en Jenneke: recht is krom en krom is recht

Er kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de werkelijke bedoeling van dit schrijven van de secretaris van Berghem Michiel Withnij. Thomas en Jenneke hadden immers alleen op aanraden van Withnij de aanklacht tegen Veugding voor de classis gebracht. De secretaris merkte verder in zijn schrijven op dat, indien de schepenbank van Berghem naar hem had geluisterd, het met de hele zaak tegen Veugding niet zo ver was gekomen. Vermoedelijk wilde Withnij schoolmeester Veugding een hak zetten vanwege een getuigenis van deze laatste op 11 januari 1698 tegen hem als secretaris,

tijdens het langdurige proces en grote ruzie van de schepenen van Berghem met secretaris Withnij. Caspar Veugding had toen in 1698 verklaard dat Michiel Withnij onregelmatigheden had gepleegd in de dorpsadministratie. Daarmee koos hij in dit proces tegen Withnij de kant van de Berghemse schepenen en niet die van Withnij.

Op maandag 3 oktober 1718, één dag voor de volgende classisvergadering op 4 en 5 oktober in 's-Hertogenbosch, verschenen vier inwoners uit Berghem voor de schepenbank in Oss. Jan Jansen Bueters, Jan Arien Ceelen, Willem Jochems en Gijsbert Jan Thijssen legden op 3 oktober 1718 voor president-schepenen van het Maasland Johan Bonaerts en de Osse schepenen Marcelis Coolen een getuigenis ten gunste van Veugding af. De getuigen Bueters en Ceelen verklaarden dat zij 6 à 7 jaar eerder, zonder de juiste datum te kennen, bij Caspar Veugding thuis op bezoek waren. Thomas Williams, zijn vrouw Jenneke en Roeloff Hoex uit Berghem waren toen eveneens aanwezig. De getuigen hadden gehoord dat Hoex bij die gelegenheid Thomas de vraag stelde: “Komt de kuster of schoolmeester bij uw vrouw zoals ik gehoord heb?” Daarop had Thomas geantwoord: “Dat is niet waar”. De getuige Willem Jochems verklaarde mede present te zijn geweest. Behalve voor Caspar Veugding moeten deze getuigenissen tevens voor de schepenen van Berghem als muziek in de oren hebben geklonken. Het leek op een zoete wraak aan het adres van secretaris Withnij.

Vervolgens verscheen als vierde getuige uit Berghem Gijsbert Jan Thijssen met een belastende getuigenis aan het adres van Thomas Williams. De getuige Thijssen verklaarde dat hij aanwezig was geweest toen Williams aan schepenen Jochem Aert van den Heuvel uit Berghem toestemming vroeg zijn huisje te mogen timmeren. Thijssen hoorde Van den Heuvel de opmerking maken: “Ik had het u niet aangezien, dat u als Fransman lid zou worden van de gereformeerde kerk”. Daarop had Thomas geantwoord: “Als mijn hujs eenmaal staet, dan veeg ik mijn gat aan de gansche kerck af”.

Mogelijk had Thomas ondersteuning van de diaconie van de gereformeerde kerk gezocht en de armenmeesters ingeroepen om financiële steun bij de bouw van zijn huisje. Voor deze ondersteuning had hij de medewerking van predikant Halleman nodig. Thijssen wilde met zijn getuigenis benadrukken dat Thomas, ofschoon hij lid was van de gereformeerde geloofsgemeenschap, hij daarvoor weinig respect toonde. Daarom kon ernstig worden getwijfeld aan de getuigenissen, die Thomas en Jenneke voor de classis als een aanklacht tegen Veugding hadden afgelegd. De tot nu toe afgelegde verklaringen van 30 juli, 2 augustus en 3 oktober 1718 ten gunste van Caspar Veugding en ten nadele van Thomas en Jenneke, zouden van groot nut kunnen zijn bij een mogelijke beoordeling van de zaak Caspar Veugding door de Bossche schepenbank. Overigens had de classis zelf op 4 en 5 oktober 1718 weer geen besluit in de zaak Veugding kunnen nemen. De kwestie zou in december nogmaals op de agenda van de classis terugkomen. Intussen werd aan drie deputaten van de classisvergadering, de gereformeerde predikanten J. de Waal (Geffen-Nuland), A. Martini ('s-Hertogenbosch) en J. van Haaften (Oss), opgedragen om nog vóór de bijeenkomst van de classis in december een bezoek te brengen aan de schepenen en secretaris Michiel Withnij van Berghem. Het belangrijke bezoek van de drie deputaten aan Berghem werd gepland op 18 november 1718. Deze bijeenkomst vond plaats op de eerste verdieping van de Berghemse kerktoeren, waar Withnij eveneens een werkruimte had. Naast de afgevaardigden van de classis, secretaris Withnij en de schepenen waren hierbij tevens Veugding en zijn vrouw Mijntje aanwezig. Aan Withnij werd de vraag gesteld, waarom hij de brief aan de classis om de zaak voor de Bossche schepenbank te brengen niet veel eerder had geschreven. Withnij antwoordde dat het zijn werk was op te schrijven wat de schepenbank hem opdroeg, maar dat hij er zelf nooit aan had gedacht met behulp van deze aanklacht bij de Bossche schepenbank te procederen. Het verzoek aan de Bossche schepenbank (rechtbank) was eigenlijk alleen bedoeld als een

stok achter de deur en “als een roede tegen de schoorsteen”.

Withnij moet duidelijk hebben aangevoeld dat op deze belangrijke samenspraak met de afgevaardigden van de classis ‘de weegschaal der gerechtigheid’ voor Veugding naar de goede kant doorsloeg. En daarom was het voor hem niet verstandig om Veugding te blijven tegenwerken. Withnij koos daarom eieren voor zijn geld en hield zich in deze zaak tegenover Veugding voortaan gedeisd. Bovendien ontkwam Veugding hier aan een diepe vernedering, omdat van een oordeel van de Bossche schepenbank werd afgezien.

Verder verklaarden alle zeven schepenen van Berghem zelf niet te hebben gehoord dat Thomas en Jenneke vagebonden en gauwdieven onderdak hadden verleend. Zij hadden nooit het huisje van Thomas en Jenneke gevisiteerd op verdachte personen en de schepenen hadden nooit gehoord dat Thomas en Jenneke zouden zijn aangezegd uit Berghem te moeten vertrekken. Jenneke en Thomas werden door de schepenen van Berghem bijna heilig verklaard en ze konden voor altijd blijven. Was deze getuigenis pro Thomas en Jenneke bedoeld om secretaris Michiel Withnij van Berchem tegen te werken? Het kan verkeren, maar stellingname van de schepenen ten gunste van Thomas en Jenneke blijft voor mij een raadsel.

De schepenen verklaarden tijdens deze vergadering aangaande het gedrag van Veugding wel, dat hij soms nog naar de jeneverfles greep en vaak naar drank rook “maar dat de aassem van het geld hem ontbrak”. Met de vele klachten naast zijn doofheid werd hem zijn verslaafdheid aan drank zwaar aangerekend. In het verlengde van deze opmerking over Veugding, kwam het probleem William Kluijt, de substituut-schoolmeester van Veugding aan de orde. Van deze laatste was bekend dat hij op school vreselijk vloekte en dat hij de schoolkinderen had verboden daar thuis iets over te vertellen. Tevens was zijn bekwaamheid in het brievenlezen niet groot. Al met al was Kluijt geen sterke vervanger van Veugding. Overigens raadden de deputaten Veugding

en Mijntje wel aan zo snel mogelijk naar een nieuwe woonplaats uit te zien en in Berghem een andere substituut aan te stellen. Het was de wens van de classis dat Veugding uit Berghem zou weggaan, omdat tegen hem al veel klachten waren ingebracht. Veugding zelf bleek van deze eis om uit Berghem te moeten vertrekken al eerder op de hoogte te zijn geweest. In een brief aan de classis van 16 november 1718 had hij daarom gevraagd om in Berghem zijn substituut Kluijt te mogen handhaven. De reden hiervan was, dat Veugding dan nog een gedeelte van zijn salaris zou behouden en niet tot armoede zou vervallen. De classis eiste wel dat Veugding zijn substituut Kluijt zo spoedig mogelijk door een andere en bekwaamere moest verruilen om daarna zelf in het voorjaar van 1719 uit Berghem te vertrekken. Caspar Veugding was er dus bij het bezoek van de deputaten niet helemaal zonder kleerscheuren afgekomen. Het meest pijnlijke moet wel geweest zijn, dat hij 'zijn' dorp vaarwel moest zeggen. Maar dit muisje kreeg nog weer een staartje.

g. Mijntje Veugding neemt het initiatief

Op haar verzoek mocht Mijntje Veugding zelf verschijnen op een tussentijdse bijeenkomst van de classis van 7 februari 1719. Zij toonde de vergadering een brief van de Raad van State, waarin officieel toestemming werd verleend William Kluijt te vervangen, mits de classis een verklaring kon afgeven dat een andere substituut voldoende capaciteiten zou bezitten.

Bij de aanvang van de daarop volgende classisvergadering, gehouden op 18 en 19 april 1719, bracht predikant A. Martini verslag uit van het resultaat van het bezoek van de deputaten aan Berghem op 18 november van het voorbije jaar 1718. Hierbij maakte hij vooral duidelijk, dat de aanklacht tegen Veugding van 3 november 1717, tijdens welke vergadering Caspar Veugding door Thomas Williams en zijn vrouw Jenneke van verkrachting was beschuldigd, niet was ondertekend en derhalve weinig of geen waarde had.

Bovendien had predikant J. de Lange in een brief laten weten, dat hij van schoolmeester

T. van Ham had vernomen, dat deze in Berghem nooit iets ongunstigs had gehoord over Caspar Veugding. Mijntje zelf was ook op deze voorjaarsvergadering verschenen. Zij deelde mede, dat haar man tevergeefs had uitgezien naar een andere woonplaats. Hij had nergens de vereiste borgstelling kunnen krijgen dat hun kinderen elders, indien nodig, voor eventuele ondersteuning ten laste van het plaatselijk bestuur konden komen.

Mijntje vroeg daarom of zij met haar man en kinderen in Berghem mocht blijven wonen, hetgeen de classis toestond.

De classis kon vanwege het ontbreken van een borgstelling van een ander dorp of stad moeilijk anders beslissen. Wel kreeg Mijntje de ernstige vermaning dat haar man geen aanleiding meer mocht geven tot nieuwe problemen.

Veugding mocht van de Raad van State wel het kosterschap blijven uitoefenen en Mijntje verzocht de classis hiermee akkoord te gaan. Als 'bewijs' van het goede gedrag van haar man noemde zij vier sollicitanten, die gaarne als substituut in Berghem wilden lesgeven.

Tegen alle verwachting in had Kluijt vanuit zijn vorige standplaats Culemborg, waar hij al eerder had gewerkt als substituut, een loffelijke brief ontvangen en uiteindelijk besloot de classis op 1 en 2 augustus 1719 toch weer met Kluijt als substituut verder te gaan, onder de voorwaarde dat hij zich goed zou blijven gedragen. Wel zou Kluijt op zijn tellen moeten passen om zijn baan te behouden. Omdat de benoeming van William Kluijt was verlengd kreeg Veugding een nieuw probleem. Hij had namelijk voor de vervanging van een substituut eigenmachtig een zekere J. Smits al toegezegd dat hij de opvolger van Kluijt zou worden. De beide substituten betalen werd voor het gezin van Mijntje Veugding te veel. Ze hielden dan van hun tweehonderd gulden in het jaar niets meer over om van te leven. Mijntje maakte duidelijk, dat 'zijzelf met een doof man en een huis vol arme en naakte kinderen zat'. Zij was zo ongelukkig geweest een proces voor het gerecht te verliezen en daardoor stak haar gezin nu in diepe schulden.

Waarschijnlijk bedoelde ze hier het proces tegen Hendrik Voet, bij wie Veugding diep in het krijt stond. Onlangs waren haar 'beestjes', haar vee, bij openbare executie verkocht.

De classisvergadering bleef echter bij de genomen beslissing van Kluijt als substituut. Gelukkig voor Mijntje en haar gezin trok J. Smits zijn sollicitatie in en vond hij elders een baan als schoolmeester. William Kluijt vroeg om meer salaris wat de classis vreemd vond, omdat men niet over de beurs van Veugding kon beschikken.

Een nieuw, maar tevens laatste verzoek om definitief in de Berghemse school aan te mogen blijven diende Kluijt in tijdens de bijeenkomst van de classis in Den Bosch op 1 en 2 oktober 1720. Maar op deze vergadering verschenen uit Berghem de schepenen Jan Hoefs en Leendert Jacob Alerssen. Zij overhandigden namens twee schepenen en het corpus van Berghem een brief waarin stond dat William Kluijt nog steeds vreselijk vloekte. De twee schepenen hadden zich deze reis naar 's Hertogenbosch kunnen besparen, indien zij eerder in de maand juni 1720 waren ingegaan op een uitnodiging van de twee deputaten van de Bossche classis die in Berghem op kerkvisitatie waren. De predikanten J. de Waal en J. van Haaften hadden immers tijdens die visitatie deze schepenen uitgenodigd in de gereformeerde kerk de 'kwestie Kluijt' te komen bespreken. De schepenen waren toen op deze uitnodiging niet ingegaan, omdat zij als rechtgeaarde katholieken het gereformeerde kerkgebouw niet wilden betreden. Hieruit bleek hoe groot de afstand tussen katholieken en gereformeerden nog steeds was. De gereformeerde deputaten van de classis beschouwden dit als geringschatting en minachting van hun status en voelden zich diep beledigd. De classis keurde tijdens deze vergadering mondeling en schriftelijk deze "vilependie" en geringschatting af. Zij achtten het tevens onbegrijpelijk dat de schepenen van Berghem: "Niet willende in de kerck, waar men int gemeen zaken afwikkelt, voor de heeren te compareeren". De classis verzocht in de toekomst voortaan wel voor de heren te verschijnen en hen met respect te behandelen. Bovendien betrof

het hier een gemeenschappelijke zaak die iedereen aanging.

Op deze classisvergadering van 1 en 2 oktober 1720 vertoonde zich nogmaals Mijntje Veugding. Zij verzocht de classis om een nieuwe substituut te mogen benoemen en de classis nam dat voorstel over met de restrictie dat Kluijt alleen nog tot Pasen 1721 in Berghem mocht blijven werken. Mijntje werd verzocht intussen naar een andere substituut uit te zien. Tijdens de voorjaarsvergadering van de classis in april 1721 mocht zij de naam van de nieuwe kandidaat komen opgeven. En inderdaad kwam Mijntje op de vergadering van 22 en 23 april met een voorstel. Nicolaas Woerdenbach zou de substituut Kluijt komen vervangen. Gelukkig kon de classis hiermee akkoord gaan. Ze zouden er geen spijt van krijgen. Vanwege zijn grote doofheid was Veugding niet meer in staat om geheel zelfstandig beslissingen te nemen. Mijntje kwam ontegenzeggelijk op voor haar man en gezin! Het bijzondere bij deze nieuwe aanstelling was, dat de vrouw van Veugding invloed uitoefende op de benoeming van de nieuwe substituut en daarmee bepaalde zij indirect de kwaliteit van het plaatselijke onderwijs. In de toenmalige maatschappij werden soortgelijke beslissingen bijna uitsluitend aan mannen overgelaten. Maar Mijntje had de broek aan en moet voor haar tijd een geëmancipeerde vrouw zijn geweest. Bravo Mijntje! Mijntje Veugding zou men kunnen karakteriseren als een voorloopster van de uit ons land afkomstige zelfstandige dames Betje Wolff en Aagje Deken. Deze dames kwamen in de tweede helft van de achttiende eeuw op voor de zelfstandigheid van de vrouw in hun roman getiteld: 'De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart' (1782). Met de benoeming van Woerdenbach keerde in Berghem de rust rond het dorpsonderwijs terug. Na de dood van zijn vrouw Mijntje, hertrouwde Caspar Veugding in het jaar 1728 met Claarke, de weduwe van Jacobus van Nimwegen. Ging hij toen dit huwelijk aan om iemand in huis te hebben voor zijn laatste levensdagen? Het lijkt er wel op, want hij overleed nog in datzelfde jaar. Zijn zoon Hendrik

Veugding volgde hem toen op als koster en schoolmeester. Maar daarover later meer

h. Wie waren de vier substituten van de brekebeen schoolmeester Caspar Veugding?

1. De verzoeken om de dove schoolmeester Veugding te vervangen door een substituut bleven tot 1714 aanhouden. Tijdens de kerkvisitatie in dat jaar bleek, dat Veugding uiteindelijk als zijn substituut een zekere T. van Ham had aangetrokken. Omdat Caspar Veugding op dat moment een vrouw en vijf kinderen had, mocht hij met zijn gezin in het schoolhuis blijven wonen dat verbonden was aan de dorpschool van Berghem. Veugding mocht in tegenstelling tot zijn voorganger Dirck Ackermans, toen wel weer het kosterschap bekleden. Daarbij werd hij als koster betaald voor het begraven van de doden. In de meeste steden en dorpen werd het ambt van schoolmeester gecombineerd met het kosterschap. Een koster regelde tevens allerlei zaken rond de eredienst, zorgde voor het onderhoud van de kerk, het kerkhof en het begraven van doden.

2. Nadat zijn substituut T. van Ham na drie jaar in het Brabantse Haaren bij Vught als 'zelfstandig' schoolmeester was benoemd, werd William Kluijt in het jaar 1717 zijn volgende substituut. Kluijt zou slechts vier jaar in Berghem blijven. Hij was op het moment van zijn aanstelling al op hoge leeftijd en zijn veelvuldig en herhaaldelijk hevig vloeken deed hem na meerdere aanklachten en waarschuwingen vanuit de classis in 1721 de das om. Zowel de ouders van de schoolgaande kinderen als de toeziende classis in Den Bosch waren blij dat hij vertrok: zijn aanstelling werd niet verlengd.

3. Het lukte Veugding in 1721 om weer een opvolger als substituut te benoemen. Het werd nu Nicolaas Woerdenbach, gehuwd met Jenneke Ackermans, een kleindochter van Dirck Ackermans. Hij was de eerste 'invaller' die zijn werk als schoolmeester naar ieders tevredenheid uitstekend vervulde. Hij zou veel waardering als schoolmeester in Berghem verkrijgen en toen Woerden-

bach in 1726 afscheid nam, ontving hij als blijk van erkenning van de Berghemse schepenen een getuigschrift, waarin stond dat hij zijn werk zeer bekwaam en naar behoren had vervuld.

4. De volgende substituut werd Jan Jurriaans. Toen Caspar Veugding in 1728 was overleden bleef substituut J. Jurriaans aan de Berghemse school werkzaam. Over substituut J. Jurriaans zijn in de verslagen van de classis geen klachten te vinden en het is aannemelijk dat hij zijn schoolwerk naar ieders voldoening heeft verricht.

Na de dood van Caspar Veugding in 1728 volgde zijn zoon Hendrik Veugding zijn vader op als de nieuwe en officiële koster-schoolmeester van Berghem (1728-1749). Op 6 Juni 1731 zouden niet alleen de leden van de classis in Den Bosch hem benoemen, maar even later bevestigden eveneens de schepenen van Berghem deze aanstelling: hij mocht 'het costerschap en schoolampt' gaan vervullen. Zelf ging hij de Berghemse kinderen niet onderrichten. Hierboven werd al eerder vermeld dat J. Jurriaans hem als schoolmeester bleef waarnemen. Dat deze laatste in 1737 vrij onverwacht het tijdelijke met het eeuwige verwisselde kwam in Berghem hard aan.

In het dagelijks leven werkte Hendrik Veugding als vorster (een soort gemeente-bode) van Oss. Omdat de vorster bij veel mensen over de vloer kwam, vormde hij voor het plaatselijke bestuur een belangrijke informatiebron: 'de ogen en oren van de koning'. Bij de classis te 's-Hertogenbosch waren intussen in de jaren 1731, 1732 en 1738 nieuwe klachten binnenkomen over een paapse bijschool in Haren bij Megen. Vanuit het gezag in Den Haag kon men daar weinig tegen ondernemen. De oud-militair Peter Ruisch achtte de tijd nog steeds gunstig om een eigen school te beginnen en op deze wijze zijn pensioen aan te vullen. Toch werd dit de laatste keer dat in het Maasland een paapse bijschool werd opgericht. Door het optreden van kwartierschout Theo Velsers van het Maasland kwam daar in 1738 definitief een einde aan!!

Schoolmeester overhoort zijn leerling.

Hier is de schoolmeester zijn leerling aan het overhoren. Twee andere leerlingen kijken toe.

Krijgen zij aanstonds soortgelijke vragen?

Adriaan van Ostade, Rijksmuseum Amsterdam, 17e eeuw.

9. Een bloeitijd van de Berghemse dorpsschool

a. Michiel Essing (1737-1751), substituut van de schoolmeesters Pieter Rank en Jan Hendrik Swildens

De door de Raad van State benoemde schoolmeesters wilden voor hun betere inkomsten zo veel mogelijk leerlingen trekken en daarom legden zij steeds minder de nadruk op het expliciet gereformeerd onderwijs. Mede daardoor werden enkele boeken die een sterk accent legden op de gereformeerde godsdienst van de gebruikte boekenlijst afgevoerd. Een kundige schoolmeester kon bovendien de toeloop naar de plaatselijke school in gunstige zin beïnvloeden.

Uit resolutie 178.312 van de Raad van State uit het jaar 1729 bleek, dat de status van de schoolmeesters huizen in verschillende dorpen van Staats Brabant in slechte staat verkeerden. Bij deze opsomming werd tevens de schoolmeesters woning in Berghem genoemd. Voorlopig werd hier aan de woning van de schoolmeester niets ondernomen, maar uiteindelijk kwam men in Berghem in 1744 toch nog aan enkele kleine reparaties toe aan het sterk versleten schoolhuis van Michiel Essing. Alles bij elkaar bleef het bij enkele kleine reparaties. De veelal katholieke bestuurders van Berghem en van bijna alle dorpen en steden in de Meierij konden maar moeilijk warm lopen voor een school waar onderwijs werd gegeven vanuit de gereformeerde geloofsopvatting. Daarnaast hadden ze niet zo veel met school en onderwijs; ze hielden veel liever de hand op de knip.

Nadat Jan Jurriaans in 1737 was overleden werd Michiel Essing de opvolgende substituut voor koster-schoolmeester Hendrik Veugding. Als men het sterk stijgend aantal leerlingen in ogenschouw neemt dan moet M. Essing wel zeer capabel zijn geweest, want vanaf 1740 maakte de school wat betreft het aantal leerlingen een ware hausse door. Er kwamen zelfs scholieren uit het land van Ravenstein in Berghem naar

school. In de winterperiode telde de school zelfs 100 leerlingen, in de zomer waren er dat gemiddeld 60. En de toeloop werd in 1741 bijna verdubbeld: 192 schoolkinderen in de winter en 115 in de zomer. Tot halverwege 1750 bleven de aantallen leerlingen op niveau, maar na het vertrek van Michiel Essing liep het schoolbezoek in Berghem toch langzaam weer terug naar het aantal van voor 1740.

Predikant Gerardus Petrus Schoonenberg (1740-1754) van de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode stak de loftrompet uit over Michiel Essings schoolmeesterschap en prees hem tevens om zijn voorbeeldig en stichtelijk gedrag. En dit gebeurde hoogst zelden vanuit de gereformeerde traditie.

De formele koster-schoolmeester Hendrik Veugding moet vóór 13 september 1749 zijn overleden, want op die datum ging zijn vrouw Catharina Moor in ondertrouw met Aalbert Johan Henderik Pierlinke.

Op 12 december 1749 deelde de predikant G.P. Schoonenberg van de gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode aan de Raad van State mee, dat na het overlijden van Hendrik Veugding schoolmeester Pieter Rank hem had benaderd om te mogen worden benoemd voor het vrijgekomen schoolmeesters ambt te Berghem. Als de Raad van State akkoord zou gaan, zou hij binnen de classis van 's-Hertogenbosch worden geëxamineerd door predikant Van Staveren en de heren Scheideruijt en Hop.

Het liep in deze voor Pieter Rank op rolletjes. Op 23 december 1749 had Rank al het examen met goed gevolg afgelegd en werd voorgesteld hem in Berghem te benoemen tot voorlezer en schoolmeester. Daarom kon hij op 3 februari 1750 als de nieuwe officiële schoolmeester van Berghem worden aangesteld. Het heeft er de schijn van dat Pieter Rank niet enthousiast was met zijn onderwijs-aanstelling in Berghem. Daadwerkelijk zal hij zich weinig of niet met het praktische schoolgebeuren in Berghem hebben bemoeid. Dat kon ook hij rustig aan de zeer bekwame substituut-schoolmeester Michiel Essing overlaten. Rank vroeg zelfs op 6 mei 1750 voor drie

geven zoo als ny en nu
 bij desen, en verlaet
 voortmoedende willen
 zolen voorschreve over
 gewing te accepteren
 "en selvoft de vootb (oud)
 tie in alle naer poind
 "en deelen te sijn en voldoen
 en waat homer onder
 verdant van sijn p
 en goederen hebbende
 verrijgende, getuigen
 waeren hier over getit
 Schuurmans Schepenen
 en peter van Iperen
 Schepenen van Berghem
 weder den veertien den
 januarij seventien hondst
 Leven weestaghi Willem Coolen
 Essing
 gerit schuurmans
 Peter van Iperen
 Bijvoert
 L. B. Nieuwenhuijsen
 Secretaris

‘Geschoolde’ handtekening van Michiel Essing.

Substituut-schoolmeester Michiel Essing was lid van het schepencollege van Berghem. Deze akte van een scheiding en deling, opgemaakt op 14 januari 1746, werd ondertekend door de schepenen Willem Coolen, Michiel Essing (met een ‘geschoolde’ handtekening), Gerit Schuurmans, Peter van Iperen en secretaris Lambertus van Nieuwenhuijsen (ook deze handtekening mag gezien worden).
 BHIC, 7350 OAB, Inv. nr. 56.

weken verlof en het Berghemse schepencollege ging daar mee akkoord. Blijkbaar had hij andere zaken aan zijn hoofd dan het onderwijs in Berghem.

Op woensdag 9 september van datzelfde jaar kwam de aap uit de mouw: Pieter Rank verzocht in een formeel rekest aan de Raad van State om hem na het overlijden van schoolmeester Jacobus van Ham in Oss daar als schoolmeester te benoemen. De substituut-schoolmeester te Oss Jan Hendrik Swildens verzocht in een ander rekest om het vrijkomend schoolmeesters ambt in Berghem te mogen gaan vervullen. Het leek wel een soort stuivertje wisselen. Vermoedelijk konden Rank en Jan Hendrik Swildens goed met elkaar overweg en voelde Rank meer voor Oss dan voor Berghem. Hadden zij dit hele gebeuren rond het overlijden van Jacobus van Ham in Oss zien aankomen? Had Swildens het in Oss niet naar zijn zin? En voelde schoolmeester Rank zich beter in Oss thuis? Het had er alle schijn van.

b. Jan Hendrik Swildens (1750-1790)

Jan Hendrik Swildens was sinds 1750 de nieuwe koster-schoolmeester in Berghem. Swildens en zijn substituut M. Essing waren sterke persoonlijkheden en beheersten het onderwijzerschap goed. Maar twee kapiteins op hetzelfde Berghemse schoolschip kon ook toen niet goed blijven gaan. De capabele schoolmeester Essing koos eieren voor zijn geld en nam reeds in 1751 afscheid van Berghem. Michiel Essing verhuisde naar het Heeseind in Rosmalen, waar hij al eerder had gewoond. Hij nam daar zitting in het schepencollege en overleed er enkele jaren later, op 23 december 1755.

De indruk bestaat dat Jan Hendrik Swildens pas na het vertrek van Michiel Essing kon laten zien wat hij waard was. En hij zou zich in Berghem vanaf die tijd ontwikkelen tot een belangrijke en adequate persoonlijkheid.

In de periode van Jan Hendrik Swildens werd in het jaar 1768 naast hem een assistent-schoolmeester Johannes te Boekhorst benoemd. Swildens ging samen met hem aan de Berghemse kinderen les geven.

Vanwege het grote aantal leerlingen en de drukke werkzaamheden van Swildens was Te Boekhorst zeer welkom. (BHIC, OAB, 7350, Inv. nr. 56).

Swildens was een zeer actief man in Berghem en hij werd regelmatig door veel dorpsgenoten gevraagd om een advies. En evenals zijn voorganger Michiel Essing was hij naast schoolmeester en koster lid van het Berghemse schepencollege. Dat was in de periode 1772 tot 1784. Swildens was toen niet alleen lid van dit college, maar tevens werd hij aangesteld als een van de drie schepenen die in de plaatselijke schepenbank zitting hadden. Deze schepenbank beschikte over een aantal lagere juridische bevoegdheden. Naast deze drie schepenen was bij elke zitting een secretaris aanwezig. Swildens trad tevens regelmatig op als de loco-secretaris. De schepenbank behandelde bijvoorbeeld zaken als boedelscheidingen, regelde voogdijzaken, stelde testamenten op, verstreekte machtigingen voor geldleningen, regelde conflicten over de te betalen belasting, trad op bij velerlei geschillen en gaf advies aan wie er om vroeg. In het geheel bleef Swildens twaalf jaar lang lid van het Berghemse college van schepenen en daarnaast was hij zes jaar lid van de schependraad.

We kunnen ons de vraag stellen of hij zijn schoolmeesterstaak naar behoren kon vervullen. Ik neem aan dat de vrouw van Swildens en hun 'substituut' veel schoolwerk in goede banen moesten leiden. Jan-Hendrik Swildens zou in het jaar 1791 overlijden.

Op 1 juni 1773 vroegen de schepenen van Berghem (schoolmeester Swildens was een van deze schepenen) toestemming om gemeentegronden tussen Oss en Berghem te mogen verkopen en de opbrengst te kunnen besteden voor de bouw van een nieuw raadhuis en een opknapbeurt van de school en het schoolhuis. Het vorige onderhoud van de schoolmeesters woning en de dorpschool had ongeveer dertig

jaar daarvoor plaatsgevonden. Reeds op 16 juni 1773 gaf de Raad van State in Den Haag toestemming 150 morgens gemeentegrond daadwerkelijk te mogen verkopen.

Hertog Jan I van Brabant had in 1286 vanuit Leuven een document uitgegeven waaruit bleek dat alleen ingezetenen van Berchem, Osch en Duuren (het Durendseind) deze gemene gronden konden kopen. (Bron: Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, deel I. De Meijerij van 's-Hertogenbosch. Eerste stuk (690-1294), bewerkt door Dr. H.P.H. Camps, 's Gravenhage, 1979.

De tekst uit het jaar 1286 daarin luidt: Jan I, hertog van Brabant, geeft lieden van Oss, Berchem en Duren gemene gronden uit, bestaande uit broeklanden, tegen een jaarlijkse erfcijns van 10 ponden Leuvens).

Na de verkoop van deze gemene gronden zou men in Berghem de bouwplannen kunnen betalen. In het geheel schreven 65 personen in om op de Gement grond aan te kopen. De meeste inschrijvers kochten twee morgen land (een morgen = 0,85 ha), 10 personen vier tot tien morgen. De prijs per morgen bedroeg 52 gulden. In het totaal bracht de verkoop na aftrek van kosten 4800 gulden op. De helft van dat bedrag ontving Oss als mede-eigenaar. De bouwkosten van het vernieuwde schoolhuis, de opknopbeurt van de school en het gloednieuwe raadhuis bedroegen achtereenvolgens: 281, 242 en 1695 gulden. Een totaal bedrag van 2218 gulden. Van het bedrag dat Berghem ontving van de verkochte gemene gronden op de Gement hield het dorpsbestuur dus nog 182 gulden in de portemonnee.

Dit bedrag werd enkele jaren later besteed om enkele nodige herstelwerkzaamheden aan de kerk uit te voeren

Reeds in 1774 werd het nieuwe raadhuis opgeleverd. Dit was ruimschoots voor de datum van 1 juni 1775, waarop de bouwplannen naar de eis van de Raad van State voltooid moesten zijn. Het raadhuis stond in Berghem op de plaats van de

huidige Kruidvatwinkel. Van dit raadhuis bestaat geen goede afbeelding. Wel tekende ambtenaar Gerrit Verhamme het raadhuis zo goed mogelijk na vanuit zijn geheugen. (Deze afbeelding is te vinden in het boek: Rondom Berghems raadhuis, Berghem 1987, blz. 82).

Voor het jaar 1774 maakte het dorpsbestuur al ruim tweeëneenhalve eeuw gebruik van de raadkamer op de eerste verdieping van de kerktoren. Als je nu deze verdieping bezoekt vind je daar bij de toegang nog duidelijk sporen in de muur die wijzen op de toenmalige aanwezigheid van deze raadkamer.

Van de genoemde bouwplannen moest het schoolhuis worden voorzien van een nieuw strooien dak. Tevens werden de woonkamer en keuken aangepast, kreeg de woning een moderne 'Luijkse' schoorsteen met open haard en schouw en werd in de bakkamer (vanwege de warmte?) een bedstee getimmerd. Bij dit laatste werd geëist dat er in het bakhuis twee ramen werden geplaatst en dat de opening van de bedstee aan de raamkant kwam.

Het erg versleten schoolgebouw, uit rond 1700, werd eveneens flink onder handen genomen. We noemen hier slechts enkele van de meest opvallende werkzaamheden:

- Het dak van de school werd met pannen gedekt. Voorheen was dat met stro bedekt geweest. Voorwaar een hele verandering ten goede. Een van de redenen om de daken steeds meer met pannen te dekken was het voorkomen van brand.
- Tegelijkertijd werden oude schrijfbanken hersteld en waren er nieuwe zitbanken nodig vanwege het toenemende aantal leerlingen.
- Tevens kwam er een dubbel privaat, elk met een eigen ingang.
- En de waterput bij de school werd vernieuwd met een 'put mik en swengel'.
- Op de putranden kwam een bescherming van eiken planken met daar overheen een ijzeren band.
- Al het houtwerk werd van een nieuwe verflaag voorzien.

- De open schoolhaard werd grondig onder handen genomen.
- De lessenaar kreeg een nieuw slot en werd op een verhoging geplaatst.
- Bovendien kreeg Meester Swildens een grote dubbele stoel met voor hem een mooie zitting. De dubbele zetel was nodig om naast hem een leerling te laten plaatsnemen, bijvoorbeeld bij de overhoring van de lesstof.

Het gerenoveerde schoolgebouw zou nog ongeveer een eeuw lang, tot 1878 dienst blijven doen. Daarna verhuisde deze school naar de Mollenstraat/St. Willibrordusstraat. Tijdens de verbouwing van de nieuwe school vonden de leerlingen enige tijd onderdak in het toenmalige raadhuis. Het schoolmeesters huis bleef tot 1904 in gebruik, de gemeente kocht in dat jaar een woning voor de schoolmeester in de Spaanderstraat. Hoofdonderwijzer Smits en zijn gezin heeft daar tot op hoge leeftijd gewoond.

Enkele familieleden van 'onze' Jan Hendrik Swildens werkten evenals hijzelf in het onderwijs. Bijvoorbeeld in Klimmen, Voerendaal (België), Lithoijen en Utrecht hadden zij hun sporen in het onderwijs verdiend. Een zoon van schoolmeester Cornelis Swildens uit Voerendaal droeg dezelfde voornamen als Jan Hendrik Swildens uit Berghem. Deze Jan Hendrik had in 1781 het boek getiteld: 'VADERLANDSCH A-B BOEK voor de Nederlandsche Jeugd' uitgegeven. Het boek, met een tekst en afbeelding bij elke letter van het alfabet, moet bij schoolmeesters goed zijn gevallen, want enkele jaren later werd het door L.J.C. Boucher opnieuw uitgegeven. Het was typisch een boek waarin de idealen van de verlichte geest van de eeuw sterk werden benadrukt zoals: het belang van kennis en godsdienstzin, respect voor het vaderland, deugdzaamheid, een ordelijk gezin en aandacht voor onze ambachtelijke samenleving.

Elke vergelijking gaat mank, maar we zouden de drukke werkzaamheden van Jan Hendrik Swildens als schoolmeester, met daarnaast zijn politieke, bestuurlijke en maatschappelijke loopbaan kunnen vergelijken met de vele activiteiten van meester Jacques Gielen in de jaren dertig, veertig, vijftig en zestig van de vorige eeuw, als hoofd van de R.K. Jongensschool, raadgever van velen en wethouder van Berghem.

**Bewerkt detail schattingskaart
grondbelasting ca. 1885.**

Situatieschets rondom kerk, pastorie, raadhuis en scholen.

**c. Johannes Jacobus Vermaet
(1791-1829)
Hij volgde J.H. Swildens op**

Veel gereformeerden, overheidsdienaren en predikanten waren door het huwelijk met elkaar verbonden: Johannes Jacobus Vermaet was gehuwd met Hendrina Cornelia Swildens, de dochter van zijn voorganger en dat hielp hem in Berghem ontegenzeggelijk op de stoel van de schoolmeester. 'Toeval bestaat er niet' wordt er wel eens gezegd. Vanaf het begin deed hij op de Berghemse school zijn uiterste best. Toen daarna in september 1794 de Franse legers vanuit het zuiden komend, eerst Staats Brabant en daarna in januari 1795 de gehele Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden onder de voet liepen, werden in de Meierij van 's-Hertogenbosch veel dominees en schoolmeesters door jeugdige personen op allerlei manieren gepest. Mede vanwege de houding van sommige katholieken voelden zij zich niet veilig en zochten naar het noorden van onze Republiek een veilig heenkomen. Maar reeds voor het einde van het eerste oorlogsjaar 1794 konden zij in hun standplaats terugkeren. Ook schoolmeester J.J. Vermaet ging zijn onderwijstaak in Berghem toen weer hervatten. De gezondheid van zijn vrouw Hendrina Swildens liet blijkbaar te wensen over. Door haar en Johannes Jacobus Vermaet werd op 5 december 1799 ten huize van Vermaet zelf een testament ondertekend. Daarin werd bepaald dat de langst levende van hun tweeën alle bezittingen zou erven. In het testament stond dat Hendrina "de laatste wel ziekelijk" was. Enkele jaren daarna overleed zij. Als we afgaan op slechts enkele van de in het testament genoemde bezittingen, zoals 'actien, interest, increditien, clijnnodien en ciradien', dan was het echtpaar Vermaet-Swildens niet onvermogen. Bij de ondertekenaars van het testament waren aanwezig de twee echtelieden, Hendrina Swildens en Johannes J. Vermaet, drie leden van de Municipaalen Raad van Berghem: A. Bueters en P. van Iperen en nog een derde lid, welke ondertekende middels een kruisje. Tot slot

plaatste secretaris J.W. van Breugel van Bronckhorst zijn naam. (In de Franse tijd werd de naam van 'het schepencollege van Berghem' vervangen door 'de Municipaalen Raad van Berghem'). Johannes Jacobus Vermaet hertrouwde in het jaar 1810 met Johanna Margreta van Oyen, de weduwe van Jan Kusters.

Tijdens de langdurende Franse bezetting ontstond er een groot gebrek aan financiële middelen. Om onderwijskrachten aan te moedigen sprak de gereformeerde schoolopziener Donker Curtius in 1802 zijn grote waardering uit voor de inzet van onderwijzer J.J. Vermaet. Hij moedigde hem aan om ondanks de moeilijke en schrale oorlogstijd getrouw door te gaan met de opvoeding van de jeugd. Een nieuwe onderwijswet van het jaar 1806, die tot stand kwam door een overheid die naar de pijpen van de Franse bezetters moest dansen, legde de nadruk op het opvoeden tot 'maatschappelijke en christelijke deugden'. Let wel: hier kwamen de christelijke deugden op de tweede plaats. Dit was duidelijk een teken van de nieuwe tijd, waarin de kerken een deel van hun invloed op het onderwijs hadden verloren.

Op protestants-kerkelijk gebied veranderde er ook het een en ander: De gereformeerde gemeente Berghem-Nistelrode werd opgeheven. De gereformeerden uit Berghem werden kerkelijk met de protestantse gemeente van Oss samen gevoegd. Die van Nistelrode werden ingedeeld bij de gereformeerden van Heeswijk-Dinther.

J.J. Vermaet was daardoor in Berghem tijdens de zondagse kerkdiensten geen gemeentelijk voorzanger meer.

De katholieken van Berghem en Nistelrode hadden intussen tot hun vreugde hun vroegere kerkgebouw weer in eigen handen gekregen. In Berghem kon men de schuilkerk aan de Harense Steeg gaan verlaten en werd afgebroken.

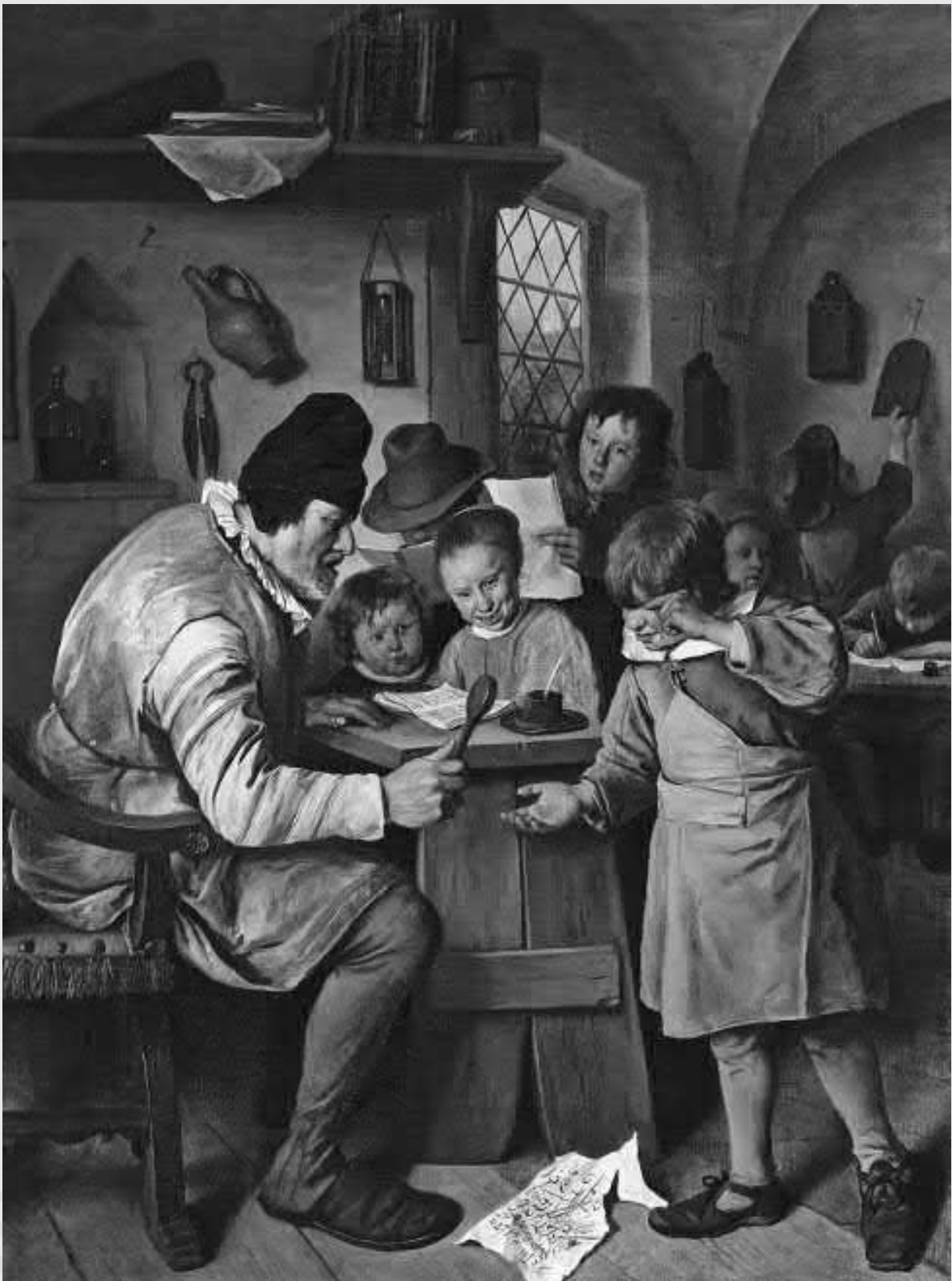
Voor bezoldiging van de onderwijskrachten werd in de onderwijswet van 1806 niets vastgelegd. Plaatselijke besturen mochten wel een vaste jaarwedde verstrekken, maar dat was niet verplicht. Berghem betaalde de schoolmeester voor corporale diensten zoals

het opwinden van de gemeentelijke klok in de kerktoren en het onderhouden van de begraafplaats. In de jaren 1808 en 1809 ontving de schoolmeester voor deze diensten jaarlijks 36 gulden. Voor het verdere inkomen was de onderwijzer afhankelijk van het schoolgeld dat ouders voor de schoolgaande kinderen betaalden. Gemiddeld was dat 10 cent per kind in de maand. De onderwijzer ontving verder nog van het plaatselijke bestuur 20 gulden per jaar voor het verwarmen van het leslokaal. Het invoeren van de onderwijswet in 1806 werd voor de meeste municipaliteiten en ouders een zware financiële last. Door het afschaffen van het gildesysteem werd het in principe voor iedereen mogelijk ieder beroep uit te oefenen. Voor het uitoefenen van elk beroep was het verplicht om bij de overheid een octrooi aan te vragen. Het aangevraagde beroep werd dan meteen geregistreerd en voor de overheid was het tevens een middel om jaarlijks belasting te kunnen innen. J.J. Vermaet vroeg bij het ingaan van de nieuwe schoolwet in 1806 octrooi aan om in Berghem zijn onderwijsberoep te mogen uitoefenen. Dit octrooi werd hem verleend.

d. Naar een nieuwe tijd met neutraal onderwijs

In de loop van het jaar 1813 werd het steeds duidelijker dat de Franse overheersing op een einde liep. Een groot deel van de Meierij van 's-Hertogenbosch en ook Berghem werd in dat jaar door een leger van kozakken uit Rusland bevrijd. In Scheveningen kwam in het najaar vanuit Engeland de zoon van de laatste stadhouder Willem V aan land en hij kreeg voorlopig de titel van 'soeverein vorst'. In 1814 kreeg hij door de grote Europese vorsten van Pruisen, Rusland, Oostenrijk en Engeland op het Wener Congres de titel van 'koning der Nederlanden', dat bestond uit de samenvoeging van de oude Republiek met de Zuidelijke Nederlanden (België). Hij noemde zich koning Willem I. Velen legden weldra de gelofte van trouw aan hem af. Zo ook onze 'Berghemse' schoolmeester Johannes Jacobus Vermaet. In het nieuwe koninkrijk van koning

Willem I werd op scholen jaarlijks een openbaar schoolfeest georganiseerd. Voorafgaande aan die feestdag, welke in de loop van januari of februari plaats vond, moesten de leerlingen een openbaar examen afleggen. Wat dat precies inhield is niet duidelijk, maar ik neem aan dat de leerlingen op die dag konden aantonen in hoeverre zij na een jaar weer in lezen en schrijven waren gevorderd. Er werd een wedstrijdelement aan deze 'examens' verbonden en elk jaar werd er 20 gulden voor 'de schoolfeestdag' aan versnaperingen en prijzengeld uitgegeven. Of alle leerlingen aan zulk een wedstrijd deelnamen is uit de beschikbare gegevens niet op te maken. Het meest waarschijnlijke is dat vooraf onder de leerlingen een vorm van examen of proefwerk plaats vond, om te bepalen welke van hen op de feestdag voor een beloning in aanmerking kwamen. De schoolopziener kwam dan vanuit Oss naar Berghem om alle leerlingen te feliciteren met hun schoolvorderingen en de prijzen aan de 'examenwinnaars' uit te reiken. Maar eer het zo ver was, stak de schoolopziener regelmatig de loftrumpet uit over de grote inzet en het belangrijke opvoedende werk van schoolmeester J.J. Vermaet. In het jaar 1817 vond de schoolfeestdag plaats op 19 februari en een jaar later (1818) op 4 februari. In dit jaar werd naast het bedrag voor zijn corporale diensten een jaarloon van 30 gulden verleend. Dit bedrag werd hem toegekend, omdat het aantal onvermogenende dorpsgenoten dat niet in staat was zelf het schoolgeld te betalen, aanmerkelijk was toegenomen. Op 21 januari 1823 zou de feestelijke schooldag behoorlijk uit de hand lopen. Die dag werd door 300 enthousiaste Berghemse leerlingen begonnen met gebeden in de naast de school gelegen oude dorpskerk. Na afloop van dit kerkelijke samenzijn stormden alle leerlingen in massa het schoollokaal binnen, waar zich reeds enkele belangstellenden bevonden. Blijkens een verslag in de Noord-Brabander ontstond er een vreselijke chaos en was alle orde zoek. Enkele genodigden, waaronder de Heer Predikant Radijs uit Oss, werden omringd door deze grote groep lawaai makende kinderen. J.J. Vermaet kon zich nauwelijks

Schoolmeester straft.

*Het kind dat huilt heeft van de schoolmeester enkele tikken met de plak in de hand gekregen.
Op de grond ligt waarschijnlijk zijn minder goede werk.*

Jan Steen. National Gallery Ireland, Dublin.

verstaanbaar maken en de feestdag werd in feite een schandelijke mislukking. Het feestelijk karakter was er af, maar de prijsuitreiking kon in deze vervelende en rommelige toestand gelukkig nog doorgang vinden. Een dienstdoende schout kon alleen beloven voor de komende jaren maatregelen te nemen, om dit gebeuren beter en ordelijk te laten verlopen. Achteraf een mooi voorname, zoals dat vaker gebeurt: Er was toen al weinig nieuws onder de zon.

Het schoolfeest van 15 januari 1824 kon na de goede voornemens van een jaar daarvoor niet meer mislukken. In een verslag van deze dag lezen we niets over een herhaling van de problemen die zich een jaar eerder voordeden. Wel werd Vermaet grote lof toegezwaaid omdat hij met zoveel 'menselijke kracht' zijn werk verrichtte en dat de 'onvermoeiden J. J. Vermaet' aan 300 leerlingen onderwijs moest geven in een veel te klein schoollokaal. De schrijver van deze weergave beklagde de onderwijzer en leerlingen en vermeldde daarbij dat de reeds eerder door het gemeentebestuur gedane beloften van verbetering van de school veel te lang on vervuld bleven. 'Vermaet zij geprezen dat hij de moed niet verloor!'

De gezondheid van J.J. Vermaet moet duidelijk zijn verminderd toen hij in het jaar 1829 met pensioen ging. In die tijd werd een leeftijd van boven de zestig jaar wel als 'oud' gezien, maar men bleef meestal toch zo lang mogelijk in zijn functie werkzaam. Vermoedelijk voelde schoolmeester Vermaet zich toch te oud voor zijn werk en drong hij er bij het plaatselijk bestuur, middels Peter van Iperen als burgemeester van Berghem op aan, om zijn pensioen bij de landelijke overheid aan te vragen. Door zijn verslechterde gezondheid was er een jaar eerder een ondermeester benoemd. Maar J.J. Vermaet bleef tot aan 12 maart 1829 officieel als schoolmeester van Berghem. Op die dag ging zijn pensioen in. De pensioenregeling werd vastgesteld en deze zou op 25 april 1829 in werking treden: het pensioen bedroeg 300 gulden per jaar. Daarvan betaalde de overheid 200 gulden en de overige honderd gulden moest het

dorpsbestuur van Berghem ophoesten. Een groot en zeer verdienstelijk onderwijzman waaraan Berghem goede en vele bewogen herinneringen bewaarde, was met hem heengegaan! In de archieven van de visitatieverslagen, die in 1795 eindigen, werd geen enkele klacht over het onderwijswerk van Vermaet gevonden.

Vanaf de Franse overheersing in 1795 zou de classis van de gereformeerde kerk deze visitaties niet meer mogen verrichten. In de onderwijswereld had J.J. Vermaet al vanaf het begin van zijn loopbaan door zijn enorme inzet en grote kundigheid veel indruk gemaakt.

De vroegere schoolmeester J.J. Vermaet sleet zijn verdere leven in het dijkdorp Wamel, gelegen tussen de Maas en de linkeroever van de Waal. Daar was zijn tweede vrouw geboren en een zoon was er winkelier. Zijn vrouw Johanna Margreta van Oyen en hun zonen Jan Hendrik en Cornelis Vermaet waren met hem mee naar Wamel getrokken. J.J. Vermaet profiteerde niet lang van zijn pensioen. Hij overleed te Wamel op 30 augustus 1830 in de leeftijd van tweeënzestig jaar.

Toen in de loop van 1827 duidelijk werd dat er in Berghem een nieuwe schoolmeester zou komen werd door de schoolopziener J. van de Ghert samen met de burgemeester van Berghem Peter van Iperen in de courant Noord-Brabander een advertentie geplaatst waarop belangstellenden konden solliciteren.

Het is zeer interessant om de inhoud van die advertentie te bekijken. Met name de wijze waarop het inkomen van de aanstaande schoolmeester werd samengesteld werd daarin duidelijk omschreven. Het lijkt heel wat, maar het venijn zat in de staart: de benoemde zou zelf moeten voorzien in de kosten van een ondermeester. Opvallend was verder dat de schoolmeester nog altijd de doodgraver op het plaatselijke kerkhof was. Deze functie zou na 1853, na het herstel van de katholieke bisschoppelijke hiërarchie in ons land, niet meer automatisch aan het schoolmeesterschap worden verbonden.

Hier volgt nu de letterlijke tekst van de advertentie.

Uit de courant getiteld

‘Noord-Brabander’. 1827:

BERCHEM: Gelijke gunst (=pensioen)

Zijner Majesteit (=koning Willem I) is te beurt gevallen aan den ook bejaarden onderwijzer dezer Gemeente, Johannes Jacobus Vermaat waardoor deselver school mede vacant zal worden. De voordelen aan dezen post verbonden, zijn: 1ste, f 200 Rijks-tractement; 2de, vrije woning; 3de, f 36 corporeel (=het onderhouden van de klok en het uurwerk van de kerktoren en het kerkhof), 4de, f 15 voor het geven van onderwijs aan den armen kinderen; en voor het begraven der armen lijken; 5de, f 30 voor brandstoffen; 6de, eene erfpacht van f 1,25 's jaars; 7de, de schoolgelden ad f 0,10 per leerling in de maand; 8ste, de doodschulden f 0,50 van een groot, en f 0,25 van een klein lijk; zullende de te benoemen onderwijzer moeten voorzien in de kosten van den ondermeester, gedurende het leven van den gepensioneerden.

Sollicitanten moeten, behalve van de nodige getuigschriften, voorzien zijn ten minste van den derden rang en zich met vrachtvrije brieven of in persoon respectievelijk aanmelden bij de heer Peter van Iperen, burgemeester van Berchem, of bij den Heere Districts-Schoolopziener te Oss. Voor den laatsten Juli aanstaanden, zullende de dagen van de vergelijkende examina nader worden bekend gemaakt.

(M.a.w.: voor einde van de maand juli van dat jaar werd bekend gemaakt wie van de sollicitanten werd benoemd).

De Strenghe schoolmeester...

Vooran zit een kind te schrijven. Dat moet een gevorderde leerling zijn geweest.

De leerlingen er achter kijken gespannen toe.

Jan Steen, 17e eeuw. Particulier bezit, Europa.

e. Schoolmeester J. van Poppelen (1828-1837)

Een van de sollicitanten was J. van Poppelen uit Oss. Deze werkte daar als schoolmeester. Van Poppelen was Rooms-katholiek en geboren in Oss, zijn vader Marcelus was afkomstig uit Macharen. Met Van Poppelen werd er in Berghem sinds bijna twee eeuwen weer een katholieke leerkracht aangesteld, maar het onderwijs bleef natuurlijk gewoon neutraal.

J.J. Vermaet had reeds in het jaar 1825 met Van Poppelen een overeenkomst gesloten en hem toegezegd dat hij zijn opvolger zou worden. Hier ging Vermaet op de stoel van het gemeentebestuur zitten en het was begrijpelijk dat deze toezegging door het gemeentebestuur niet zonder meer werd geaccepteerd. Maar uiteindelijk werd toch J. van Poppelen op 2 juni 1828 als voorlopige ondermeester aangesteld en kon hij het werk van J.J. Vermaet gaan overnemen.

Voorafgaande aan de benoeming tot ondermeester werd de sollicitant voor een commissie in Noord-Brabant aan een examen onderworpen. Van hem werd geëist dat hij een viertal regels

Sober interieur...

De afbeelding laat een zeer sober interieur van een woning zien, verder een vader, moeder en drie kinderen. Het jongste kind krijgt van de moeder de borst. Het interieur van de meeste huizen in die tijd in de Meierij van 's-Hertogenbosch zal niet veel beter zijn geweest.

Adriaan van Ostade, 17e eeuw. Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam.

kon schrijven in correct lopend cursief schrift en in verschillende grootten. Verder moest hij een opstel in cursief lopend schrift uitwerken (eventueel met behulp vanuit de Griekse of Romeinse mythologie) waarin vooral tot uitdrukking kwam dat het onderwijzersberoep veel geduld, zachtmoedigheid en begrip eiste voor de opgroeiende leerlingen. Tot slot werd zijn vaardigheid van het vak rekenen getoetst. De kandidaat moest enkele sommen maken, waaruit zijn rekenvaardigheid zou blijken. Meestal waren het rekenopdrachten met breuken en het berekenen van percentages. Het resultaat van deze toets telde zwaar mee voor een mogelijke benoeming van de sollicitant.

Ruim een jaar later op 9 september 1829 werd Van Poppelen door de gouverneur van Noord Brabant officieel benoemd tot de opvolger van J.J. Vermaet in Berghem. Daarbij werd geëist, dat alleen die kinderen op school mochten worden toegelaten, die de koepokinenting hadden gehad of welke de pokkenziekte reeds hadden doorstaan.

Voor de opleiding van kwekelingen tot schoolmeester werden door de overheid alleen scholen aangewezen die daarvoor aan het vereiste niveau voldeden.

Schoolmeester Jan van Poppelen moet evenals zijn voorganger een bekwaam en bedreven schoolmeester zijn geweest die goed onderwijs gaf. Om die reden werd de dorpsschool te Berghem als een van de weinige scholen aangewezen voor de praktische opleiding van kandidaten tot het schoolmeester ambt. Op 3 april 1833 kregen Marcelis (17 jaar oud) en Reinier van Poppelen (19 jaar oud) de school in Berghem aangewezen om daar ervaring op te doen en hun verdere opleiding te gaan voltooien. Voordat zij de school in Berghem kregen toegewezen moesten ook zij voor een commissie in Noord Brabant een examen met goed gevolg afleggen. Reinier en Marcelis van Poppelen waren beiden een zoon van J. van Poppelen.

Schoolmeester Jan van Poppelen overleed helaas al op 26 januari 1837. Hij zou op 25 mei van dat jaar tweeënvijftig jaar oud zijn geworden. Mogelijk nam een van zijn twee zonen Marcelis of Reinier in de maanden februari en maart 1837 het onderwijs in Berghem waar. Dit zal dan niet zonder de toestemming van het gemeentebestuur zijn gegaan. Intussen zocht het gemeentebestuur in Berghem naarstig naar een nieuwe bekwame opvolger van de overleden J. van Poppelen. Die vonden ze spoedig in Martinus Oortman. Op welke wijze het eerste contact met M. Oortman tot stand kwam is onduidelijk, maar reeds op 1 april 1837 kwam hij al naar Berghem. Officieel zou hij nog naar de betrekking in Berghem moeten solliciteren.

f. Martinus Oortman volgt op

Om die reden werd in de courant Noord Brabander op 18 april 1837 door schoolopziener J. van Ghert een oproep geplaatst om naar deze betrekking te solliciteren. De annonce was van gelijke strekking als die van tien jaar daarvoor. Een verzoek moest voor 25 mei worden verzonden aan de burgemeester van Berghem notaris Hubertus Bijvoet of de schoolopziener J. van Ghert.

Johan van Ghert was naast zijn ambtelijke functies, o.a. burgemeester en daarna gemeentesecretaris van Oss en school-

opziener. Van Ghert was geboren in Baarle Nassau in 1784, hij overleed in 1852 te Oss.

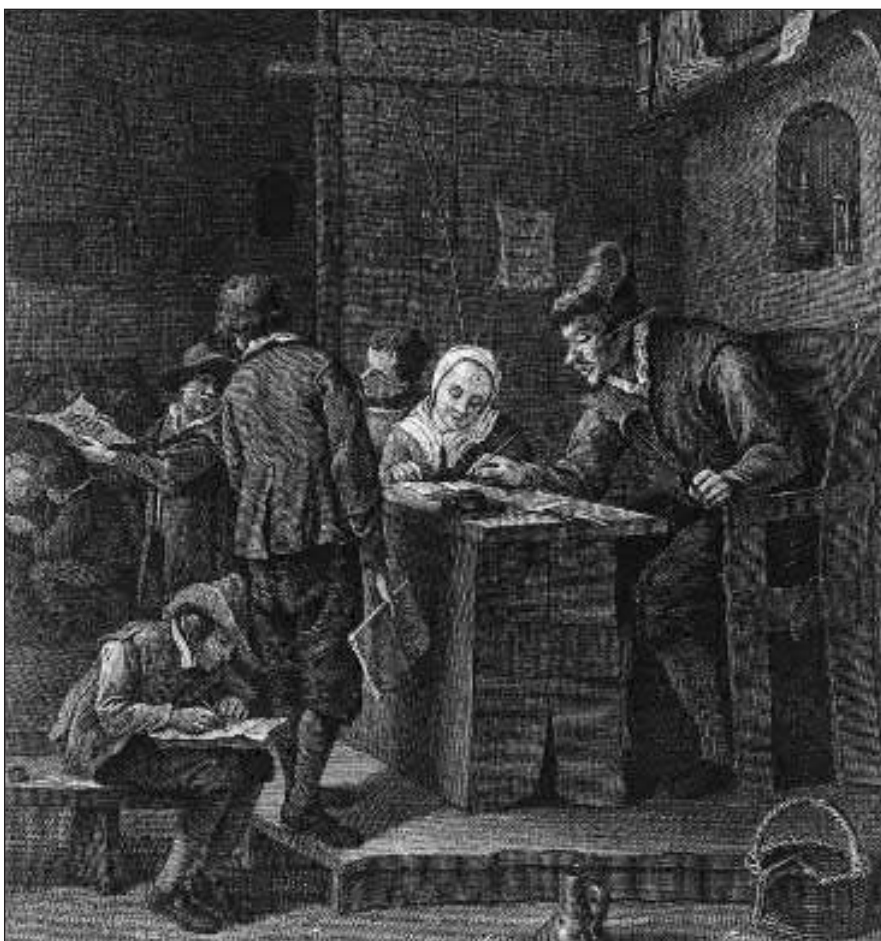
De op 1 april 1837 vanuit Rotterdam naar Berghem gekomen Martinus Oortman begon op die datum meteen zijn onderwijs-werk. Hij kreeg, zoals de gewoonte was, eerst een proefperiode om te tonen wat hij als meester waard was en hij zal ongetwijfeld op de advertentie van schoolopziener Van Ghert hebben gesolliciteerd.

M. Oortman had voor 1837 al gedurende negen jaar in het onderwijs gewerkt: op 23 april 1829 werd hij op de leeftijd van 16 jaar geëxamineerd ondermeester te Rotterdam. En 13 oktober 1830 kon hij na het afleggen van een aansluitend examen in Rotterdam worden herbenoemd: toen als ondermeester vierde klasse. Zijn ruime ervaring van negen jaar in het onderwijs, en nog wel in Rotterdam, moet ongetwijfeld van belang zijn geweest voor zijn benoeming in het jaar 1837 te Berghem. Over zijn werk in Berghem was men spoedig erg tevreden en op 18 december van dat jaar verleende de gouverneur van de Provincie Noord-Brabant de toestemming voor een vaste aanstelling. Hierdoor kon Oortman zelf op 22 januari 1838 in vaste dienst treden als onderwijzer te Berghem.

Al deze gunstige factoren samen hebben ongetwijfeld een rol gespeeld voor de aanstelling van Martinus Oortman als officiële opvolger van Jan van Poppelen. Op 24 juli 1839 ging deze nieuwe benoeming officieel in. Oortman werd betaald als openbaar onderwijzer derde klas en hij kreeg tevens het niet betaalde (achterstallige) loon vanaf 1837 uitbetaald. In Berghem zou men ondervinden dat de benoeming van Martinus Oortman opnieuw een schot in de roos was.

10. Aantallen leerlingen op de dorpsschool te Berghem

Hoeveel leerlingen vóór 1700 de gereformeerde school te Berghem hebben bezocht is niet helemaal duidelijk. Dat die aantallen vooral tot in het eerste kwart van de achttiende eeuw nooit groot zijn geweest kan worden verklaard uit de passieve houding van de katholieke ouders

**Schoolmeester
corrigeert het werk
van de leerling.**
*Noach van de Meer II,
Rijksmuseum
Amsterdam.*

tegenover de gereformeerde school. De geringe deskundigheid en het gedrag van de schoolmeesters hadden daarbij een negatieve invloed en men vond het niet altijd aantrekkelijk de schooljeugd aan hen toe te vertrouwen.

Omstreeks 1700 bestond bij de classis te 's-Hertogenbosch steeds meer de gewoonte, om bij de kerkvisitaties jaarlijks het aantal leerlingen te noteren die gedurende de winter en zomer de school bezochten. Deze optekening werd met name vanaf 1730 steeds nauwkeuriger bijgehouden. Of de opgegeven cijfers betrouwbaar zijn, is niet met zekerheid te zeggen. De indruk ontstaat dat de gereformeerde predikant soms het opgegeven aantal leerlingen van het jaar daarvoor noteerde. Anderzijds mag ervan worden uitgegaan, dat de cijfers zeker een aanwijzing zijn dat de belangstelling bij de ouders langzaam toenam om hun kinderen naar de gereformeerde dorpsschool te sturen. Voor Berghem is het opmerkelijk dat voor het jaar 1730 bijna nooit in de zomermaanden onderwijs werd gegeven, maar daarna kwamen zelfs in de zomer steeds

meer leerlingen de school bezoeken.

Onderstaande cijfers geven een overzicht van de gemiddelde aantallen leerlingen tussen 1697 en 1795 die de gereformeerde school in Berghem bezochten. Let daarbij op de grote aantallen in de jaren 1734-1757, de tijd waarin de capabele schoolmeester Michiel Essing hier werkzaam was! De aantallen tussen 1820 en 1839 zijn gebaseerd op basis van informatie uit krantenartikelen uit de negentiende eeuw.

Berghem		Aantallen leerlingen	
Jaar	Zomer	Winter	
1697/1704	-	21	
1705/1719	-	39	
1717/1734	-	96	
1734/1757	67	139	
1758/1764	20	100	
1765/1779	21	98	
1780/1794	22	102	
1795/1813	?	?	
1820/1839	200	300	

Het gehele Maasland telde in het jaar 1700 13.009 inwoners, waarvan ongeveer 1200 ingezetenen in Berghem. Afhankelijk van de woonplaats bedroeg na 1700 het gemiddelde percentage van de kinderen welke in het Maasland de school voor een kortere of langere tijd bezochten tussen de 55 en 80 procent, al lag dit percentage in Berghem voor het jaar 1719 veel lager. Maar alles bij elkaar is het gemiddelde aantal kinderen dat de school bezocht niet slecht. We moeten daarbij bedenken dat er geen leerplicht bestond en dat de ouders het recht hadden hun kinderen al op jonge leeftijd te laten meehelpen en daarom gemakkelijk de lessen lieten verzuimen.

Tot ver in de negentiende eeuw waren nogal wat dorpsgenoten het schrijven niet machtig. Onder een officiële akte noteerden ze in plaats van een handtekening een kruisje. In mijn familie kwam dat eveneens voor.

De Heren in Den Haag bleven het onderwijs nog lange tijd zien als een propagandamiddel voor het gereformeerde protestantisme. Daarvoor diende men de Bijbel te kunnen lezen. We hebben gemerkt dat het streven vanuit de gereformeerde kerk om de bevolking van de Meierij van 's-Hertogenbosch tot de gereformeerde kerk te brengen, in de loop van de 18e eeuw steeds minder werd benadrukt.

11. Het Berghemse Andriesklokje uit 1528.

En de niet aflatende ijver rondom kerk en toren.

Gedurende de periode 1380-1543 werd het noordelijk deel van Brabant herhaaldelijk door troepen van de Gelderse hertog geteisterd. Deze invallen veroorzaakten veel plunderingen en verwoestingen. Met name het Maasland moest dit enkele keren ondervinden. Mede om het noordoosten van Brabant beter tegen die Gelderse invallen te beschermen, kreeg Oss in 1399 stadsrechten. Bij Gelderse invallen konden bewoners uit de omgeving zich dan achter de Osse stadswallen terugtrekken. Bij een nieuwe inval vanuit Gelre in 1512 werd Berghem

platgebrand. Verder kregen Oss en Geffen het toen zwaar te verduren.

Vermoedelijk liep de kapel in Berghem hierbij grote schade op. Hoe is het anders te verklaren, dat er in 1520 of kort daarna een begin werd gemaakt met de bouw van een nieuwe Berghemse kerk. De dienstdoende priesters in Berghem waren toen Rutgeris Lamberti Christiani Bardeijn (1510-1530) en Wilhelmus Nicolai Egidii Bardeijn (1520-1536). Zij stamden uit een zelfde familie en mogelijk waren zij broers. De officiële pastoor van de parochie Oss-Berghem was in die jaren Johannes Philippi Copis (Van Lummen), die lange tijd te Rome verbleef. *Van de late middeleeuwen tot ver in de zestiende eeuw werd het als normaal gevonden dat de eigenlijke pastoor elders verbleef en het werk in de parochie overliet aan een of meer plaatsvervangers.*

Johannes Copis heeft in Berghem zeer waarschijnlijk financieel bijgedragen aan de bouw van de nieuwe kerk. Copis was op dat moment betrekkelijk welvarend en als officiële pastoor was hij verantwoordelijk voor de bouw van *zijn* parochiekerk, met name het te bouwen priesterkoor. Het priesterkoor van deze nieuwe Berghemse kerk werd naar de gewoonte van die tijd duidelijk hoger gebouwd. De nieuwgebouwde kerk van Berghem werd vanaf 1524 aangeduid met *ecclesia of kerk*.

Dit nieuwe kerkgebouw had een lengte van 20 el en de breedte was 13 el. Het priesterkoor was 13 el lang en 7 el en 55 duim breed. *Daarmee was deze kerk groter dan de vroegere kapel.* Dit werd nog in de negentiende eeuw zichtbaar aangetoond, toen een gedeelte van de allereerste toren werd blootgelegd. (Een Brabantse el in die tijd = 69,9 cm; een duim = 2,61 cm).

Van de nieuwgebouwde kerk in Berghem werd Sint Willibrordus de patroonheilige; de namen van Maria, Antonius Abt en Barbara bleven in de kerk van Berghem aan altaren verbonden.

In het jaar 1528 werd voor de nieuw gebouwde kerk tevens een luidklok aangeschaft met een gewicht van 37,5 kg. Op de klok staat de tekst: *'Andries heyt ick. Anno MCCCCXXVIII'*. Wie en waar de klok is gemaakt en gegoten is niet bekend. Het is

aannemelijk dat ook deze klok door de welgestelde Johannes Copis vanuit Rome werd betaald. Andries werd zeker geluid tijdens kerkdiensten.

Tijdens zijn verblijf in Rome was Johannes Copis lid van de broederschap van Santa Maria dell'Anima, de broederschap van Nederlanders in Rome. Copis was in Rome werkzaam op de pauselijke kanselarij en werd zelfs bisschop van Terracina. Hierdoor was hij niet onbemiddeld. Pastoor Copis trachtte in het jaar 1520 vanuit zijn verblijfplaats Rome de Berghemse kerk-gemeenschap kerkrechtelijk zelfstandig te maken, maar de abt van Echternach, door wie Copis als pastoor was benoemd, werkte deze (eerste) poging tegen.

In 1531 werd een begin gemaakt met de bouw van een *nieuwe en zware kerktoeren*. Daaraan kon door Copis niet meer worden bijgedragen, want hij overleed, arm en uitgeplunderd door het keizerlijke leger, ten tijde van de inname van Rome en haar verwoesting op 15 augustus 1527. Dit werd later in de geschiedenis de beruchte 'Il sacco di Roma' (de val van Rome) genoemd.

"Het scheen op die beruchte dag, dat vanden Eeuwige Stad bezochten - Duitse landsknechten en Spanjaarden die zich in een snelle tocht op Rome wierpen - dat er gruwelijk werd geplunderd. Duizenden Romeinen werden gedood. Wie kon, vluchtte met paus Clemens VII in de grootste haast naar de Engelenburcht, een versterkte vesting in Rome.

Geen heilige plaats werd gespaard: basilieken, kerken en kloosters werden verwoest, de paleizen van de vreemde gezanten zowel als die van de kardinalen geplunderd. De woeste soldaten moordden en plunderden, tot hun het zwaard van vermoeidheid uit de handen viel. De Duitsers, meest Lutheranen, schepten een satanisch genot in de verwoesting van beelden en altaren en wierpen heiligdommen en relikwieën op straat. Talloos waren de martelingen die geestelijke personen en onschuldige burgers moesten ondergaan. Plundering en moord heersten dagenlang in de Eeuwige Stad". (Zie hiervoor het beroemde boek van Hella Haasse: "De scharlaken stad". Uitg. Querido, 1952. In 2012 verscheen de 27e druk.)

Zoals reeds gezegd: de officiële pastoor van Berghem Johannes Copis was een van de slachtoffers.

Andriesklokje uit 1528 – Schoolbel.

Het Andriesklokje is 'n bronzen luidklok uit 1528. Dit hangt nu al bijna twintig jaar in het priesterkoor van de Sint Willibrorduskerk. We weten niet door wie en waar het klokje is gegoten. Deze klok werd aanvankelijk gebruikt als luidklok bij allerlei kerkelijke diensten, uitvaarten en calamiteiten. De Andriesklok bleef gedurende bijna twee eeuwen de klok voor en van Berghem. Op de in 1531 voltooide Berghemse kerktoeren stond twee eeuwen lang geen torenspits. In het jaar 1722 besloten de schepenen van Berghem echter om de kerktoeren met een spits te verrijken en tien jaar daarna werd er in opdracht van hetzelfde college een nieuwe tiendklok in de toren aangebracht. Deze klok overstemde het toen alweer twee eeuwen oude Andriesklokje. Vanaf dat moment werd het als 'schoolklok / schoolbel' voor de dorpsschool naast de kerk gebruikt. Wanneer de schoolmeester de klok luidde begon voor de kinderen de schooltijd.

Negen jaar later werd Theodoricus van Hemert benoemd als opvolger van Johannes Copis als pastoor in Oss en Berghem. Om de bouwkosten van de nieuwe toren te kunnen betalen moest het Berghemse kerkbestuur verschillende stukken kerkland verkopen,

voor een totaalbedrag van vierhonderd-
tintig Rijns-
gulden, voor die tijd een grote som
geld.

Oss had voor de verdediging stadswallen en grachten. Berghem zijn sterke toren en in tijden van oorlog was dit van belang. Naast de 3,5 meter dikke muren bleek het *defensieve karakter* van deze toren uit de aanwezigheid van een zestiental smalle schietgaten op de eerste zolderhoogte, welke door de eeuwen heen bleven behouden. Aan de binnenzijde bevonden zich bij deze schietgaten grote nissen, die voldoende ruimte boden aan twee volwassen strijders en het plaatsen van een kruisboog en/of voorlader. Tot gerief van de verdedigers waren in de nissen ‘rugleuning-
en’ uitgespaard. Drong de vijand onverhoopt toch beneden de toren binnen, dan werd het onderste gedeelte van de houten trap opgehaald. Het geheel vormt nog steeds een stille, indrukwekkende getuigenis van het toenmalige belang van deze toren in oorlogstijd.

De Brabantse hertogen en hun opvolgers konden na 1531 met name bij hun strijd tegen Gelre gebruik maken van deze versterkte toren. Was het gebied ten noorden van Oss in Gelderse handen, dan konden de verdedigers van het Brabantse territorium zich niet alleen terugtrekken binnen de stadswallen van Oss, maar ook binnen de Berghemse toren.

De ingemetselde tekens aan de buitenkant van deze toren zijn vermoedelijk nog stille getuigen uit het begin van de zestiende eeuw. Zij brachten tot uitdrukking dat hier recht werd gesproken volgens de geldende *Brabantse rechtsopvattingen*. De tekens ‘schuine kruis’ of ‘schuinkruis’ verwezen naar de Brabantse hertog, die optrad als bescherm-
er van zijn onderdanen. De ruitvorm herinnert aan de vierschaar die hier recht sprak. Deze vierschaar werd gevormd door de schout van het Maasland en drie Berghemse schepenen. Het ‘dubbele schuinkruis’ kwam voor in de vlag van de Brabantse hertog. *Met andere woorden*: hier gold het Brabantse recht en niet dat van de Gelderse hertog.

Behalve in een plaatselijke herberg vergaderden de schepenen regelmatig op de

‘eerste etage’ van de kerktoren in de *raadkamer*. Daar werd de ‘dorpskomme’ bewaard. Deze bestond uit een stevige kist, waarin de schepenen belangrijke documenten van hun bestuur en rechtspraak bewaarden. Enkele van die stukken waren afkomstig van de Brabantse hertog. Tevens bevond zich op deze verdieping de werkruimte van de secretaris. In het voorportaal van deze ruimte, welk een onderdeel vormde van de gedraaide torentrap, werd in de muur een ‘schuinkruis’ met daar horizontaal doorheen een ‘dubbele kromstaf’ gemetseld.

*Het teken van schuinkruis in combinatie met kromstaf was een zichtbaar teken van de hertog van Brabant als machthebber en bescherm-
er van zijn onderdanen. De hertog was ook verantwoordelijk voor de bescherming van de geestelijken en hun goederen, vandaar de afbeelding van de kromstaf. Bij afwezigheid van de Brabantse hertog werden deze taken waargenomen door kwartierschout, schepenen en de secretaris.* De schepenen van Berghem benoemden om de twee jaar de kerk- en armmeesters. Dit benoemingsrecht lag in het verlengde van de hertogelijke macht, die ook tot taak had de zwakkeren en armlastigen te beschermen.

Op de in 1531 voltooide Berghemse kerktoren stond twee eeuwen lang geen torenspits. In het jaar 1722 besloten de schepenen echter om de kerktoren met een spits te verrijken.

Tien jaar daarna werd er in opdracht van hetzelfde college een nieuwe tiendklok aangebracht. Deze tiendklok overruledde het toen alweer twee eeuwen oude Andriesklokje. Vanaf dat moment werd dit klokje waarschijnlijk als schoolklok/schoolbel voor de dorpsschool naast de kerk gebruikt. *Wanneer de schoolmeester de klok luidde begon voor de kinderen de schooltijd.*

Het ‘Andriesklokje’ vormt een trots en kostbaar bezit voor de Berghemse gemeenschap.

12. Ander en beter onderwijs?

Het einde van de gereformeerde onderwijs-macht - naar neutraal onderwijs - en de twijfels bij het katholieke volksdeel.

Op het einde van de achttiende eeuw ging de vraag naar meer en beter onderwijs niet zelf uit van de bevolking in de dorpen en kleinere steden van de Meierij, waarvan kinderen de school bezochten. Wel kwamen er in de achttiende eeuw in grotere steden van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden meer ontwikkelde burgers die zich tot de Verlichting rekenden. Deze nieuwe stroming in de cultuur streefde onder andere naar de verbetering van het volksonderwijs. Dit streven zagen deze burgers als het middel om het volk moreel te verheffen en alle leerlingen moesten volgens de nieuwe ideeën van de Verlichting worden opgevoed. Tevens zou de armoede beter moeten worden bestreden en de jongeren behoorden te worden opgeleid tot nuttige ledematen binnen hun dorp of stad. In de praktijk moest vooral aandacht worden besteed aan de godsdienstige en morele opvoeding van de jeugd zoals: godsdienstzin, zedigheid, arbeidsvreugde, eerbied voor het gezag en liefde voor het vaderland.

Een van de schrijvers van deze nieuwe ideeën van de Verlichting was dominee Stephanus Hanewinkel. Hem kwamen we al elders tegen. Hij trof tijdens zijn reis door de Meierij naar zijn mening bijna overal domheid en onwetendheid aan. In de Meierij zelf was de bevolking in die tijd nog niet beïnvloed door de Verlichtingsideeën van moderne schrijvers. Daar bleven ondanks de nieuwe onderwijsidealen, de bestaande tradities en gewoonten nog sterk voortleven. Hanewinkel en met hem veel Fransgezinde patriotten, die hier de moderne ideeën verdedigden, stonden in feite ver af van de alledaagse doorsnee van de bevolking in de Meierij van 's-Hertogenbosch.

Na de verovering van Onze Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden door de Franse legers in 1795 kreeg ons land de

naam van De Bataafse Republiek.

De Franse overheersing zou zich tot in het najaar van 1813 voortslepen en intussen werd onder invloed van de uit Frankrijk meegebrachte nieuwe verlichtingsidealen aangaande een betere wijze van bestuur, een groot deel van onze wetgeving gewijzigd. Dit gold tevens voor het onderwijs.

De Staatsregeling van 1798 legde de basis voor de oprichting van scholen 'waardoor het Nationaal Karakter ten goede gewijzigd werd'. De staat regelde voortaan het onderwijs en daarmee kwam er *een einde aan de controle van de gereformeerde kerk op het volksonderwijs*.

De lager onderwijswet van 1806 bepaalde dat personen uit de voor kort bevoorrechte gereformeerde kerk niet meer op grond van hun geloofsovertuiging het toezicht en de controle op het onderwijs konden claimen. Het nieuwe uitgangspunt voor het onderwijs was, dat de jeugd werd opgevoed *tot maatschappelijke en christelijke deugden*. De onderwijskrachten mochten echter de kinderen geen godsdienstles geven, in welke richting dan ook. De kerkgenootschappen (Gereformeerd, Lutheraans, Katholiek, Joods) konden hiermee instemmen, zij het wel soms morrend. Deze kerkgenootschappen gaven de kinderen voortaan zelf catechese los van de school, want het onderwijs moest volgens de wet van 1806 neutraal zijn. Wat betreft dit los van de school en meestal binnen hun kerkgebouw godsdienstonderwijs geven, waren de katholieken in de Meierij en dus eveneens in Berghem sinds 1648 niet anders gewend geweest. Katholieke ouders moeten deze nieuwe schoolwet met vreugde hebben begroet, omdat ze nu geen last meer dachten te hebben van een school, die doortrokken was met gereformeerde godsdienstige waarden, die ze zelf niet onderschreven. Toch zouden er op den duur bezwaren oprijzen tegen dit moderne, neutrale en openbare onderwijs.

Evenals elders in de Brabantse Meierij stonden de katholieken van Berghem onwennig tegenover de nieuw verworven vrijheden. Meestal bleven de katholieken op de achtergrond wanneer het ging om het

invullen van allerlei maatschappelijke functies. Dat was eveneens te merken in de onderwijssector en in de eerste decennia van de negentiende eeuw trof men daar bijna alleen nog functionarissen van gereformeerde huize aan. Te lange tijd hadden de bewoners van de Meierij moeten berusten in het oude stelsel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. En daardoor moest het katholieke volksdeel nog lange tijd wennen aan het idee dat zij wettelijk gezien in Berghem en de hele Meierij van 's-Hertogenbosch geen tweederangs burgers meer waren. Het zou echter nog een hele tijd vergen voordat zij daarvan waren doordrongen en eveneens binnen het onderwijs bestuurlijk en praktisch de plaats zouden gaan innemen die hen toekwam. Het onderwijs op de dorpsscholen in heel de Meierij zou een nog betere toekomst tegemoet kunnen gaan. Op 21 november 1829 werd in de krant Noord-Brabander, een uitgave van Gebroeders Langenhuijsen uit 's-Hertogenbosch, een ingezonden brief geplaatst waarin het probleem van deze achterstelling van de Brabantse katholieken duidelijk werd omschreven.

Hier worden enige woorden uit die tekst uit 1829 aangehaald:

“dat de protestantsche Nederlander, bij het vergeven der ambten en bedieningen, boven den roomsch-katholieken bevoorregt worden” en verder “en gij Noord-Brabanders ... zit niet stil, maar slaat op een grondwettige wijze de handen aan het werk; wij leven niet meer onder de placaten, welke onzen godsdienst verpletten, maar onder eene grondwet”.

Kommer en kwel dus nog steeds wat betreft deze behandeling en onderdrukking van de roomsen door machthebbers vanuit protestantse hoek. In de brief werd scherpe kritiek geleverd op de inhoud van het neutrale onderwijs met een doorkneed gereformeerd karakter.

Op de herders van de katholieken werd een beroep gedaan om in deze de leiding te nemen en te gaan strijden voor de echte

vrijheid van godsdienst en onderwijs. Aan de overheid moest het bestaande onderwijsmonopolie ontnomen worden! Hoe kon de onvrede vanuit katholieke zijde nog beter worden blootgelegd?

De katholieken hadden in ons land nog een *lange schoolstrijd* af te leggen, eer zij een eigen katholiek gesubsidieerd onderwijs zouden bereiken. *De bijzondere onderwijs-wetten, die op het einde van de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw tot stand kwamen, gaven daarvoor ruim baan. De Schoolwet van minister De Visser van 1920 regelde na ongeveer een eeuw schoolstrijd de volledige financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs van de katholieken met het bestaande neutrale onderwijs.*

Nawoord

In de loop van de negentiende eeuw zou de aandacht en de belangstelling voor het onderwijs steeds meer toenemen. De veranderende kennis van de geneeskunde, opvoedkunde en psychologie van het kind waren in dit opzicht belangrijke stimulerende factoren, evenals de ijver en aanmoediging van de onderwijsopzieners en gekwalificeerde pedagogen. In tijdschriften, boeken en krantenartikelen en door lezingen maakten zij duidelijk dat het inzetten van kinderen bij allerlei vormen van kinderarbeid fataal was voor hun lichamelijke en geestelijke ontwikkeling. De voorzichtige opkomst na 1850 van de industriële revolutie in ons land (wij waren wat dat betreft in West Europa laatkomers), eiste van haar werknemers voor het goed functioneren van de economie steeds grotere praktische en theoretische kennis. Naar de eis van de tijd kwam de lager onderwijswet van 1857 met de invoering van meer schoolvakken. Naast Nederlandse taal, rekenen en schrijven kwamen er vakken als aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkunde en muziekonderwijs. Verder werden eisen opgesteld voor het Mulo-onderwijs en de H.B.S. (Hogere Burger School) en voor technische scholing en dan zowel voor lager-, middelbaar- als hoger onderwijs.

In enkele tientallen van jaren was op het einde van de negentiende eeuw, voor wat betreft het onderwijs in Nederland, een geheel nieuwe situatie ontstaan. Er existeerde echter nog steeds geen verplicht lager onderwijs, maar dat zou slechts een kwestie van tijd zijn. Vanaf 1 januari 1901 werd in ons land het volgen van lager onderwijs voor iedereen verplicht gesteld. Ook de ouders van de meest achteraf-liggende-gebieden-en-streken van ons land werden gedwongen hun kroost voortaan naar school te sturen. Dit alles met het doel om de jeugdige mens al lerend naar een betere toekomst te begeleiden.

Het maakte veel uit, of iemand vóór of ná het jaar 1870 was geboren. Na dat genoemde jaar kwam men in West Europa en dus

ook in ons land in een tijd van versnelling terecht. Het betere onderwijs was daar mede debet aan en velerlei technische uitvindingen, zoals de toepassing van de stoomkracht, elektriciteit, telefoonverbindingen en weldra het vliegverkeer brachten de wereld en haar bewoners dichterbij elkaar.

Intussen strenden onze katholieke voorouders de zogenaamde schoolstrijd, welke uiteindelijk zou leiden tot de mogelijkheid van het gesubsidieerd onderwijs voor bijzondere scholen, waar de katholieke signatuur ten volle tot zijn recht kon komen en waarmee zij het neutrale onderwijs van zich hadden afgeschud.

In dit opzicht konden in het begin van de twintigste eeuw de katholieken van Berghem en heel de Meierij van 's-Hertogenbosch de toekomst vertrouwensvol tegemoet zien.

Briefkaart 1915.

Vooraanzicht kerk oostzijde, met links het kerkhof en rechts het oude schoolhuis en nieuwe 'Bondsgebouw'.

Op 17 juni 1909 kocht de parochie St. Willibrordus Berghem het schoolhuis en de vroegere dorpsschool van de gemeente. In dienstjaar 1911 is dit in het kadaster verwerkt.

Op de in 1915 verstuurde briefkaart ziet men rechts van de St. Willibrorduskerk nog een gedeelte van het vroegere schoolhuis, de dorpsschool heeft dan plaats gemaakt voor het 'R.K. verenigings Lokaal'. Voor de ouderen onder ons is de stijl van dit nieuwe verenigingsgebouw ('Bondsgebouw') nog goed herkenbaar. In 1921 vond weer een verdere herbouw plaats, het schoolhuis verdween en een 'Patronaat' met plat dak kwam er voor in de plaats.

In 1960 voldeden het Patronaat en Bondsgebouw reeds lang niet meer aan de eisen van de tijd en werden daarom gesloopt. Parochianen mochten bruikbare materialen komen ophalen. Intussen was na veel moeite begin vijftiger jaren van de twintigste eeuw op de hoek St. Willibrordusstraat Kapelaan Kitslaarstraat door de parochie een nieuw verenigingsgebouw opgericht. Het droeg de naam 'Het Jeugdhuis', maar ook dit gebouw was geen lang leven beschoren. Nu staat er op die plek een Jumbosupermarkt en appartementencomplex De Berghse erboven.

Geraadpleegde bronnen

Akkermans, L.J.P., Archiefgegevens aangaande het onderwijs in Berghem in de zeventiende en achttiende eeuw. En een verzameling krantenknipsels aangaande het onderwijs in de achttiende en negentiende eeuw in Nederland en Berghem.

Brabants Historisch Informatie Centrum te 's-Hertogenbosch (BHIC), *Archief Classis 's-Hertogenbosch* (254 ACH).

BHIC te 's-Hertogenbosch, Index Archief Berghem, toegangsnummer 7350, inv. nr. 17, blz. 107-110.

BHIC te 's-Hertogenbosch, Index Schepenprotocol Oss, toegangsnummer 7365, inv. nr. 207.

BHIC te 's-Hertogenbosch, Resolutie Raad van State, toegangsnummer 178, inv. nr. 411.

BHIC te 's-Hertogenbosch, Archief Leen- en Tolkamer: resoluties en plakkaten van Staten-Generaal en Raad van State, toegangsnummer 8, inv. nr. 71.

BHIC te 's-Hertogenbosch, Schepenprotocol Heesch, toegangsnummer 7302, inv. nr. 79.

Bots, H., Mattheij, J., Meyer, M., *Noord-brabantse Studenten 1550-1750. Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland, Stichting Zuidelijk Historisch Contact*. Tilburg 1979, deel XLIV.

Buijks, H., en Heuvel, L.P. van den, *"Rondom Berghems Raadhuis"*. Van bestuurders, ambtenaren en raadhuizen, Berghem 1987.

Camps, H., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1813, I De Meierij van 's-Hertogenbosch. Tweede stuk 1294-1312*. 's-Gravenhage 1979.

Commissaris, A., *Beknopt leerboek der algemene geschiedenis, Deel II*. 's-Hertogenbosch 1952.

Cunen, J., *Oss in den Franschen tijd*, Oss 1938.

Grunsvan, R. van, Verzameling teksten uit kranten en tijdschriften aangaande het onderwijs in Nederland en Berghem betreffende de achttiende en negentiende eeuw.

Heuvel, L.P. van den, Akkermans, L.J.P., *Berghem en Nistelrode 1648-1795*, Protestant en Katholiek in het Maasland. Heesch 1998.

Heuvel, L.P. van den, en Leeuwen, Wies van, en Liebergen, Léon van, en Genugten, Antoon van, en Laurensen, Gerrit van, en Veghel, Driek van, en Geurts, Bertie, *De Willibrorduskerk te Berghem, Geschiedenis en Restauratie in Woord en Beeld*, Berghem 2001.

Laurensen, G., Martinus Oortman. *Onderwijzer/gelegenheidsdichter in Berghem*. Periodiek van Berchs-Heem, 't Vagevenster, nummer 28, maart 2009, blz. 5-27.

Luijck, J.H., *Berchem in Akten 1656-1810*, Berghem 1993.

Polman, P., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw, 1700-1795*, Hilversum 1968, derde deel, p. 15-25.

Roosenboom, H., *De dorpsschool in de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1795. Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland*, Tilburg 1997, deel 6.

Rooijackers, G., *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord Brabant 1559-1853*, Nijmegen 1994.

Interessante bijlagen

a. Onderzoeksresultaten betreffende het onderwijs in Berghem

1. De eerste Berghemse dorpsschool (15de eeuw tot 1700) stond 'opt' kerckhof' ten zuidwesten van de kerktoren.
2. De tweede Berghemse dorpsschool (1700-1878) stond ten noorden van de kerktoren.
3. De derde Berghemse dorpsschool (1878-1977) verrees in 1878 aan de Sint Willibrordusstraat.
4. Vanaf 1648 tot aan 1806 hadden de gereformeerden het alleenrecht tot het geven van onderwijs.
5. De opeenvolgende gereformeerde schoolmeesters in Berghem tot 1728 veelal onbekwaam.
6. Katholieke ouders van Berghem konden weinig respect opbrengen voor het gereformeerde onderwijs en stuurden hun kinderen tot 1720 meestal naar de paapse (=katholieke) bijschool op de Koolwijk, gelegen in het Land van Ravenstein.
7. De gereformeerde schoolmeesters en predikanten werden in Berghem bij het zoeken van een woning met regelmaat tegengewerkt. Zij vonden voorlopig onderdak in Oss.
8. In Berghem vonden vaak paapse stoutigheden plaats.
9. Vanaf 1720 legden de gereformeerde schoolmeesters minder de nadruk op het gereformeerde karakter van het onderwijs. Daarom stuurden katholieke ouders in Berghem hun kinderen voortaan naar de gereformeerde school.
10. Het onbehagen van de Berghemse katholieken ten opzichte van de gereformeerde machthebbers in onderwijs en bestuur bleef tot 1795 voortbestaan.

11. Bij het overtreden van regels van de gereformeerde kerk kon de classis aan haar leden een disciplinaire straf opleggen. Een strafrechtelijke veroordeling kon in kleine gevallen worden uitgesproken door de plaatselijke schepenbank en bij zwaardere overtredingen verrichtte de schepenbank te 's-Hertogenbosch haar vonnis.

12. Tijdens de Franse overheersing kwam er in het jaar 1806 een nieuwe onderwijs-wet. De nadruk werd daarbij gelegd op maatschappelijke en christelijke deugden. De gereformeerde kerk verloor haar alleenrecht van het geven van onderwijs. Voortaan waren allen gelijk voor de wet en kon iedereen (Gereformeerd, Katholiek, Luthers, Joods) een openbaar ambt bekleden.

13. Op scholen (ook in Berghem) mocht geen godsdienst worden onderwezen. Er kwam voortaan een neutraal (godsdienst-loos) onderwijs.

14. Katholieken in Berghem en elders waren zich niet goed bewust van hun gelijke rechten voor de wet en liepen voorlopig nog aan de leiband van de vroegere machthebbers.

15. Vanaf ongeveer 1830 begon in Berghem en elders langzamerhand de emancipatie van het katholieke volksdeel. Men ging bewust streven naar het bezetten (door katholieken) van openbare ambten in onderwijs en bestuur.

16. De katholieken wilden af van het neutrale onderwijs. Hun doel werd een bijzonder onderwijs. De schoolstrijd was begonnen.

17. De nieuwe schoolwet van 1857 voerde naast lezen, schrijven, rekenen en zingen nog andere verplichte schoolvakken door.

b. Inventaris van de inboedel van schoolmeester en koster Caspar Veugding.

BHIC, 7350 OAB, Inv. 52, 1728-08-04.

De lijst werd in eerste instantie op 26 juni 1728 ondertekend door de Berghemse schepenvoogd Dirk Willem van 't Hoff, de schepenen Roelf Hoex en Aert Jansen Strick, samen met secretaris J. van de Laar. De officiële bekrachtiging: op 4 augustus 1728 werd gepasseerd ten behoeve van de kinderen uit zijn eerste huwelijk met Wilmke (Mijntje) Seebers. Dit nadat Caspar Veugding na het overlijden van zijn eerste vrouw in het huwelijk was getreden met Claarke, de weduwe van Jacobus van Nimwegen.

W.G.(= Was Getekend) Hr. Dirk van 't Hof, president-schepen, Roelf Hoex, schepen, J. van de Laar, secretaris.

Ten faveure van zijn zoon Hendrik Veugding, de oudste zoon van Caspar Veugding.

De verschillende objecten geven een indruk van het leven in de achttiende eeuw: Er werd gesponnen en geweven, brood werd bij velen thuis gebakken, zoals bij iedereen was er in huis een open haardvuur. Melk werd goed gezuiverd en dikwijls zelf gekarnd tot boter. Naast veelal plaatselijk gebrouwen bier met een vrij laag alcoholpercentage, werden koffie en thee steeds meer de volksdranken.

Schoolmeester Veugding bezat een of meer runderen en bewerkte, zoals bijna iedereen, een stuk akkerland. Gezien de totale inboedel kende Veugding enige welvaart.

De inventaris:

Twee bedden met veeren
Twee hoofdkussens
Twee dekens
Vijf paar slaaplakens
Twee paar kussenslopen
Eiken kast met twee deuren
Een handkastje
Een eijken kist
Een spinnewiel
Een dennetafel

Nog een kleine tafel
 Acht stoelen, so groot als klein
 Een lessenaar
 Een keerslag
 Een melktobbe en twee kleine tobbetjes
 Een waskuijp
 Een ton
 Een kennetie
 Een kreijwagen
 Een backtrog
 Een mantelstock
 Een broodbackerie
 Een houtel laij
 Een klein spiegel
 Een kopere koeketel van een half ton
 Een kopere pot met drie pooten
 Een kopere scheerbekken
 Een kopere koffieketel
 Een kopere koffie podt met een kraan
 Een kopere vijsel met een stamper
 Een viltcap om twee lampen
 Een copere back comfoor
 Een schuimspan
 Een kopere zijgshotel
 Een kopere rink
 Een tinne waterpot
 Een klein tinne tafelbordt
 Een tinne kompke
 Een dozijn tinne lepels
 Een tinne tee potie
 Een houten spaaij
 Een houweel
 Een hax
 Een tuinscheer
 Een ijsere deegspaij
 Een ijsere lugter
 Vijf ijsere forketten
 Een kauw handt
 Een ijser comfoir
 Twee ijsere kettingen
 Een ijsere haalboom
 Een tang
 Een ijsere vuurplaat
 Twee ijsere potten
 Een bijl met hiep
 Een klein handt zaagtie
 Staande brandijser
 Een braadspiet
 Drie ijsere beugels
 Een ijsere hamer
 Een blikke doos
 Een blikke asscheplaattie

Twee blikke theebusen
 Een blikke schep
 Een ijsere haak met een roostie tot een strijkijser
 Een schop
 Een spaij
 Een riek
 Een ijsere schoffel
 Een groen gordijn en een grauw gordijn
 Een hacke bordt
 Twee houdte emmers met ijsere band
 Twee groenmanden
 Een houten mandt met ijser beslag.

Heesch – Berghem, juli 2019.
 Lambert van den Heuvel
 Bert Akkermans

Eerder verschenen verhalen in 't Vagevenster sinds 1992

- 1 Oprichting Heemkundevereniging 't Vagevenster/Geschiedenis rondom de gerechts-
plaats Berghem/JanNelissen (1). Het kruisbeeld langs den openbare weg te Berghem.
- 2 Expositie Koninginnedag/Jurgens/Generaties in beweging/ Het grafkruis van pastoor
Prinsen/ Oude ambachten en gebruiken/Past. van Genugten Ereburger/Jan Nelissen (2).
- 3 Op de Lallenberg/Herman Parlevliet/Gedenksteen overleden missionarissen.
- 4 Terug naar de Lallenberg/Straatnamen Wim v.d. Heuvel/Dwarsdijken Hertogswetering/
Vroeger keuterboer en arbeider.
- 5 Berghem Wereldoorlog II.
- 6 Broeder Chryostomus/Proost/Hendige klumkes (klompenmakers)/Allemaal familie?
- 7 Berghem vanuit de lucht 1944/Over watersnood en geldnood/Bodemvondsten/Kozakken
in Berghem/Belasting rond 1700/d'n Bik op het platteland/St. Anna vereniging/Exposi-
tie in het kader van 50 jaar bevrijding 1945-1995.
- 8 Wie was de baas, Pastoor of Burgemeester 1919/Noodziekenhuis 1944-1945.
- 9 Soeur St. Jacob - Anna v.d. Heuvel/Aanwinst voor Berchs-Heem/Henk Luijterink onder-
scheiden/Den Heihoek/ Pauselijke Zegen/Het verzamelvirus.
- 10 Schuurkerk Harensesteeg/Broeder Hippolytus (Rudolf van der Heijden).
- 11 Het Brabantse boerendak/De Harensesteeg - 1800 tot 1850 als straatweg-waterweg-
tolweg.
- 12 Jo Hoeks-van Thiel/Monseigneur Harry van der Putten/De geschiedenis van de post te
Berghem/ d'n bik op het platteland.
- 13 R.K. Coöperatieve Stoomzuivelfabriek St. Joseph 1917 - 1964.
- 14 Jan Broers/Berghemse St. Willibrorduskerk, een Kathedraal Monument/Kerk van
Berghem in vroegere jaren (1).
- 15 Burenhulp jaren '50 in het Duurensend/Kolenhandel den Brok/Kerk van Berghem in
vroegere jaren deel 2/ Amateur-archeoloog Jan van de Coolwijk.
- 16 Bijna 100 jaar Zusters van Liefde in Berghem 1884 - 1982.
- 17 De Bergse Zeeg een riviertje of beek dwars door Berghem, onderzoek naar een natuur-
lijke waterloop/ Een pracht van een 'huis en hoff van oorsprong laat 17e eeuws.
- 18 Berghemse molens/Archeologie in eigen tuin/Berghemse mensen in 1876.
- 19 Ook Berghem was lang een Koning rijk. Schuttersgilden.
- 20 Verloskunde in de vorige eeuw/Bruidsjurk per luchtpost/Thuislooksters/ Kerk van
Berghem in vroegere jaren (deel 3 slot)/Notities van Pastoor van Genugten.
- 21 Gemeentehuis Berghem/Een stukje Nederlands-Berghemse geschiedenis/Heistraat 7.
- 22 Het Berghemse Wit-Gele kruis van 1917 - 2000.
- 23 Van den Kromme Slip/Thé de Smid/Een 'Bergse soldaat in mei 1940!
- 24 Tol op de wegen rond Berghem.
- 25 Oorlogservaringen Harrie van Orsouw.
- 26 Het ontstaan van Landgoed Zevenbergen.
- 27 Verzet in Berghem en omgeving 1940-1945.
- 28 Martinus Oortman - Onderwijzer en gelegenhedsdichter in Berghem 1837-1889.
- 29 Bart Megens vertelt over zijn hobby 'Bijenhouden/Michiël Withnij (1643-1721), de
eerste secretaris van Berghem en Nistelrode in de geest van de Politieke Reformatie!
- 30 De pauselijke zouaven uit Berghem.
- 31 Jeugdherinneringen enz.
- 32 Tot verrassing van velen bleken we familie te hebben in Noord-Amerika
- 33 Scouting Berghem 70 jaar jong
- 34 Broeder Gerard van Lith
- 35 Bèrchse Saldaote tijdens de 2e Wereldoorlog